SAIVASIDDHANTA PARIPALANA SANGHA
DEVAKOTTAI , TAMIL NADU.

DIGITAL IMAGE , BIBLIOGRAPHIC RECORD

TITLE & AUTHOR	:	Sivarcanacandrika
LANGUAGE	:	Sanskrit
SCRIPT	:	Grantha
FOLIOS	:	70
PUBLISHED YEAR	:	1922
REMARKS	:	

॥ श्रीः ॥

सांबायपरब्रह्मणे नमः ॥

शिवार्चनाचन्द्रिका ॥

श्रीमदप्पयदीक्षितविरचिता ॥

इयं किल,

कण्डदेव्यग्रहाराभिजनेन,

काळीश्वरशिवाचार्येण,

कृष्णतटाकाभिजनानां,

श्री कृष्णशास्त्रिणां अन्तेवासिना,

N. कृष्णशास्त्रिणा–T. M. नारायणशास्त्रिणाच

परिशोधिता,

देवसालपुरी शिवागमसङ्घाध्यक्षैः

कुम्भघोणनगरविराजमान,

शारदाविलासमुद्राक्षरशालायां मुद्रिता,

देवसालनगरे प्रकाशिताच

विजयतेतराम् ॥

दुर्मतिवत्सरस्य कुम्भमासि

1922.

(Copyright.)

வெண்பம்,
ஸ்ரீமத் அப்பயதீக்ஷிதரவர்களியற்றிய,
சிவார்சனசந்திரிகை.
இஃது,
கண்டதேவி ஸ்ரீ-ல-ஸ்ரீ காளிசுவர
சிவாசாரியரவர்களாலும்
சிவாகம சித்தாந்த பரிபாலன ஸங்க வித்வான்,
பிரம்மஸ்ரீ N. கிருஷ்ணசாஸ்திரிகள்
அவர்களாலும்
பிரம்மஸ்ரீ T. M. நாராயணசாஸ்திரிகள்
அவர்களாலும்
பரிசோதனை செய்யப்பெற்று,
தேவகோட்டை
சிவாகம சித்தாந்த பரிபாலன சங்கத்தாரால்,
கும்பகோணம்.
சாரதாவிலாஸ அச்சுக்கூடத்தில் பதிப்பிக்கப்பெற்று,
தேவகோட்டையில் பிரசுரிக்கப்பட்டது.
தன்மஞ்-ஞப மாசி-மீ.
1922.
ரிஜிஸ்தர் செய்யப்பட்டது.

श्रीः ॥

शिवार्चनाचन्द्रिकाया भूमिका

भोभोः पण्डितमणयश्शिवभक्तिपराश्श्रीमन्तोमहान्तः विदितमेवेदं भवतां, यत्किलास्मिन्जगतीतले मार्कि चतुश्शतमितवर्षेभ्यः प्राक् प्रचरत्सुविश्रुङ्खलंकुमतग्रन्थाभासेषु विलुप्तप्रायेषुचशैवग्रन्थरत्नजातेषु भगवान् श्रीकण्ठपरमेशः करुणानिधिः साधुजनानुजिघृक्षया निखिलभुवनतलललामायमान तुण्डीरमण्डलभूषणायमान काञ्चीपुरपरिसरवर्तिन्यटयप्पलनामन्यग्रहारे अष्टमहाक्रतुयाजिनां स्वचर्यासार्थीकृतनिगमागमानां आचार्यदीक्षिताना मात्मजानां श्रीरङ्गराजाध्वरिणां पुत्रोऽप्पयदीक्षितकृतिषुगृहीतनामधेयोऽवातरदिति। तेषामवतारप्रभृति विचित्रं वृत्तं यद्यपि पतञ्जलिप्रभृतिरपिनवर्णयितुं शक्यं । तथापि पण्डितप्रकाण्डैः कैश्चित्तत्र तत्र किञ्चित्किञ्चित्प्रदर्शितमिति मयाविरम्यते । एतेचाप्पयदीक्षिताः स्वप्नर्नुग्रहभाजनस्य श्रीचिनवोम्मभूपालस्य प्रार्थनां स्वावतारञ्च सार्थयन्तस्तदा तदा स्वप्नेपरमेश्वरेणाज्ञप्ताः लीलयैव चतुश्शास्त्रराद्धान्तप्रकाशकान् नैकान्ग्रन्थान् शैवानिसद्योमुक्तिप्रदानि विमलानिग्रन्थरत्नानिच प्राणैयुः । तेषुचैकतममिदमात्मार्थपूजाप्रतिपादकं सिद्धान्तागमानुसारि शिवार्चनाचन्द्रिकाख्यं ग्रन्थरत्नं। अस्य च श्रीमदप्पयदीक्षितप्रणीतत्वमेतद्ग्रन्थावसानगतेन 'वेलूरधीशचिनवोम्मविभोरुदारे चित्तेचधामनि चिरादभिवर्धमानाम्। अर्चाविधां पशुपतेरमराभिनन्द्यामिमां समाचकलमीश्वरशासनेने'तिपद्येनैवस्पष्टीकृतं। अन्यत्रापि तत्रैव दीक्षितवर्याः स्वकृतीः परिगणयन्तः चतुश्शास्त्रविषयिणीः स्वकृताः काश्चिदुक्त्वा 'श्रीकण्ठभाष्यव्याख्याच शिवार्कमणिदीपिका। श्रीशिवानन्दलहरी शिवाद्वैतविनिर्णयः ॥ रत्नत्रयपरीक्षाचपञ्चरत्नस्तवस्तथा । तथा शिखरिणीमाला ब्रह्मतर्कस्तवादयः॥ शिवतत्वविवेकश्च शिवकर्णामृतन्तथा ।शिवार्चनाचन्द्रिकाच तद्व्याख्यावालचन्द्रिके'त्यादिपद्यैश्शिवार्चनाचंद्रिकायाआपिस्वकृतित्वंप्रतिपादितवन्तः। तस्माच्छिरङ्कुशमप्पयदीक्षितविरचितमेवेदं ग्रन्थरत्नमिति । अस्यचग्रन्थरत्नस्यदुर्लभतयाविरळप्रचारतामालोकयन्तः परोपकारधुरन्धराश्शिवभक्तिभरिताःश्रीमन्तोदेवसालपुरवास्तव्याश्श्रेष्ठिवर्याः स्वपुरे शिवागमपरिपालनार्थं प्रतिष्ठिते अन्वर्थाभिधाने शिवागमपरिपालनसङ्घे ऽग्रासनाधिपोपाग्रासनाधिपकार्यदर्श्यागमार्जकागमपोषकादिपदभाजः निखिलशैवग्रन्थरत्नमुद्रणकार्यमङ्गळत्वेन शिवार्चनाचन्द्रिकामेनां प्रथमंमुद्रयित्वाप्रकाशयामासुः । अन्यान्यप्यग्रप्रकरण सिद्धान्तशेखर पौष्करवृत्ति मृगेन्द्रवृत्त्यादीनि ग्रन्थरत्नानिकामिकादिमूलागमांश्चाचिरादेवमुद्रणेनप्रकाशयिष्यन्ति ॥

(आदर्शदातृनामानि)

अस्यच शिवार्चनाचन्द्रिकाख्यग्रन्थस्य मुद्रणविषये प्रथमं मातृकादातारः कण्डदेव्यग्रहाप्पाभिजनाश्शिवागममुद्रणप्रोत्साहकाःश्रीमन्तःपण्डितवर्याः काळीश्वरशिवाचार्याः । एतेषां मातृकामनुसृत्यैषमुद्रितमेतद्ग्रन्थरत्नम् ॥ शोधनार्थन्तु काळीश्वरपुरवास्तव्याः काळीश्वराशिवाचार्याः तथामधुरान्तकवास्तव्याः सुब्रह्मण्यशिवाचार्याः तथा कुंबघोणनगरवास्तव्यास्सवृजिष्टरधिकारस्थिताः कृष्णस्वामिशास्त्रिणश्च एकैकंमातृकारत्नं प्रदाय उपाकुर्वन् । एतेषां प्रत्युपकारविषये अशक्ताः प्रेमपूर्वकाननन्तान् प्रणामान् समर्पयन्ति शिवागमसङ्घाध्यक्षा इति शिवम्॥

इत्थं, अळ. अरु. राम. अरुणाचलश्रेष्ठी.
देवसालपुरी जमीन्तार् ,
आगमार्जकः.

ஷ

சிவமயம்.

முகவுரை

சிவபெருமானிடத்திடையறுத அன்புஞ் செல்வமும் உடைய பண்டித மணிகளே!

இவ்வுலகமானது சுமார் கானூறு வருடங்கட்கு முன்னர் புற மதங்களால் சைவசமயவினக்கம் சிறிது குன்றி, அதனால் சைவ சாத்திரங்களும் வினக்கமுறாமலிருத்தமையின், அக்குறையை நீக்கிச் சைவசமயத்தையும், சைவசாத்திரங்களையும் வினக்கமுறச் செய்யத் திருவுளங்கொண்டு, ஸ்ரீகண்டபரமேசுவரர், தொண்டை நாட்டி னுள் காஞ்சிபுரத்திற்குச் சமீபத்திலுள்ள அடையப்பலம் என்னும் சிற்றூரில், எட்டு மகாயாகங்கள் செய்தவராயும் தன்னுடைய ஒழுக் கத்தினால் வேதாகமங்களைப் பிரயோசனமாகச் செய்யப்பெற்றவ ராயும் உள்ள ஆசாரிய தீகூதிதரவர்களின் புத்திரர் இரங்காஜதீகூதித ரவர்களுக்குப் புத்திரராக அப்பய தீகூதிதர் என்னுங் நிருநாமத்துடன் அவதாரஞ்செய்தருளினர் என்பது யாவரும் அறிந்த விஷயமே.

ஸ்ரீமத் தீகூதிதரவர்களுடைய அவதாரத்தில் நிகழ்ந்த சரிதங்கள் பதஞ்சலி முனிவர் முதலியவர்களாலுஞ் சொல்லுதல் அரிது. ஆயி னும், பண்டிதமணிகள் சிலர் ஆங்காகு சிறிது சிறிது கூறியுள் ளார்கள். ஆதலின் அது விஷயத்தில் நான் உபசாத்தியடையேன்.

ஸ்ரீமத் தீகூதிதரவர்கள் தமக்கபிமானியாயுள்ள வேலூர் சின்ன பொம்மமகாராஜாவின் பிரார்த்தனையை அனுசரித்தும், தன்னுடைய அவதாரத்தின் பயனை உலகிற்குபகரிக்கக்கருதியும், அவ்வப்பொழுது கனவில் சிவபெருமானால் உத்திரவுசெய்யப்பெற்று, நான்கு சாஸ்தி ரங்களின் சம்பந்தமான தீர்த்தங்களைச்செய்தவருளின்ற லீலையின் கடலில், இலகுவில் முத்தியைத்தருதற்கு உபயமான சைவக்கிரந்தங் கள் பலவற்றையுஞ்செய்தருளினர். அவற்றுள், ஆன்மார்த்த பூசை யைத் தெரிவிக்கக்கூடியதாயும், சித்தாந்தமென்னுஞ் சிவாகமங்களை அனுசரித்ததாயும் உள்ள சிவார்ச்சனசந்திரிகை என்பதும் ஒன்று.

இது ஸ்ரீமத் தீகூதிதரவர்களாலேயே செய்யப்பெற்றதென்பது, இச்சிவார்ச்சனசந்திரிகையின் இறுதியிலுள்ள "வேலூரதீக" என் றற் றொடக்கத்தச் சுலோகத்தாலினிது விளங்கும். இன்னும் ஸ்ரீமத் தீகூதிதரவர்களே தாம் செய்தருளிய தீர்த்தங்களின் பெயர் களைக் கூறுமிடத்து நான்கு சாத்திர சம்மந்தமான தீர்த்தங்களைக்

கூறிவிட்டு, சைவசாத்திர தீர்த்தங்களைக் கூறப்புகுந்து, ஸ்ரீகண்ட பாஷிய வியாக்கியானமாகிய சிவார்க்கமணிதீபிகை, சிவானந்தலகரி என்னும் ஆனந்தலகரி, சிவாத்வைதசிந்தாஞ்சம், இரத்தினத்திரய பரீக்ஷை, பஞ்சரத்தினஸ்தவம், கொரணிமாலை, பிரம்மதர்க்கஸ்தவம், சிவதத்துவவிவேகம், சிவகர்ணாமிர்தம். சிவார்ச்சனசந்திரிகை, இதன் வியாக்யானமான பாலசந்திரிகை, என்பன வாதியாக கூறியிருக் கின்றமையாலும் விளங்கும்.

இத்தச் தீர்த்தம் இதுகாறும் அச்சுக்குவராமலிருந்தது. அத னால் இதன்கண் உள்ள அருமையான விஷயங்களைப் பலரும் அறிந்தனுபலிக்காக்குறையைநிவர்த்திக்கக்கருதி பரோபகாரசிலர்களா யும் சிவபத்தசிரோமணிகளாயும், பிரபுக்களாயுமுள்ள தேவகோட்டை வாசிகளான தனவைசியர்கள், சிவாகமங்களின் ஸ்ரீசரணத்தாணத் தின்பொருட்டு, "சிவாகமசித்தாந்தபரிபாலன சங்கம்" ஒன்று நிருவி, அதில் அக்கிராசனதிபதி, உபஅக்கிராசனதிபதி, காரியதரிசி, போஷகர், யுகமார்ச்சகர் முதலிய அங்கத்தினர்களாக இருந்து சிவாகமங்களை அச்சிட்டுதவுதற்கு மங்கலமாய், முதலாவதாக இத் தூலை பண்டிதர்களாற் சோதித்து அச்சிட்டு உதவியிருக்கின்றனர்.

இன்னும், அஷ்டப்பிரகாணம், சித்தாந்தசேகரம், பௌட்கர விருத்தி, மிருகேந்திரவிருத்திகளையும், மூலாகமங்களையும் அச்சிட் டுதவுதற்கு வேண்டும் பிரபல முயற்சிகள் செய்துவருகின்றனர்.

பிரதி உதவினவர்கள்.

சிவாகமங்களை அச்சிட்டு உபகரிக்கவேண்டுமென்ற பெரு கோக்கமுடைய கண்டதேவி, ஸ்ரீலஸ்ரீ காளீசுவரசிவாசாரியரவர்கள். இவர்கள் பிரதிதான் முதலாவதாகக்கிடைத்தது. பின்னர் சோதிப்பதற் காகக்காளையார்கோவில் ஸ்ரீலஸ்ரீ பெரிய காளீசுவரசிவாசாரியரவர் களும், மதுராந்தகம் ஸ்ரீலஸ்ரீ சுப்பிரமணிய சிவாசாரியாரவர்களும், கும்பகோணம் சப்ரிஜிஸ்டர் பிள்மஸ்ரீ கிருஷ்ணசாமி சாஸ்திரிகள வர்களும் தங்களிடத்திலுள்ள பிரதிகளை உதவினர். இப்பெரியாரிவ வருக்கும் இச்சங்கத்தார் மனமார்ந்த வந்தனத்தை நன்றியறிதலின் அறிகுறியாக அன்புடன் செலுத்துகின்றனர். ஓங்ஷரம்

அழ. அரு. ராம. அருணாசலஞ் செட்டியார்.
சிவாகமசித்தாந்தபரிபாலன தேவகோட்டை ஜமீன்தார்,
சங்கம், தேவகோட்டை. ஆகமார்ச்சகர்,

श्रीः ॥

शिवार्चनाचन्द्रिकायाः विषयसूचिका ॥

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
दन्तधावनविधिः ...	३	लिङ्गशुद्धिः	४०
स्नानविधिः	४	शिवासनार्चनं... ...	४४
संक्षिप्तशैवसन्ध्याविधिः	५	पाद्यादिप्रकारः ...	६८
भस्मधारणविधिः ...	१०	पुष्पोपचारः	७०
रुद्राक्षधारणविधिः ...	१४	धूपदीपोपचारः ...	७४
सकळीकरणप्रकारः...	१६	आवरणार्चनं	७६
द्वारपालार्चनम् ...	१७	नैवेद्यविधिः	८१
आत्मशुद्धिः	२१	तांबूलदानं	८९
देहशुद्धिः	२२	आरात्रिकविधिः ...	९०
भूतशुद्धिः	२५	पञ्चाक्षरजपविधिः ...	९१
अन्तर्यागक्रमः... ...	२९	प्रदक्षिणविधिः ...	९९
अग्निकार्यक्रमः... ...	३०	प्रणामविधिः	१००
स्थानशुद्धिः	३१	अग्निकार्यविधिः ...	१०१
द्रव्यशुद्धिः	३१	शिवज्ञानपूजाविधिः...	१०३
पाद्यादिपूजा	३३	कपिलापूजा	१०८
पञ्चगव्यविधिः ...	३५	परार्थालयदर्शनं ...	१०८
पञ्चामृतविधिः ...	३६	चुल्लीहोमः	१११
स्नपनोदकविधानं ...	३७	निर्माल्यविचारः ...	१११
मन्त्रशुद्धिः	६९	भोजनविधिः	१२६

श्रीः ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ शिवार्चनाचन्द्रिका ॥

यस्याहुरागमविदः परिपूर्णशक्तेः रंशे कियत्यपि निविष्टममुं प्रपञ्चम् ।
तस्मै तमालरुचिभासुरकन्धराय नारायणीसहचराय नमश्शिवाय ॥

अवश्यकार्यं शैवाना मात्मार्थशिवपूजनम् । तच्च वैदिकमिश्राभ्या मेतेषां शैवमुत्तमम् ॥ तदप्यशक्तिकाच्छुद्धात् मिश्रात्सौरादिकादपि । सशक्ति केवलं श्लाघ्यं संक्षिप्तं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ तस्मादात्मार्थयजनं शम्भो रंत्रिकया सह । संगृह्य दर्शयिष्यामि सर्वदिव्यागमोद्धृतम् ॥ दिव्यागमार्थसाङ्कर्यमेकतंत्र्यान्नदोषकृत् । किन्तु पाशुपतार्थं च साङ्कर्यं तेषु दोषकृत् ॥ तेष्वप्येकं समाश्रित्य ग्राह्यमन्यदपेक्षिते । इत्येतन्मानुषे लिङ्गे नतु स्वायंभुवादिषु ॥ एकागमावलंबेऽपि प्रविहाय तदीरितम् । (१) प्रशस्तमन्यतो ग्राह्यमित्युपादिशदीश्वरः ॥ प्राशस्त्यस्योभयोस्साम्येऽप्यर्चनाङ्गमपेक्षितम् । तत्रोक्त(२) मन्यतन्त्रोक्तं सममित्यप्युपादिशत् ॥ तस्मादिव्यागमेभ्योऽसौ अखिलेभ्य स्समुद्धृतैः । अपेक्षितांशैः क्रियते श्रीशिवार्चनचन्द्रिका ॥

आचम्य भस्मरुद्राक्षविभूषितकळेबरः । सकळीकृत्य संस्कुर्यात्सामान्यार्घ्यं यथाविधि ॥ शुद्धविद्यात्मकं ध्यात्वा शिवपूजानिकेतनम् । तद्वारे

१. प्रशस्तमित्यारभ्यार्चनाङ्गमपेक्षितमित्यन्तं पुस्तकांतरे नास्ति ।
२. अन्यतोक्तमिति पाठभेदः ।

ऽनुत्तरे कुर्यात् द्वारपालार्चनं क्रमात् ॥ विघ्नत्रयं समुत्सार्य प्रविश्यान्त्रादिपूजनम् । कृत्वा पूजोपकरणं सकलं सन्निधापयेत् ॥ देवस्य दक्षिणे भागे (१) पावकस्योत्तरामुखम् । विहितासनमास्थाय पञ्चशुद्धिं समाचरेत् ॥ आदित्यस्योदयात्पूर्वं मुहूर्तद्वितये स्थिते । उत्थाय धौतांघ्रिकरः कृतभस्मावकुण्ठनः ॥ हृदि सामान्यसमयी चिन्तयेत्परमेश्वरम् । विशिष्टसमयी चिन्दौ मूर्ध्नि निर्वाणदीक्षितः ॥ आचार्यबोधकश्चैनं (२) द्वादशान्ते विचिन्तयेत् । नामानि चास्य हृद्यानि चरित्राणि च कीर्तयेत् ॥ विण्मूत्रोत्सर्जनं कुर्यात् गत्वा देशं यथोचितम् ॥ उदङ्मुखोऽहस्सन्ध्यासु रजन्यां दक्षिणामुखः । प्राक्प्रत्यग्वदनो यद्वा दिनपूर्वापरार्धयोः ॥ उदङ्मुखस्तु मध्याह्ने रजन्यां दक्षिणामुखः । नभोविण्मूत्रदिक्चन्द्र (३) सूर्यतारान्निदर्शनम् ॥ (४) देवगोमुनिविप्रस्त्रीसम्मुखं च विवर्जयेत् । तृणैःपायु मयज्ञार्हैं रिज्यायनुपयोगिभिः ॥ लोष्टाद्यैर्वा न सत्पुष्पपर्णकाष्ठफलादिभिः । अधोदृष्टिः प्रजननं गृह्यन्वामेन पाणिना । जलाभ्याशमुपागम्य शौचं कुर्वीत मृज्जलैः ॥ एका लिङ्गे गुदे पञ्च दश वामकरे मृदः । षष्ठं च पृष्ठे चाग्रे च करयोस्सप्त मृत्तिकाः ॥ वल्मीके वृक्षमूले च गृहे मार्गे जलान्तरे । ऊषरे मूषिकोत्खाते गोव्रजे देवतालये ॥ वापीकूपतटादिमूले च सिकतास्थले ॥ वीथ्यां श्मशाने कीटास्थितुषाङ्गारादिदूषिते । पांसुले परशौचार्धशिष्टमृत्कीर्णभूतले ॥ हलोत्खाते च जंबाले शर्करे नाहरेन्मृदम् ॥ शुद्धभूमौ च मृत्प्राह्या व्यपोह्योपरि मृत्तिकाम् । यथा स्यात् शौचपर्याप्ता नावशिष्येत वा यथा ॥ प्रथमं पायुशौचं स्यादर्धप्रस्रुतिमानतः । तदर्धमानतः पश्चात्तदर्धेन ततः परम् ॥ आर्द्रामलकमानं स्यान्मूत्रशौचेतु मृत्तिका । द्विगुणं मृत्तिकाशुक्लये त्रिगुणं दारसङ्गतौ ॥ एतच्छौचं गृहस्थस्य भावशुद्ध्यै ततोऽधिकम् । ब्रह्मचार्यादिकानां तु क्रमात्द्वित्रिचतुर्गुणम् ॥ यस्य यावद्दिवा शौचं तदर्धं निशि तस्य तत् । तदर्धमातुरे चोक्तं मातुरार्धं वनाध्वनि ॥ आगुल्फं चरणौ मृद्भिः करावामणिबन्धकौ । संक्षाल्य क्षाळयेत्पश्चा दाचान्वाकूर्परं जलैः ॥ धाराशौचं न कर्तव्यं शौचशुद्धिमभीप्सता । चुळकैरेव कर्तव्यं हस्तौ शुद्धिविधानतः ॥ शौचे मृज्जलदानार्थं कर्तव्यौ परिचारकौ । सव्यहस्तगृहीता च क्षेप्या मृद्वामहस्तके ॥ कुर्याद्वादश गण्डूषान् पुरीषोत्सर्जने कृते । कुर्वीत चतुरो मूत्रे भोजनान्ते तु षोडश ॥ (१) प्राङ्मुखः क्षाळयेत्पादौ हस्तौ वक्त्रमुदङ्मुखः । (२) उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा ततस्त्वाचमनं चरेत् ॥

१. पावकेचोत्तरामुखं इति पाठभेदः ।
२. साधकश्चैतमिति पाठभेदः ।
३. सूर्येद्रधनुस्ताराभिदर्शनमिति पाठभेदः ।
४. देवालयद्विजाश्वत्थ इति पाठभेदः ।

॥ दन्तधावनविधिः ॥

हन्मन्त्रेण ततो ग्राह्यं दन्तकाष्ठं लगन्वितम् । अपर्वाग्रसमच्छेदमाद्यमग्रे च कूर्चितम् ॥ कनिष्ठिकासमस्थौल्यं सूक्ष्मं वा दन्तसौक्ष्म्यतः ॥ अष्टांगुळं नैष्ठिकानां भोगिनां द्वादशांगुळम् । वर्णानां दशकं चाष्टसप्तांगुळिकमेवच ॥ षडंगुळं प्रहीणानां नारीणां चतुरंगुलम् । जंब्वाम्लककुभाशोक कपित्थबकुलोद्भवम् ॥ प्लक्षौदुम्बरफुल्लाग्री जाजीचम्पकशंखजम् । अतिमुक्तकदंबोत्थमपामार्गं च भोगिनाम् । ब्राह्ममेतच्च शैरीष चिरिबिल्वकरञ्जकम् । श्रीपर्णदारुनिर्गुण्डी सारसं खादिरायते ॥ अक्षक्षीरिधवैरण्डवटाश्वत्थाम्रशिग्रजम् । अकुलीशेलुवानीर धात्री (३) चोदुम्बरोद्भवम् ॥ ख-

१. प्राङ्मन्त्रीतिपाठभेदः ।
२. प्राङ्मुखोवाथकुर्वी तेतिपाठभेदः ।
३. निम्बशरोद्भवमिति पाठभेदः ।

र्जूरनालिकेरोत्थं पालाशं तालवंशजम् । तृणपर्णपिशाचोत्थमिष्टकाङ्गारभस्मजम् । अंगुलीच विवर्ज्यानि सुवर्णादिकृतं तथा ॥ प्रतिपन्नवमीषष्ठी द्वादशी पञ्चपर्वकम् । उपवासदिनं जन्मतिथिं च शनिवासरम् ॥ भानुवारंव्यतीपातं ग्रहणश्राद्धवासरम् । सूर्योदयानन्तरं च विवर्ज्यं दन्तधावनम् ॥ अलाभे दन्तकाष्ठानां निषिद्धदिवसेषु च । गण्डूषैर्द्वादशावृत्तैर्दलैर्वा शौचियेद्रदान् ॥ जिह्वानिर्लेहनं कुर्याज्जिह्वामलविशोधनैः ॥ फालाक्षिश्रोत्रनासास्यरेतोविण्मूत्रगात्रजम् । करपादगतं यद्वच्छोद्धर्यं तत्सकलं मलम् ॥ नासिकाश्रोत्रनेत्रादिक्षालनेन विशुध्यति ॥ एवं मलानि संशोध्य वारुणस्नानमाचरेत् । अशेषमालिन्यहरं दुस्वप्नादिविनाशनम् ॥

॥ अथ स्नानविधिः ॥

विधिवदाचान्तः कृतकरन्यासः प्राणानायम्य दर्भान्धारयन् ॥ अमुकस्ये रवौ मासि तिथौ वारे सरिद्वरे । स्नानं देव करिष्यामि तत्पूजार्थप्रसीद मे ॥ इति विज्ञाप्य शुद्धभूमि मृष्टांगुलपर्पतं हुंफडन्तास्त्रेण खात्वा तेनैव मन्त्रेण मृदमुद्धृत्य तद्वस्तुनि मृदं मूलमन्त्रेण नमोन्तहृदयेनवाऽऽदाय नमोन्तहृदयेन प्रथममुद्धृतया मृदा खातमापूर्य नमोन्तशिरसा सरित्सरस्तटाकादितीरे विशुद्धे निक्षिपेत् । सरिदादीनां दक्षिणतीरं स्नानार्थं मतिप्रशस्तम् । ततो हुंफडन्तास्त्रेण मृदमभ्युक्ष्य नमोन्तशिरसा मूदमस्त्रेण मूलादीन्युद्धृत्य नमोन्तकवचेन तां त्रिधा विभज्य नाम्यादिपादान्त मेकांशेन प्रक्षाल्य द्वितीयमंशं सप्तवार मस्त्रमन्त्रजप्तमस्त्ररश्मिसम्पर्कादीप्तं विभाव्य सर्वमङ्गं तेनालिप्य जलं प्रविश्य जलमस्त्रेणालोडयांगुष्ठाभ्यां कर्णौ तर्जनीभ्यामक्षिणी मध्यमाभ्यां नासिकेच दृढं पिधाय प्रणवं मूलसहितं वा जपन् हृदये ज्वलदस्त्रं देहं तत्तेजःपुञ्जपिञ्जरच्छविं विभावयन् जले निमग्नो यावच्छक्ति अवतिष्ठेत । अथवा मृदं द्वेधा विभज्य अस्त्रजप्तेन एकेन भागे-

न सर्वमङ्गमालिप्य स्नायात् । तदेतन्मलस्नानम् । यद्वा— वक्ष्यमाणविधिस्नानार्थमेव मृदाहरणम् । मलस्नानं तु हरिद्रामलकादिपिष्टैरेव कार्यम् । अत्र रेतोविण्मूत्रनासिकामुखचक्षुश्रोत्रनखपादमलरूपाणां शारीरमलानां शौचादिमलस्नानान्तकर्मान्तर्गतैः मृदन्तकाष्ठहरिद्रामलकादिघर्षणैरुदकसेचनेश्च शुद्धिः । (१) वाचिकमलस्नानं स्नानकालिकैः प्रणवादिजपैः । मलस्नानमस्त्रमन्त्रस्नानादिभिः । ततो जलादुत्थाय आदित्यं निरीक्ष्य अस्त्रेण मूर्ध्नि निक्षिप्य जलादुत्तीर्याचम्याविरक्तो द्विजश्चैवैदिकसन्ध्या मुपास्य संक्षेपतः शैवीमपि सन्ध्यामुपासीत । विरक्तो द्विजश्चतुर्थश्च शैवीमेवोपासीत ॥

॥ संक्षिप्तशैवसन्ध्याप्रकारः ॥

अस्त्रमन्त्रेण शिरसि त्रिवारमंगुल्यग्रगते र्जलबिन्दुभिः प्रोक्ष्य 'शिवास्त्रायविद्महे कालानलाय धीमहि । तन्नश्शस्त्रः प्रचोदयात्' । इत्यस्त्रगायत्र्या सूर्यमण्डलस्थाय अस्त्राय त्रिवारमर्घ्यं दत्वा यथाशक्त्यस्त्रगायत्रीं जपेत् । यद्वा अस्त्रसन्ध्यास्थाने हृदये ज्वलन्तमस्त्रमन्त्रं ध्यायेत् । ततो विधिस्नानार्थं बिन्दुस्थानाद्गंगादितीर्थानां मध्ये एकतमं तीर्थं अंकुशमुद्रया वौषडन्तहृदयेनाकृष्य उद्भवमुद्रया नमोन्तहृदयेन पुरतस्संस्थाप्य तेनापूरितं सरित्तटाकादिकं सञ्चिन्तयेत् । तदनु विधिस्नानार्थं स्थापितमृद्भाग मादाय नाभिदघ्नजलं प्रविश्य । नदीषु प्रवाहाभिमुखोऽन्यत्र प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा मत्स्यमण्डूकादिवासभूत जलदोषपरिहारार्थं हस्तमात्रं चतुरश्रं शिवतीर्थं पुरतः परिकल्पयेत् । तत्रायं क्रमः—मृद्भागं वामकरे पूर्वयाम्यसौम्यदिक्षु त्रिधा विभज्य पूर्वं सप्तवाराबृत्तेनास्त्रमन्त्रेणाभिमन्त्र्य याम्यमष्टवाराबृत्तेन कवचान्तरैश्च सौम्यं दशवाराबृत्तेनास्त्रमन्त्रेण शिवेनचाभिमन्त्र्य तत्रास्त्रजप्तं

१. शुद्धिर्वामूर्ध्निनिषिच्यजलादुत्तीर्याचम्यार्थिनको इति पाठभेदः ।

हुंफडन्तास्त्रेण नाराचमुद्रया पूर्वादिषु सर्वासु दिक्षु क्षिपेत् । एवं दिग्विघ्नानामधिपस्य इन्द्रस्य दिशि स्थितस्य मृद्भागस्य दिक्षु क्षेपेण तत्तद्दिगवस्थिताः सर्वे विघ्नाश्शमं यांति । तदनु शिवजप्तमृद्भागार्धं मूलेन जले शिवतीर्थसिध्यर्थं निक्षिप्य तदपरार्धं शिवतीर्थसमानसिध्यर्थं मूलमन्त्रकृतेन बाहुपरिभ्रमणेन समन्तान्निक्षिपेत् । एवं सोमादिशे स्थापितो मृद्भागः केवलममृतमयस्सन्शिवमन्त्रेण लोळनात् क्षरतीति तत्तीर्थममृतमयं भवति । इत्थं शिवतीर्थं परिकल्प्य विधितस्स्नायात् । तदर्थं प्रथमं ब्रह्माङ्गजनेन मृद्भागेन सर्वमङ्गं लिपेत् । धर्मराजदिशि स्थितस्य मृद्भागस्यं संस्पर्शनात्सर्वपापक्षयो भवति । अतष्यण्मुखीकरणमुद्रया श्रोत्रादिद्वाराणि पिधाय शिवतीर्थमध्ये निमज्ज्य शिवमन्त्रं ध्यायन्नन्तर्जले यावच्छक्ति अवतिष्ठेत । अन्तर्जले सर्वाङ्गनिमज्जनमुत्तममर्द्धाङ्गनिमज्जनं मध्यमं मुखमात्रनिमज्जनं कनीयः । ततो जलादुत्थाय वामदक्षिणहस्तौ सोमसूर्यात्मकौ शक्तिशिवौ वा विचिन्त्य ताभ्यां कृतया कुम्भमुद्रया वौषडन्तसहिताभिमंत्रितैः जलैश्शिरस्यभिषिच्य हुंफडन्तास्त्रेण विघ्नशमनार्थं जलं दिक्षु विदिक्षुच विनिक्षिप्य तत्तीर्थजले शिवतीर्थसिद्ध्यर्थं निक्षिप्य तदपरार्द्धं शिवतीर्थसीमनि संहारमुद्रया उपसंहरेत् । इत्थं सरिदादिकं गत्वा स्नातुमशक्तौ गृहएव शुद्धे गोमयलिप्ते भूभागे पीठस्थः शीतजलपूरितैश्शिवमन्त्रजप्तैः नवभिरष्टभिः पञ्चभिर्वा कुम्भैस्स्नायात् । राजानः स्त्रीबालरोगिणः प्रवासिनश्च शीतोदकस्नानाशक्तौ उष्णोदकेनस्नानं कुर्युः॥ शिरस्स्नानाशक्तौ कण्ठस्नानादिकं कुर्युः । राजानश्चेत् शिवपूजार्थं शिवस्नपनोक्तसर्वोपचारस्नानसहितस्नानविधानात् सुवर्णपीठे स्थित्वा सुवर्णकुम्भाहृतैर्जलैश्शङ्खादिमङ्गल्यघोषपुरस्सरं स्नानं कुर्युः । तदनु शुद्धमृदुवस्त्रेण देहसम्मार्जनं धौतवस्त्रद्वयपरिधानं आचमनं सकलीकरणं भस्मस्नानं त्रिपुण्ड्रधारणमित्येतत्सर्वं निर्वर्त्य सन्ध्यां वन्देत् ॥

॥ तत्प्रकारः ॥

संहितया गायत्र्यावा त्रिः प्राणानायम्य हौं नेत्राभ्यां नमइत्यंगुष्ठाभ्यां नेत्रयोर्दिव्यमुद्रां विन्यस्य नमोन्तमूलेन जलं निरीक्ष्य तेनैव सन्ताड्य वौषडंतकवचेनाभ्युक्ष्य वौषडंतहृदयेनांकुशमुद्रया बिन्दुस्थानाद्ब्रह्मादीना मेकतमं तीर्थमाकृष्य नमोन्तहृदयेनोद्भवमुद्रया तत्तीर्थं जले निक्षिप्य मूलेनाभिमन्त्र्य हुंफडन्तास्त्रेण संरक्ष्य नमोन्तकवचेनावकुण्ठ्य वैषडन्तशक्तिमन्त्रेण धेनुमुद्रया अमृतीकुर्यात् । अथ संध्यां ध्यायेत् । संध्या त्रिविधा ब्राह्मी वैष्णवी रौद्रीति । तत्र ' रक्तस्रग्वसनारक्ता रक्तालङ्कारशोभिता । हंसासनसमासीना यज्ञसूत्रजटाधरा ॥ चतुर्भुजाचतुर्वक्त्रा लोचनाष्टकभूषिता। अक्षमालां स्रुचं सव्ये वामे दण्डं कमण्डलुम् ॥ दधाना ब्रह्मदेवत्या प्रातस्सन्ध्या त्रिधाच सा । प्रातःकालेऽल्पनक्षत्रे सुबाला मुक्तिदा प्रभुः॥ प्रातस्तु लुप्तनक्षत्रे भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । ज्ञानशक्तिस्वरूपा सा मध्यमा बाल्यमाश्रिता ॥ भुक्तिप्रदायिनी भानो र्द्वमण्डलदर्शने । क्रियाशक्तिस्वरूपासा प्रौढा बाल्यं समाश्रिता ॥ सुवर्णपङ्कजासीना सितवस्त्रादिभूषिता। वनमालोपवीताभ्यां भूषिताच त्रिलोचना ॥ एकवक्त्रा चतुर्हस्ता दक्षिणे सगदांबुजा । शङ्खचक्रधरा वामे मध्या सन्ध्यातु वैष्णवी ॥ साचद्वितीया यामस्य तुर्यभागे त्रिधा भवेत् । आद्यांशे मुक्तिदा साच किञ्चिदुद्भिन्नयौवना । मध्यांशे मध्यतारुण्या वागीशी भुक्तिमुक्तिदा ॥ ज्वालाभिधा तृतीयांशे मुक्तिदां प्रौढयौवना । वृषपङ्कजमध्यस्था त्रिणेत्रा चन्द्रशेखरा ॥ शार्दूलचर्मवसना मेघश्यामळाभिग्रहा । त्रिशूलाक्षधरा सव्ये वामे साभयशक्तिका ॥ सायं सन्ध्या स्मृतारौद्री त्रिविधासापि पूर्वषत् । आरक्तार्ककरे काले किञ्चिच्चलितयौवना ॥ वामाभिधाना सारौद्री ध्यातॄणां मुक्तिदायिनी ।

यौवनार्धच्युताऽर्धार्के ज्येष्ठाख्या भुक्तिमुक्तिदा ॥ भुक्तिदास्तमिते सूर्ये रौद्राख्या गंतयौवना । एवं नवविधास्संध्या शिवशास्त्रे शिवोदिताः ॥ साक्षिभूतास्समस्तस्य पूजिता वांछितप्रदाः ॥ ब्राह्मी हृत्पङ्कजगता वैष्णवी विन्दुमध्यगा । ब्रह्मरन्ध्रगता रौद्रय स्वस्वकालेषु चिन्तयेत् ॥ प्रातस्सन्ध्या समयिनो मध्यमाच विशेषिणः । निर्वाणदीक्षितस्यैव संध्यातितयमिष्यते ॥ तत्र यस्यात्सप्तकलाप्रासादप्रवणो बुधः । सच्चिन्दुशक्तिस्समनास्थानत्रितयवर्तिनीः । मृणालतन्तुवत्तन्वी रारक्तश्वेतचामराः ॥ ध्यायेत्क्रियादृगिच्छाख्याः प्रासादोच्चारपूर्वकम् ॥ यस्य तु द्वादशकले प्रासादे निष्ठितामतिः। तेन सन्ध्या परा चिन्त्या या निशीथे विभाव्यते ॥ नाभ्यादिद्वादशान्तान्तं ततो(१)नाभ्यवसानकम् । गमागमवती तुर्या निरूपा मेचकाऽभवा ॥ ज्ञानिनां तु वरा सन्ध्या शिवबोधस्वरूपिणी । द्वादशांतस्थितं शंभुं चन्द्रकेन्दुमिथाश्रिता ॥ एकैव वस्तुतस्सन्ध्या शिवशक्तिस्वरूपिणी । कालाधिकारिभेदेन सैव भिन्ना त्रिधा मता ॥ सन्ध्याचिन्तनमेवेदं सन्ध्यावन्दनमुच्यते । अङ्गमस्य प्रधानस्य यदन्यन्मार्जनादिकम् ॥ एवं कृतसन्ध्योपासनादिकर्मणा शिवपूजा समारम्भणीया ॥

तत्रायं क्रमः—ततोंगुष्ठमीशान मनामिका ममृतकलां च ध्यात्वा अंगुष्ठयुक्तयाऽनामिकया चक्षुषी नासिके शोत्रे अंसौ हृदयं नाभिं शिरश्च क्रमेण आदित्यस्तृप्यतु विष्णुस्तृप्यत्विति भावयन्नेत्र स्पृशेत् । एवं कृते शिवतेजस्संपर्कात् क्षुभितानामिकामृतप्रवाहतृप्ताः नेत्राद्यधिष्ठातार स्सूर्यादयो विष्वन्ता देवाः कर्तुरधिष्ठानोपबृंहिका भवन्ति । तदनंतरं शरीरगतषत्रिंशत्तत्वशुद्ध्यर्थं चिन्मात्राचमनं कुर्यात् ॥

तत्रायंविशेषः—सुवर्णवर्णं पद्माक्षमालास्त्रक्कुण्डिकालंकृतकरचतुष्टयं चतुर्वक्त्रमात्मतत्वरूपं ब्रह्माणं ध्यायामीति आत्मतत्वध्यानपूर्वकं हां आत्मतत्वायस्वधेति प्रथममाचामेत् । अनेन स्वशरीरे पृथिव्यादिमायांते एकत्रिंशत्तत्वशुद्धिं भावयेत् । ततो नीलवर्णं चक्रब्राणकमलचिन्मुद्राशङ्खकार्मुक कमण्डल्वभयमुद्रांकितकराष्टकमेकवक्त्रं विद्यातत्वरूपं विष्णुं ध्यायामीति विद्यातत्वपूर्वकं हिं विद्यातत्वाय स्वधेत्याचामेत् । अनेन शुद्धविद्येश्वरसदाशिवाख्यत्रितत्वशुद्धिभावयेत् । ततस्फटिकवर्णं पद्माक्षमालाशूलकमण्डलुधरकरचतुष्टयं पञ्चवक्त्रं शिवतत्वरूपं रुद्रं ध्यायामीति शिवतत्वज्ञानपूर्वकं हुं शिवतत्वायस्वधेत्याचामेत् । अनेन शक्तितत्वशुद्धिभावयेत् । ततोऽस्त्रमन्त्रेण ओष्ठं द्विः प्रमृज्य हृन्मन्त्रेण नेत्रादीन्स्पृशेत् । अन्यत्तु तत्तद्देवतातृप्तिध्यानादिकं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ इत्याचमनक्रमः ॥

ततोऽभिषिच्य देवेशं निवेश्य कमलासने । तत्रासनंच मूर्तिंच विद्यादेहं च पूजयेत् ॥ आवाह्याथ महादेवं संपूज्य स्थापनादिभिः । मनसा ह्यापयित्वाच दद्याद्वस्त्रोपवीतकम् ॥ ततस्सम्पूज्य देवेशं गन्धपुष्पविभूषणैः । धूपं दीपञ्च दत्वाऽथ कुर्यादावरणार्चनम् । नैवेद्यं मुखवासञ्च तांबूलं च समर्पयेत् ॥ धूपमारात्रिकां दत्वा पवित्रञ्च समर्पयेत् । धारयित्वा सितं भस्म दर्पणाद्यैः प्रपूजयेत् ॥ बलिं दत्वाऽथ पाद्याद्यैः गन्धपुष्पैश्च पूजयेत् । अपस्तोत्रनमस्कारप्रदक्षिणपुरस्सरम् ॥ अष्टपुष्पिकयाऽभ्यर्च्य विशेषार्घ्येण पूजयेत् ॥ पराङ्मुखार्घ्येणोद्वास्य शिवं सावरणादिकम् । काले शिवं हृदि ध्यायन् अर्शीयात्तन्निवेदितम् ॥

एवं संक्षिप्य कथितः शिवपूजाविधिक्रमः । विविच्य दर्शयिष्यामो नातिसंकोचविस्तरम् ॥ तत्र तावदाचमनमुच्यते । हीं शिरसेनमः । आजानुपादा वामणिबन्धञ्च पाणिं प्रक्षाल्य प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा कुक्कुटासनस्थः पाणिद्वयं जानुनी अन्तरा निधाय पाणिद्वयेऽपि कनिष्ठिकादिषु

१. नासा इतिपाठभेदः ।

अङ्गुळीषु हां हृदयायनमः। हीं शिरसेनमः। हूं शिखायेनमः। हैं कवचायनमः। हौं नेत्रत्रयायनमः । हः अस्त्रायफडिति विन्यस्य दक्षिणपाणिं गोकर्णाकृतिं कृत्वा तेन मापमज्जनार्हं जलं गृहीत्वा संवीक्ष्यांगुष्ठकनिष्ठिके मुक्त्वा तज्जलं शुक्लपक्षे सोमरूपं कृष्णपक्षे सूर्यरूपं च विचिन्त्य तत्प्राशनेन रसनाग्रस्थिताया भारत्यास्तृप्तिः स्वस्यांतर्देहशुद्धिश्च ध्यात्वा अन्तरीन्तरा हस्तप्रक्षाळनपूर्वकं ब्रह्मतीर्थेन स्वधांतेन मूलमन्त्रेण त्रिराचामेत् । तत स्त्वस्याननशुद्धिं ओष्ठसंपुटस्थितायाः प्रणवदेवतायाः शुद्धिंविभावयन् अंगुष्ठमूलेन द्विरोष्ठौ द्विवारं मार्जयेत् ॥

अथ भस्मधारणम् ॥

चतुर्विधं भस्म कल्प मनुकल्प मुपकल्प मकल्पश्चेति । तत्र व्याध्यादिरहितां सवत्सां गां संपूज्य तदीयं गोमयं भूमावपतितं आकाशस्थमेव गृहीत्वा पिण्डीकृत्य विशोष्य पञ्चब्रह्ममन्त्रैरिशवन्हौ दग्ध्वा मूलेन विशोद्धृत्य यत्संपादितं यच्चाग्निहोत्रे समुद्धृतं तदुभयं कल्पम् । वने शुष्कं गोमयं गृहीत्वा शिवन्हौ दग्ध्वा मूलेन विशोद्धृत्य संपादितमनुकल्पम् । अटवीगृहे गोवासे इष्टकापाकादिषु दावाग्न्यादिभिर्दग्धंभस्मगृहीत्वा वस्त्रेण संशोद्धृत्य गोमूत्रेण पिण्डीकृत्य पुनरिशवाग्नौ दग्धं मूलेन शोधितमुपकल्पम्। मन्त्रादिहीनं ब्राह्मणेःस्त्रीशूद्रादिभिर्वा शुचि गोमयं गृहीत्वा संपादितं (१) श्रोत्रियागारचुल्ल्यादिभ्योगृहीतंवा यत्तदकल्पम् । अकल्पश्चेत्तद्गृहीत्वाऽस्त्रमन्त्रेण दिग्बन्धनं कृत्वा हों ईशानमूर्धेनमः । हें तत्पुरुषवक्त्रायनमः । हुं अघोरहृदयायनमः । हिं वामदेवगुह्यायनमः । हं सद्योजातमूर्त येनमः । हां हृदयायनमः । हीं शिरसेनमः । हूं शिखायेनमः । हैं कवचायनमः

१. श्रोत्रियागारचुल्ल्यादिवह्नौदग्धमिति पाठभेदः ।

हौं नेत्रायनमः । हः अस्त्रायनमः । ह्रां निवृत्तिकलायेनमः । ह्रीं प्रतिष्ठाकलायेनमः । ह्रूं विद्याकलाये नमः । ह्रौं शांतिकलायेनमः । ह्रौं शान्त्यतीतकलायेनमः । इति पञ्चब्रह्मषडङ्गेन कलामन्त्रैस्संशोधयेत् । एवंभूतस्य भस्मनो धारणं द्विविधं उद्धूळनं त्रिपुण्ड्रंच । उद्धूळनमपि द्विविधम् । मलस्नानरूपं विधिस्नानरूपं च । अम्भसास्नातस्य द्विविधेऽपि भस्मस्नाने अधिकारः । तदशक्तौ कण्ठपर्यन्तं कटिपर्यन्तं जानुपर्यन्तंवा संक्षाळ्य क्षाळितांगान्यार्द्रवस्त्रेण संमृज्य वस्त्रान्तरं परिधायाचम्य ततोहुंफडंतास्त्रेण दक्षिणपादांगुष्ठोत्थितवह्निना देहगतबाह्यमलमात्रं दग्धं विचिन्त्यवह्निसंबन्धक्षुभित बिन्दुस्थानस्थितशक्तिमण्डलस्रवदमृतप्रवाहेण शरीरमाप्लावयेत् । अथ मनसा मूलमन्त्रमादान्तमुच्चरन्नेव तत्संपर्कक्षुभितशक्तिपरिसृतबहुळामृतधारया देहमभिषिक्तं भावयेत् । इदं मानसस्नानमशुचिस्त्रशङ्कायां सदासर्वत्रविधेयम् । अथवा तामेव शक्तिं गोरूपां ध्यात्वा तत्पुच्छकिरणामृतप्रवाहेण शरीरमाप्लावयेत् । एतद्भावस्नानम् । गङ्गायमुनादिदिव्यजलैर्वा शरीरं प्रोक्षयेत् । तल्लेत्रमृत्तिकारजोभिर्वा पञ्चब्रह्मषडङ्गमूलमन्त्रैर्देहंसंशुशेत्। एवमेकतमप्रकारं कृत्वा पञ्चब्रह्मषडङ्गमूलमन्त्रमेकवारं त्रिवारंवा जपेत् । ततः प्राग्वदाचमनद्वयं कृत्वा संभावितसकलबाह्याभ्यन्तराशुद्धिनिरासकं भस्मस्नानं कुर्यात् ॥

तत्क्रमः ॥

गोब्राह्मणदेवताग्निगुरुविद्यासन्निधिं परिकृत्य म्लेच्छान्त्यजकृतस्पर्शनादिरहिते मार्गाभिज्ञे शुचौ देशे प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा निवेश्य कल्पानुकल्परूपं मुष्टिमात्रं विप्रादिक्रमेण निष्कसार्धनिष्कद्वयसार्धनिष्कत्रयप्रमाणं वा भस्मादाय नैर्ऋतकोणे तद्राक्षसांशं निरस्याकल्पं भस्म चेद्दिग्बन्ध-

नपूर्वकं पञ्चब्रह्मषडङ्गमन्त्रैस्संशोद्ध्य चतुर्विधमपि भस्म सप्तवारं हुंफडन्तास्त्रेणाभिमन्त्र्य तेन विरक्तश्वेतपादादारभ्यमस्तकान्त मविरक्तश्वेन्मस्तकादारभ्य पादान्तं दक्षिणांगुष्ठतर्जन्यग्रगृहीतेन स्वल्पेन भस्मना तद्गम्यकरपादव्यतिरिक्ताङ्गसंस्पर्शरूप मुद्धूलनं कुर्यात् । तदेतन्मलस्नानम् । ततष्षडङ्गमन्त्रजप्तेन भस्मनेशानादिपञ्चब्रह्ममन्त्रैः मूर्द्धहृदयगुह्यपादावयवानां सद्योजातमन्त्रेणभ्रांऽसयोस्तदितरसर्वाङ्गानां च दक्षिणहस्तेनच तदगम्याङ्गानां वामहस्तेन चोद्धूळनं कुर्यात् । अवशिष्टं भस्म मूलेन कुंभमुद्रया शिरस्यभिषिञ्चेत् । एवं सर्वाङ्गोद्धूळनं ब्राह्मणः कुर्यात् । क्षत्रियादयः क्रमेण ललाटे चतुरश्रत्र्यश्रवृत्तानि कृत्वा कण्ठादधो नाभेरूर्द्ध्वं मुद्धूळयेयुः । शूद्रः उद्धूळनं वर्जयित्वा वक्ष्यमाणत्रिपुण्ड्रात्मकमेववा भस्मस्नानं कुर्यात् । तदेतत्तपस्विव्यतिरिक्तशूद्रविषयम् । अत एव ज्ञानरत्नावल्याम्— तपस्वी चेद्विधिवद्भस्मसङ्कृत्य तेनस्नानमाचरे दित्यादिना मलस्नानविधिस्नानयो रधिकारिविशेषेण तपस्विनामुक्तम् । एवं क्षत्रियवैश्यावप्यतपस्विनौ त्रिपुण्ड्रात्मकमेववा भस्मस्नानं कुर्याताम् । ब्राह्मणादयश्चत्वारोवाऽप्युद्धूळनाशक्तौ त्रिपुण्ड्रात्मकमेव भस्मस्नानं कुर्युः । केवलत्रिपुण्ड्रात्मकभस्मस्नानाभिप्रायेणैव केषुचिदागमेष्वपि विप्रादिक्रमेण निष्कंनिष्कार्द्धं तदर्द्धं तदर्द्धं चेति भस्मप्रमाणमुक्तम् । इदंच विधिस्नानरूपं दीक्षितगृहस्थैस्सन्ध्यात्तयेऽपि जलसंयुक्तं कार्यम् । स्त्रीभिर्यतिभिश्च जलवर्जितं व्रतिवानप्रस्थकन्यकादिभिर्दीक्षाहीनैश्च मद्ध्याह्नात्प्राग्जलसंयुक्तं परतोजलवर्जितश्च कार्यम् । एवं भस्मस्नानानुष्ठाने वस्त्रांतरं परिधायाचामेत् । अपिधायवा केवलमाचामेत् ॥

॥ अथ त्रिपुण्ड्रम् ॥

तच्च वर्णानां क्रमेण सप्तपञ्चचतुस्त्र्यंगुळं सर्वेषांवा ललाटे हृदि बाह्वो श्चतुरंगुळं अत्रयवान्तरेष्वेकांगुळमित्यादिनानागमोक्तपक्षाणां मध्ये पूर्वाचारप्राप्तं कञ्चित्पक्षं परिगृह्य ललाटादिषु स्थानेषु तर्जनीमद्ध्यमानामिकाभिस्तिसृभिरंगुळिभिः कर्तव्यम् । ललाटे मद्ध्यमानामिकांगुष्ठैर्वा कर्तव्यम् । त्रिपुण्ड्रं सान्द्ररेळित्रयं व्यक्तञ्च यथाभवति तथा कर्तव्यम् । त्रिपुण्ड्रधारणंच भस्मस्नानञ्च त्रिवक्त्रं त्रिहस्तं त्रिपादं त्रिनेत्रं भस्मरूषितं ताण्डवं कुर्वन्तं रौद्रं रक्तपुष्पालंकृतं भस्मदेवं ध्यात्वा कर्तव्यम् । त्रिपुण्ड्रस्थाने कुलाचारप्राप्तं चतुरश्रार्द्धचन्द्रदीपं त्रिपुण्ड्रांतरं वा धारणीयम् । सर्वञ्च पुण्ड्रं केवलभस्मना चन्दनयुक्तभस्मना जलसिक्तेन कार्यम् । ललाटे यादृशं पुण्ड्रं तादृशं ललाटहृदयांसनाभिषु पञ्चसु स्थानेषु शिवमहेश्वररुद्रविष्णुपितामहदैवत्यं शिरोललाटगळांसहृदयनाभिपृष्ठेष्वष्टसु स्थानेषु ब्रह्मवाणीलक्ष्मीविष्णुशिवसूर्याग्निचन्द्रदैवत्यं ललाटकन्धरांसबाहुकूर्परमणिबन्धवक्षः कुक्षिनाभिपार्श्वद्वयपृष्ठेषु षोडशस्थानेषु शिवमहेश्वरादिपञ्चकवामादिनवकाधिद्वयदैवत्यं शिरोललाटनेत्रकर्णनासावक्त्रगळांसकूर्परमणिबन्धहृदयपार्श्वना भिगुह्यद्वयस्फिग्गूरुजानुजङ्घापादरूपेषु द्वात्रिंशत्स्थानेषु अष्टमूर्त्यष्टविद्येश्वराष्टदिक्पालाष्टवसुदैवत्यं करपादांगुळिपङ्क्तिभिस्सह षट्त्रिंशत्स्थानेषु शिवशक्तिमहेश्वरसदाशिवशुद्धविद्यामायाविद्याकलारागकालनियति पुरुषप्रकृत्यहङ्कारबुद्धिमनश्श्रोत्र त्वक्चक्षुर्जिह्याघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थशब्दस्पर्शरूपरसगन्धाकाशवायुवह्निसलिलपृथिवीभूततत्त्वदेवताकं देशकालाद्यपेक्षया यथावसंभवं कर्तव्यम् । षट्त्रिंशत्स्थानपक्षे शिवाद्याकाशान्ततत्त्वानि धृत्ताकाराणि स्फटिकसूर्यकान्त चन्द्र-

कान्तगोक्षीर विद्रुमहरिताञ्जनेन्द्रायुधेन्द्रकोपमेघपद्मराग विद्रुमेन्द्रनीलकुंकुम-
जपाकुसुमेन्द्रायुध सूर्यकान्तकनक दूर्वा हरिद्रा करवीर कालमेघनीलम-
णि मौक्तिक माणिक्यकनकस्फटिकवर्णानि कृष्णं चतुरश्रं वायुं वृत्तं त्र्यश्रं
वह्निं सितमर्द्धचन्द्राकारं जलं पीतं चतुरश्रं पृथिवीतत्त्वञ्च विभाव्य हां
शिवतत्त्वरूपाय शिवायनम इत्यादिमन्त्रैस्तत्तत्स्थानेषु पुण्ड्राणि धारयेत् ।
एवं पक्षान्तरेष्वप्यूहनीयमेव । तत्तत्पूर्वाचारप्राप्तनानादिव्यागमस्मृतिपुराणा-
द्युक्तस्थानसंख्यादिव्यान्तरदेवतान्तरयुक्तानिवा पुण्ड्राणि धारणीयानि ।
इति भस्मधारणक्रमः ॥

॥ रुद्राक्षधारणविधिः ॥

अथरुद्राक्षधारणम् । तदपि भस्मधारणवत् शिवपूजायां नित्यम् ।
रुद्राक्षश्च ब्राह्मणादिभिः क्रमेण श्वेतरक्तपीत कृष्णवर्ण ग्राह्यम् । उक्तवर्णा-
लाभे ब्राह्मणैश्चतुर्विधमपि धारणीयम् । रक्तादिवर्णत्रयं क्षत्रियैः । पीता-
दिद्वयं वैश्यैः । शूद्रैस्तु कृष्णमेव धार्यम् । सर्ववा सर्वैर्यथालाभं धार्यम्।
शिरसि कण्ठे कर्णयो र्बाह्वोर्मणिबन्धयो रुरसिच स्वशिरःप्रमाणाद्युचितसं-
ख्याविशेषयुक्तं वा । शिरसि चत्वारिंशत् कण्ठे द्वात्रिंशत् कर्णयोः प्रत्ये-
कं षट् बाह्वोःप्रत्येकं षोडश मणिबन्धयोः प्रत्येकं द्वादश वक्षसि अष्टोत्तरश-
त मित्येवं अष्टचत्वारिंशदधिकशतद्वयसंख्याकंवा । शिखायामेकमित्येका-
धिकंवा । शिखायामेकं मस्तके षट्त्रिंश द्वक्षसि पञ्चाशत् साष्टशतमुप-
वीतं कण्ठकर्ण बाहुमणिबन्धे पूर्ववदिति पञ्चनवत्युत्तरद्विशतसंख्या-
कंवा । शिरसि अष्टोत्तरशतसंख्या नाभ्यन्तमालिकातयं कण्ठकर्णव-
क्षो बाहुमणिबन्धे पूर्ववदिति द्व्यशीत्युत्तरपञ्चशतसंख्याकंवा धारणीयम् ।
वज्रमाणिक्यवैडूर्य प्रवाळमौक्तिकरूपपञ्चरत्नसहितरुद्राक्षधारणं ज्वरमहा-
शाच भेह कुष्ठभगन्दरकुमारग्रहापस्मारानिवारकं मकुटकुण्डलकर्णिकाहार-

केयूरकटकोदरबन्धादिषु तद्धारण मपमृत्युविनाशकं आयुश्श्रीकीर्तिवर्द्धन
मन्यत्र रुद्राक्षधारणात् । शिखायां तद्धारणं कोटिगुणफलं कर्णयोः क-
ण्ठे भुजयो रुत्तरोत्तरदशगुणफलं हस्तयोरपरिमितफलं । एकवक्त्रस्य
रुद्राक्षस्य शिखायां सङ्गृह्य धारणं ब्रह्महत्यादोषशस्त्राग्नि चोरवृष्ट्यादिमहा-
भयहरं आयुश्श्रीकीर्तिवर्द्धनं भुक्तिमुक्तिकरं सर्वसिद्धिप्रदञ्च । द्विवक्त्रं
गोहत्यादोषहरम् । त्रिवक्त्रं स्त्रीहत्यादोषहरम् । चतुर्वक्त्रमगम्यागम-
नाभक्ष्यभक्षणदोषहरम् । पञ्चवक्त्रं सर्वपापहरम् । षड्वक्त्रं दक्षिणकरे
धृतं भ्रूणहत्याहरम् । सप्तवक्त्रं सुवर्णस्तेयगोहत्यादोषहरम् । विषहरञ्च ।
अष्टवक्त्रं गुरुतल्पदोषहरं सर्वकूटव्यवहारदोषहरञ्च । नववक्त्रं वामकरे
धृतं च लक्षकोटिमहापातकदोषहरम् । दशवक्त्रं ग्रहपिशाचवेताळब्रह्म-
राक्षससर्पसिंहव्याघ्रादिभयहरम् । एकादशवक्त्रं शिखायां धृतं सहस्रा-
श्वमेधशतवाजपेयशतसहस्रगोदानफलप्रदञ्च । द्वादशवक्त्रं कण्ठदेशेधृतं
बहुदक्षिणगोमेधाश्वमेधफलप्रद मैश्वर्याभिवृद्धिकारि दंष्ट्रिशृङ्गिचोराग्नि-
भयहरं सर्वपापक्षयकरञ्च । त्रयोदशवक्त्रं मतुलभोगप्रदं रससाधनधातुवा-
दद्युटिकादि सिद्धिकरं पितृमातृभ्रातृस्त्रीवधदोषहरम् । चतुर्दशवक्त्रं स-
र्वकार्यसिद्धिकरं सकलव्याधिपापहरं ज्ञानयोगसिद्धिकरञ्च । मूर्द्धध्वजक-
ण्ठकर्णव्यतिरेकेणान्येष्वङ्गेषु क्षयवृद्धिसूतकस्त्रीसङ्गतिमलमूत्रोत्सर्जनमत्स्य-
मांसलशुनकतकशिग्रुश्लेष्मातकभक्षणादिसमयेषु रुद्राक्षधारणं वर्जयेत् ।
रुद्राक्षदानकल्पोक्तप्रकारेण तद्दानं सर्व वेदपुराणाद्ध्ययनसर्वयज्ञदानानुष्ठा-
नसर्वतीर्थाभिगमनफलप्रदं सर्वरोगहरं शतलिङ्गस्थापनशतलिङ्गदानसहस्र-
श्रीमूर्तिदानसहस्रकन्यादानफलप्रदं पुत्रमित्रादिसहितसकलैश्वर्यभोगप्रदं
क्षिप्रसायुज्यप्रदं प्रतिग्रहीतुरपि शिवभक्तस्य तावत्फलप्रदञ्च । पौर्णमास्य-
मावास्यासंक्रान्त्युपरागजन्मनक्षत्रादिदिवसेषु रुद्राक्षधारणं सर्वपापक्षय-

करम् । पूजाकाले रुद्राक्षधारण मीशानमन्त्रेण शिरसिकार्यं कर्णयोस्तत्पुरुषमन्त्रेण कण्ठादिष्वघोरमन्त्रेण वक्षसि व्योमव्यापिमन्त्रेण ॥

॥ सकळीकरणप्रकारः ॥

अथ करन्यासाङ्गन्यासरूपं सकळीकरणम् । तत् त्रिविधम्— गृहस्थानां सृष्टिन्यासरूपं ब्रह्मचारिणां स्थितिन्यासरूपं यतिवानप्रस्थानां संहारन्यासरूपम् । इहसृष्टिन्यासरूपमुच्यते— करौ गन्धादिलेपितौ कृत्वा वामकरतलं तत्पृष्ठंच मणिबन्धात्समारभ्य दक्षिणपाणिना हः अस्त्राय फडिति प्रतिमार्जनं अस्त्रमन्त्रेण द्विःपरिमृज्य तेनैव मन्त्रेण दक्षिणकरतलं तत्पृष्ठञ्च वामकरेणैकवारं प्रमृज्य करावामणिबन्ध मस्त्रतेजसा व्याप्तौ सञ्चिन्त्य संपुटीकृत्यांगुष्ठद्वयमद्धे अमृतरूपं शक्तिमण्डलं ध्यात्वा तेनामृतेन हांशक्तयेवौषडिति कवचद्वयमाप्लाव्य योजितांगुष्ठद्वयकर्णिकेकरसंपुटकमले ओं हां शिवासनायनमः इति विन्यस्य तन्मद्धे ओं हां हं हां शिवमूर्तयेनम इति तेजोमयीं स्थिरविद्युन्निभां सितवर्णां शिवस्य सूक्ष्ममूर्तिं विन्यस्य हों ईशानमूर्ध्ने नमः इत्यंगुष्ठयोस्तर्जनीभ्यां विन्यस्य तर्जन्यादिषु कनिष्ठान्त मंगुष्ठाभ्यां हेंतत्पुरुषवक्त्राय नम इत्यादि चतुरोमन्त्रान्विन्यस्य हांहौं विद्यादेहायनमइत्यंगुष्ठाभ्यां करतलयो रष्टत्रिंशत्कलामयं सदाशिवात्मकं स्थूलं विद्यादेहं विन्यस्य नेत्रेभ्योनमइति नेत्रं करतलयोर्विन्यस्यहां हौं शिवायनमइति अंगुष्ठानामिकाभ्यां सदाशिवदेहव्यापकं शिवमावाहयेत्। ततः कनिष्ठिकादिषु हांहृदयायनमइत्यादि नेत्रमन्त्रव्यतिरिक्तान् पञ्चमन्त्रान्क्रमेण विन्यस्य वामदक्षिणकरौ तदितरकराभ्यां कवचायनम इति अवकुण्ठ्य करद्वयं संयोज्य यौषडन्तमूलेन परमीकुर्यात् । न्यस्तानां हृदयशिरश्शिखादीनां कलानाञ्च भिन्नभिन्नवर्णाना मावाहितपरमशिवतेजसाऽतिशबलेन तत्तद्वर्णतातिभावनं परमीकरणम् । ततः अङ्गन्यासं कुर्यात् ॥

दक्षिणांगुष्ठानामिकाभ्यां हांशिवासनायनम इति देहमद्धे हृदित्वा मूलाधारात् समुद्भूतं श्वेतं शिवस्यासनपङ्कजं विन्यस्य ओं हां हां हां शिवमूर्तयेनम इति नाभीकन्दादि हृदयादित्वा भ्रूमध्यपर्यन्तं तेजोमयीं शिवस्य सूक्ष्ममूर्तिं विन्यस्य मुष्टिं बध्वाऽङ्गुष्ठेन ईशानमन्त्रं मूर्ध्नि विन्यस्य अङ्गुष्ठयुक्ततर्जन्यादिभिर्वक्त्रे हृदि गुह्ये पादयोश्च तत्पुरुषमन्त्रादीन् क्रमेण विन्यस्य, भ्रमध्यादिब्रह्मरन्ध्रान्तं हां हौं विद्यादेहायनम इति विद्यादेहं विन्यस्य नेत्रमन्त्रं नेत्रेषु मध्यमांगुलिभिस्तिसृभिर्विन्यस्य तस्मिन्नंगुष्ठानामिकाभ्यां हां हौं शिवायनमइति परमशिवमावाहयेत् । ततो हृदयशिरश्शिखास्थानेषु स्वांगुष्ठयुक्तकनिष्ठिकानामिकामध्यमाभिर्विन्यस्य कण्ठप्रावरणत्वेन स्तनमध्यान्तं कवचतर्जनीभ्यां विन्यस्य हस्ततलपोरस्त्रमनामिकांगुष्ठाभ्यां त्रिवारं विन्यसेत् । सर्वेऽप्येते मन्त्रा नमोन्ताः । अस्त्रमन्त्रस्तु हुंफडन्तः । ततोहुंफडन्तास्त्रमन्त्रेण ताळत्रयपुरस्सरं दिग्बन्धनं कृत्वा कवचेनावेष्टय वौषडन्तमूलेन महामुद्रां प्रदर्शयेत् । मस्तकादिपादान्तं हस्ताभ्यां संस्पर्शनं महामुद्रा । ततश्शिवसमानरूपता मात्मनश्चिन्तयेत् । इत्थं कृताङ्गन्यासो बद्धपट्टशिरोवेष्टनमस्तकत्राणकंकटककरगृहीतास्त्रभीषणो भटइव क्षुद्राणामप्रधृष्योभवतीति सकळीकरणम् । अथ सामान्यार्घ्यपात्र मस्त्रमन्त्रेण प्रक्षाळ्य बिन्दुस्थानस्त्रवदमृततया भावितेन शुद्धजलेन हां हृदयायवौषडिति आपूर्य हांहृदयायनम इति सप्तवारमभिमन्त्र्य कवचेनावकुण्ठ्य गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् । इदं सामान्यार्घ्यजलं शिवमपहाय अन्येषां द्वारपालादीनां साधारणम् ॥

॥ द्वारपालार्चनम् ॥

अथ द्वारपालार्चनम् । तस्यायं क्रमः—अस्त्रपञ्जरमध्यस्थं आत्मानं भावयन् पृथिव्यादिमायान्तमेकत्रिंशत्तत्तत्ववर्गं मनसाऽतिलङ्घ्य शिवपूजा-

मन्दिरं वृत्ताकारं रक्तवर्णशुद्धविद्यातत्त्वात्मकं भावयन् भोगमोक्षकामः पूर्वद्वारे द्वारपालानर्चयेत् । कीर्तिविजयसौभाग्यकामः दक्षिणद्वारे । केवलं मोक्षकामः पश्चिमद्वारे । उदग्द्वारेतु पूजा न कर्तव्या । सामान्यार्घोदकेन द्वारमस्त्रमन्त्रेण संप्रोक्ष्य बहिर्द्वारपालानर्चयेत् । तेच गणपत्यादयः । तत्र द्वारस्योर्द्धोदुम्बरमुखे दक्षिणवामभागयोर्मध्येच गणपतिसरस्वतीमहालक्ष्म्यः उपविष्टाः । वामदक्षिणव्यवस्था च देवमपेक्ष्य द्वारे प्रविशन्तं पूजकमपेक्ष्य वा ग्राह्या । द्वारस्य बहिःप्रदेशे दक्षिणपार्श्वे नन्दी दक्षिणपार्श्व एव नन्दिन उत्तरभागे गङ्गा वामपार्श्वे महाकालः वामपार्श्व एव तस्य दक्षिणभागे यमुनाच स्थिताः । हां गणपतयेनमः । श्यामवर्णं ततोक्षसूत्रपाशाङ्कुशान् पुष्करेण बीजापूरञ्च धारयन्तं गणपतिं पूजयामि । हांसरस्वत्यैनमः । श्वेतवर्णा मक्षमालापुस्तकधरां वीणावादनव्यापृतकरद्वयां सरस्वतीं पूजयामि । हां महालक्ष्म्यै नमः । श्रीफलकमलाभयवरधारिणीं उभयपार्श्वस्थितगजयुगळहस्तोद्धृत हेमकुम्भामृत धाराभिषिच्यमानां महालक्ष्मीं पूजयामि । हां नन्दिनेनमः । अरुणजटामकुटधरं त्रिशूलाक्षमालातर्जनीमुद्रधारिणं स्थूलदेहं नन्दिनं पूजयामि । हां गङ्गायैनमः । धवळवर्णां मकरवाहनां ममृतकलशचामरधारिणींगङ्गांपूजयामि । हां महाकाळायनमः । कृष्णवर्णं दंष्ट्राकराळभ्रकुटीभीषणस्थूलदेहं शूलकपालमुद्गरतर्जनीमुद्राधारिणं महाकाळं पूजयामि । हां यमुनायैनमः । श्यामवर्णां कूर्मवाहनां चामराभृतकलशधारिणीं यमुनांपूजयामि । तत्तत्स्थानेषु पूजयेत् । सर्वएते द्वारपालाः गङ्गायमुनेविना त्रिणेत्राः । सर्वेचैते द्वारसमानमुखाः । श्लोकैः कवाटोद्घाटनप्रार्थनापूर्वक मस्त्रमन्त्रेण कवाटमुद्घाट्य । ह्रींशिवायनम इति नेत्रयोर्विन्यस्य । दिविस्थितानविघ्नान् दिव्यध्यानदृष्टिसन्त्रस्तान् कृत्वा । नभोगतान् विघ्नान् तर्जन्यंगुष्ठोक्षिप्तपुष्पसन्त्रस्तानकृत्वा । भूमिगतान् विघ्नान् दक्षिणपार्ष्णिघातत्रयत्रस्तान् कृत्वा । अस्त्रायहुंफडिति मन्त्रेण त्रिविधान् विघ्नानुत्सारयेत् । अथ द्वारस्य देहळीशाखां वामांसंश्रितो दक्षिणां देहळीमस्पृशन् दक्षिणपादेन शिवमन्दिरं प्रविश्य । हां अस्त्रायनमः । अग्निवर्णं चतुर्वक्त्रं शक्तिशूलाभयवरान्वितकरचतुष्टयं जटामकुटालंकृत मर्धेन्दुशेखरं सकलविघ्ननिवारकं अस्त्रं पूजयामीति देहळीमध्ये शिवमन्दिराभिमुखतया स्थितं अस्त्रराजं प्रीत्या परावृत्य तदभिमुखः पूजयेत् । राजा ब्रह्माणं परावृत्य तदभिमुखः पूजयेत् । ततः हांब्रह्मणेनमः। कनकवर्णं सस्मश्रुचतुराननं तुन्दिलं दण्डाक्षवलयस्रुक्कमण्डलुधारिणं वास्त्वधिपतिं ब्रह्माणं पूजयामीति । ब्रह्माणमपि देहळीमध्य एव पूजयेत् । ततो द्वारस्याभ्यन्तरे दक्षिणपार्श्वे हां नन्दिकेश्वरायनमः । रक्तवर्णं त्रिणेत्रं चन्द्रकलालंकृतजटामकुटं मृगपरशुनमस्कारमुद्रान्वितकरचतुष्टयं बाहुमूले वेत्रं कट्यां क्षुरिकांच धारयन्तं भस्मरुद्राक्षधारिणं वानरास्यं नन्दिकेश्वरं पूजयामीति द्वारस्याभ्यन्तरदक्षिणे पार्श्वे पूजयेत् । हां सुं सुयशायै नमः । श्यामवर्णा मुत्पलालंकृतदक्षिणकरां सुयशादेवीं पूजयामीति द्वारस्याभ्यन्तरे सुयशादेवीं पूजयेत् । ततोशिवं प्रदक्षिणीकृत्य निर्ऋतिकोणे ब्रह्माणं पूजयेत् । पूजाचैतेषां आसनदानावाहन स्थापन सान्निधान सन्निरोधन पाद्याचमनार्घ्य गन्धपुष्पधूपदीपदानान्तं नैवेद्यताम्बूलदानान्तंवा प्रत्येकं कर्तव्या । अशक्तौ मध्यएव सर्वेभ्यो द्वारपालेभ्योनमइति गन्धपुष्पादिभिः पूजयेत् । द्वारपा देवदेवस्य द्वारं रक्षत यत्नतः । निवार्य विघ्नसङ्घात मित्याज्ञा पारमेश्वरीति शिवाज्ञां श्रावयेत्। इदञ्च द्वारपालार्चनं आत्मार्थपूजायामागमभेदेन विहितप्रीतिषिद्धत्वात् तद्विकल्पकमिति नवैकस्यम् । तदकरणे नप्रत्यवायः करणे अभ्युदयः षोडशिग्रहन्यायेन ॥

अथ पूजोपकरणं सर्वं शिवाग्रे सन्निधाप्य देवस्य दक्षिणभागे आग्नेयभागेवा उत्तराभिमुखः स्थित्वा रुचिरं स्वस्तिकं वाऽभ्यस्तमासनमास्थाय पञ्चानामात्मस्थानद्रव्यमन्त्रलिङ्गशुद्धीनां मध्ये प्रथम मात्मशुद्धिं कुर्यात् । अयमूर्ध्वोदुंबरादिषु गणपत्यादिपूजाप्रकारो यथोक्तलक्षणशिवमन्दिरसद्भावे आत्मशुद्धेः पूर्वं कर्तव्यः । तद्भेदं विहितम् । गृहस्येशानदिग्भागे शिलामयं पक्वेष्टकामयं शुद्धदारुमयं मृन्मयं वा चतुरश्र मायतं वृत्तं पूजागृहं वा यजमानमध्यांगुळिपर्वतृतीयपर्वान्तराळमध्यपर्व देवत्यरूप उत्तममध्यमाधमभेदभिन्नांगुळिचतुर्विंशत्याद्यहस्तमानेन त्रिपञ्चसप्तनवत्रयोदशसप्तदशविंशत्येकाविंशतिद्वात्रिंशद्धस्तान्यतमप्रमाणमेकं द्विभूमं त्रिभूमं वा पूजागारं निर्माय तत्पञ्चधा त्रिभज्य तन्मद्ध्यभागे शिलासुधे वर्जयित्वा मृन्मयी मिष्टकाचितां वा चतुष्कोणस्तंभयुक्तां स्तंभरहितां वा षोडशांगुळोत्सेधां अष्टादशांगुळोत्सेधांवा वेदिकां विरचय्य तदुपरि पश्चिमभागे एकतालविस्तारायामं पञ्चांगुळोत्सेधं गर्भगृहस्थानीयदेशं तस्य पूर्वभागेतादृशायामविस्तारोत्सेधमर्द्धमण्टपस्थानीयदेशं च कृत्वा तस्य पूर्वभागे पञ्चतालायामं चतुस्तालविस्तार मष्टांगुळोत्सेधं वेरमण्टपस्थानीयदेशं च कल्पयेत् । तत्र गर्भगृहस्थानीयदेशे सौवर्णं राजतं ताम्रं दारुमयं वा चतुरश्रमायतं वृत्तंवा पेटकं स्थापयेत् । वेरमण्टपस्थानीयदेशे द्विहस्तायत मेकहस्तविस्तृतंवा द्वादशांगुळोच्छ्रायं वा कमलभूषितपेटकं विन्यस्य तदुपरि नमनीं तन्मानां प्रक्षार्य तन्मध्ये जीवगजदन्तादिनिर्मितं पीठं विन्यस्य तदुपरि सुवर्णादिरचितं पद्मपीठं पश्चिमभागरचितप्रभामण्डलसहितं पूर्वाभिमुखं स्थापयेत् । पूजामण्टपञ्च प्रकीर्णकुसुमधूमामोदचन्दन चर्चावितान मुक्तादामध्वजपताकादर्पण प्रदीपादिभि रलंकुर्वीतेति । एवंविधपूजामण्टपाभावे शिवपूजास्थानमेव तादृशं पूजामण्टपं मनसि भावयेत् । शिवपीठसमीपोपविष्टः तत्रैव

द्वारपालार्चनमात्मशुद्धेः पूर्वं पश्चाद्वा कुर्यात् ॥ इति द्वारपालार्चनम् ॥

॥ आत्मशुद्धिप्रकारः ॥

अथ आत्मशुद्धिः। सा द्विविधा । पूजकजीवस्य शिवभावापादनात्मिका जीवशुद्धिरूपा पूजकदेहस्य शिवदेहत्वापादनात्मिका देहशुद्धिरूपाच । तत्रायं जीवशुद्धिप्रकारः । त्रिः प्राणानायम्य देहान्तर्गतमशुद्धवायुं रेचकत्रिप्राणायामेनास्त्रमन्त्रेणोत्सार्य बाह्यवायुनोदरं प्रपूर्य पादांगुष्ठद्वयादारभ्य यावन्मूलाधारं द्विश्चाभूतां तत ऊर्द्धं मात्रह्मरंध्र मेकीभूता मधोमुखैः पद्ममुकुळैः युक्तां शरीरान्तराळेतिसूक्ष्मां विद्युल्लेखामिव भास्वरा मन्तस्सुषिरयुक्तां सुषुम्नानाडीं संचिन्त्य तन्मध्ये हूमिति शिखाबीजं ज्वलन्तं संचिन्त्य हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रेष्वधोमुखतया स्थितानि पद्ममुकुळानि पूरककुंभकरेचककैर्विकसितोत्तंभितोर्द्धमुखीकृतानि भावयित्वा मूलाधारप्रदेशे दीपशिखावत् ज्वलन्तं हूङ्कारं हुंफडिति सन्ततोच्चारणेन ऊर्द्धमुद्गच्छन्तंध्यायन् तेन पश्चापि ब्रह्मादिग्रन्थीन्पद्मनाळग्रंथीन् भिन्नान् भावयित्वा हुंकारं प्रतिनिवृत्य वायुं विरेचयेत् । पुनरपि हूंङ्कारं मूलाधारे ध्यायन् पूरकवायुनोपसंहृतसर्वशरीरव्यापकचैतन्यं हृत्पङ्कजाश्रितं पुर्यष्टकरूपसूक्ष्मदेहान्वितं जीवं पुर्यष्टकादादाय स्फुरत्तारकाकारमतिसूक्ष्ममेकाकिनं हामिति हृदयबीजसंपुटितं कृत्वा हूङ्कारं मूर्ध्नि निवेश्य कुंभकं कृत्वा वायुमूर्द्धं प्रवर्तयन् संहारमुद्रया तमादाय द्वादशान्तपर्यन्तं नीत्वा तदुपरि स्थितेपरमाशिवे योजयेत्। एवंच जीवः स्थूलसूक्ष्माशुद्धदेहोपाधिनिर्मुक्तः शिवसायुज्यप्राप्तनिर्मलज्ञानक्रियाशक्तियुक्तः शुद्धोभवति । यद्वा जीवं द्वादशान्तपर्यन्तं नीत्वा हृदयकमलएव शक्तिमण्डलसंपुटितं कृत्वा भूतशुद्धिसमयकर्तव्यदेहदाहतो रक्षेत् । तत्रायं क्रमः हृत्कमलकर्णिकोपरि हां सूर्यमण्डलायनमः । हां सोममण्डलायनमः । हां

अग्निमण्डलायनमः । हां शक्तिमण्डलायनम इति विन्यस्य हां हं हां आत्मनेनमः' इति देहव्यापकं जीवात्मानमादायोपसंहृतव्यापकरूपं स्फुरत्तारकाकारं सञ्चिन्त्य तं शक्तिमण्डलस्योपरि विन्यस्य तस्योपरिच शक्तिवह्निसोममूर्यमण्डलानि क्रमेण विन्यस्य ऊर्द्ध्वस्थितशक्तिमण्डलद्वयान्विनिस्सृतामृतपरिप्लुतं भावयेत् । एवं जीवस्य रक्षामात्रं कर्तव्यम् । तस्य दीक्षाकाल एव शुद्धत्वात् प्रतिदिवसं पूजासमये शुद्धिर्नापेक्षितेति ॥

॥ देहशुद्धिप्रकारः ॥

अथ देहशुद्धिः । सा द्विविधा सूक्ष्मदेहशुद्धिः स्थूलदेहशुद्धिश्च । तत्र शब्दस्पर्शरूपरसगन्धबुद्ध्यहङ्कारमनोरूपपुर्यष्टकात्मकसूक्ष्मशरीरशुद्ध्यर्थं हृत्कण्ठतालुभ्रमद्ध्यब्रह्मरन्ध्रस्थितेषु ब्रह्मादिषु कारणपुरुषेषु ब्रह्मणि शब्दस्पर्शौ प्रविलापयामि । रसविष्णौ प्रविलापयामि । रूपगन्धौ रुद्रे प्रविलापयामि । बुद्ध्यहङ्कारौ ईश्वरे प्रविलापयामि । मनस्सदाशिवे प्रविलापयामीति सूक्ष्मशरीरांशान् शब्दादीन् प्रविलापयेत् । ततः स्थूलशरीरशुद्ध्यर्थं स्वशरीरे पादादि द्वादशान्तस्थानेषु स्थितानि वक्ष्यमाणस्थानाकृतिरूप्यादियुक्तानि पञ्चमहाभूतानि ध्यात्वा पृथिवीमप्सु प्रविलापयामि । अपोऽग्नौ प्रविलापयामि । अग्निं वायौप्रविलापयामि । वायुमाकाशे प्रविलापयामि । आकाशं पराशक्तौ प्रविलापयामि । पराशक्तिं परशिवे प्रविलापयामीतिभावयेत्। इयं स्वकारणेषु पृथिव्यादिप्रविलापनरूपा भूतशुद्धिः । अन्यातत्तद्गुणक्षपणरूपा। गुणक्षपणरूपाच द्विविधा । प्रत्येकशोधनरूपा परस्परशोधनरूपाच । तत्राद्याथथा-पादाद्यारभ्य जानुपर्यन्तं चतुरश्रं पीतवर्णं कठिनस्वभावं वज्रलांछितं ह्रामिति हृदयबीजेन पार्थिवबीजसहितेन युक्तं ब्रह्मणा कारणेश्वरेणाधिष्ठितं निवृत्तिकलारूपं पार्थिवमण्डलं भावयामीति विचिन्त्य ह्रां निवृत्तिकलायै हुंफडिति मन्त्रेण पञ्चभि रुद्धातैः पृथिव्या गन्धरसरूपस्पर्शशब्दगुणानुत्सारयेत् । ततेजान्वादिनाभिपर्यन्त मर्धचन्द्राकारं श्वेतवर्णं द्रवस्वभावं पद्मलांछितं ह्रींमिति शिरोबीजेनाप्यबीजसहितेन युक्तं कारणेश्वरेण विष्णुनाऽधिष्ठितं प्रतिष्ठाकलारूपमाप्यमण्डलं भावयामीति विचिन्त्य ह्रीं प्रतिष्ठाकलायै हुंफडिति मन्त्रेण चतुर्भिरुद्धातै रपां रसरूपस्पर्शशब्दगुणानुत्सारयेत् । ततो नाभ्यादिकण्ठपर्यन्तन्त्र्यश्रं रक्तवर्णं पचनस्वभावं स्वस्तिकलांछितं ह्रूंमिति शिखामन्त्रेणाग्निबीजसहितेन युक्तं रुद्रेण कारुणेश्वरेणाधिष्ठितं विद्याकलारूपमग्निमण्डलं भावयामीति विचिन्त्य ह्रूं विद्याकलायै हुंफडिति मन्त्रेण त्रिभिरुद्धातै रग्निगतान् रूपस्पर्शशब्दगुणानुत्सारयेत् । ततः कण्ठादि भ्रमध्यपर्यन्तं षडश्रं कृष्णवर्णं चलनस्वभावं षड्बिन्दुलांछितं हैमितिकवचमन्त्रेण वायुबीजसहितेन युक्तं महेश्वरेण कारणेश्वरेणाधिष्ठितं शांतिकलारूपं वायुमण्डलं भावयामीति विचिन्त्य ह्रैं शान्तिकलायै हुंफडिति मन्त्रेण द्वाभ्यामुद्धाताभ्यां वायोःस्पर्शशब्दगुणावुत्सारयेत् । ततो भ्रूमध्यादिद्वादशान्तपर्यन्तं वृत्ताकारं धूम्रवर्णं आकाशस्वभावं बिन्दुशक्तिलांछितं हः इति अस्त्रमन्त्रेण संयुक्तं सदाशिवेन कारणेश्वरेणाधिष्ठितमाकाशमण्डलं भावयामीति विचिन्त्य ह्रौं शान्त्यतीतकलायै हुंफडिति मन्त्रेण एकोद्धातेन आकाशस्य शब्दगुणमुत्सारयेत् । एतानि पृथिव्यादिमण्डलानि हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रगतानि विभाव्यशोधयेत् । इति प्रत्येकशोधनप्रकारः ॥ परस्परशोधनेत्वयं विशेषः—सर्वाणि पृथिव्यादिमण्डलानितत्तःशोधनसमये पादादिमूर्ध्वान्तिव्यापकानि भावयेत् । पृथिवीशोधने तद्गुणपञ्चकोत्सारणानन्तरं पृथिवीस्वविरुद्धवाय्वभिभूतां वाय्वाकारापन्नां वायुशोधनसमये वायुं स्वविरुद्धपृथिव्यभिभूतं पृथिव्याकारापन्नञ्च भावयेत् । एवं जलानलावपि तत्तद्गुणोत्सारणानन्तरं स्वविरुद्धानलजलाभिभूतावनलजलाकारापन्नौ भावयेत् । आकाशगुणोत्सारणा-

नन्तर माकाशं नित्यलव्यापकत्वशुद्धत्वादितद्विरुद्धगुणयुक्तपरशक्त्यात्मक-परमाकाशाभिभूतं तदाकारापन्नं शुद्धस्फटिकनिर्मलं भावयेदिति । इत्थं महाभूतानां प्रत्येकशोधनेन परस्परशोधनेनवा गुणक्षयात् क्षीणशक्ति-कस्य भूतसमुदायात्मकस्य शरीरस्य शोषं विभाव्य पादांगुष्ठोत्थितेन शिव-शक्त्यधिष्ठितेन कालाग्निना हः अस्त्राय हुंफडिति मन्त्रेण शरीरं दग्धं निरवशेषं निवृत्यादिकलामात्रशेषं शरीरगतदोषमात्रं वा दग्धं भावयि-त्वा द्वादशान्तस्थित शक्तिमण्डलस्रवदमृतवर्षेणाप्लावयेत् । एवं शरीरशो-षार्थमुक्तशक्तिप्रकारं शरीरारम्भकभूतगुणोत्सारणं कृत्वा वा स्थूलशरीरं पृ-थिव्यादिपञ्चभूतबीजं मायाक्षेत्रविनिक्षिप्तं धर्माधर्ममूल मिन्द्रियशाखोप-शाखं शब्दादिविषयालोचनपल्लवं भावप्रपञ्चकुसुमं सुखदुःखफलं पुरु-षविहंगोपभोग्य मूर्द्धमूलमधश्शाखं वटवृक्षं विभाव्य प्राणायामं कुर्वन् षण्मा-त्रेण पूरकपूर्वार्धेन ह्रौमित्युच्चारपञ्चकयुक्तेन पत्रपुष्पफलरहितं स्तब्धं विचिन्त्य पूरकापरार्धेन ह्रौमित्युच्चारचतुष्टययुक्तेन स्निग्धपत्रपुष्पफलोपेतं विभाव्य एकस्मिन्नेवोद्घातेन द्वादशमात्रेण कुम्भकेन ह्रूमित्युच्चारत्रययुक्तेन सव्यपादांगुष्ठोत्थितेन कालाग्निना शुष्कं दग्धं विभाव्य रेचकपूर्वार्धेन ह्रे-मित्युच्चारद्वययुक्तेन भस्मीभूय दिक्षु विप्रकीर्णं विभाव्य रेचकापरार्धेन हौमित्येकोच्चारयुक्तेन स्फटिकनिर्मलं शुद्धव्योमरूपं चिन्तयेत्ताडमृतेनाप्लाव-येत् । एवं देहदाहं कृत्वा यथोक्तसंख्यैरुद्घातै स्तत्तद्गुणोत्सारणपर्यंतामे-वंवा गुणोत्सारणादिभावनांविना पृथिव्यादिकं बन्धकत्वान्निवृत्तं भवतीत्य-नुसंधानपूर्वकं तत्तत्स्थानेषु वायुमनोधारणापर्यन्तमेववा भूतशुद्धिं कुर्यात् । उद्घातशब्देन उद्धन्यते उत्सार्यते अनेनेति व्युत्पत्त्या भूतगुणानां तदशुद्धेर्वा उत्सारणसाधनमुच्यते । तत्तत्कलामन्त्रोच्चारणपूर्वकं पूरकं कृत्वा सुषुम्नया यावद्वादशान्तं प्राणवायोरूर्द्ध्वप्रवर्तनरूपं कर्म । तच्च पूरकं कृत्वा कुंभ-ककाले प्राणवायोरूर्द्ध्वं प्रेरणं कृत्वा तंप्रतिनिवर्त्य दक्षिणनाड्या तद्रेचकपर्य-

न्तम् । एवंच एकैकस्मिन्नुद्घाते पूरकाद्यास्त्रयस्त्रयः प्राणायामा इति पृथि-व्यां पञ्चाना मुद्घातानां पञ्चदशप्राणायामास्संपद्यन्ते । जलादिषु द्वादश नव षट् त्रयश्च भवन्ति । एकैकस्मिंश्च रेचकादिरूपे प्राणायामे द्वादश-मात्राकालः । ततश्चैकैक उद्घातः षट् त्रिंशन्मात्राकालो भवति । यद्वा— धारणार्थे कुम्भकप्राणायाम एव द्वादशमात्राकालनियमः । पूरकरेचकयो र्यथासंभवं कालो ग्राह्यः । जानुमण्डल मद्भुत मविळंबित मेकवारं प्रद-क्षिणीकृत्य अंगुलिस्फोटनकालो मात्राकालः । त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य अंगुलि-स्फोटनकाल इति तु सिद्धान्तशेखरादिषूक्तम् । अयञ्च कनिष्ठो मात्राकालः । द्विगुणो मद्ध्यमः । त्रिगुण उत्तमः । इत्थं कालविशेषावच्छिन्नप्राणवायुप्रव-र्तनात्मक मुद्घातमनपेक्ष्य तत्तद्गुणसमसङ्ख्यकलामन्त्रोच्चारणेन तत्तद्गुणो-त्सारणानुसन्धानरूपां वा एकवारं तत्तत्कलामन्त्रोच्चारणेन तत्तत्कलातत्त्व-भुवनवर्णपदमन्त्रयुक्तानां पार्थिवमण्डलादीनां स्वात्मानंप्रति प्रतिबन्ध-कत्वनिवृत्त्यनुसन्धानात्मकपाशच्छेदमात्ररूपां वा भूतशुद्धिं कुर्यात् ॥

पार्थिवादिमण्डलानिच निवृत्तिप्रतिष्ठाविद्याशान्ति शान्त्यतीतकला-मयानि शरीरे पादादि जङ्घादि नाभ्यादि कण्ठादि भ्रूमध्यादिच स्थितानि। हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्राश्रितानिवा शतकोटियोजन परिमाणमारभ्य उत्तरोत्तरदशगुणपरिमाणानि चतुरश्रार्धचन्द्र त्रिकोण षडश्र वृत्तरूपाणि वज्रपद्मद्वय स्वस्तिक षड्बिंदुकविन्दुलांछितानि पीतरक्तश्वेतकृष्णधूम्रव-र्णानि कठिनद्रवोष्णचलनावकाशस्वभावानि गन्धादिपञ्चतन्मात्रद्वयेकगु-णानि ब्रह्मविष्णुरुद्रमहेश्वरसदाशिवाधिष्ठितानि बिन्दुयुक्तलकारवकारशकार षकारहकाररूपैः पार्थिवादिबीजैर्युक्तानि भावनीयानि । तत्र निवृत्ति-कलायां पृथिवीतत्त्वमेकं अष्टोत्तरशतं भुवनानि ककार एकोवर्णः अष्टात्रिंश-त्पदानि सद्योजाताद्धृदयाख्यौ द्वौ मन्त्रौ । प्रतिष्ठाकलायां जलादिप्रकृत्य-

न्तानि त्रयोविंशतितत्त्वानि षट्पञ्चाशद्भुवनानि खादिमान्ताश्चतुर्विंशति-वर्णाः द्वात्रिंशत्पदानि वामदेवशिरस्समाख्यौ द्वौ मन्त्रौ । विद्याकलायां पुरु-षादिमायांतानि सप्ततत्त्वानि सप्तविंशतिभुवनानि यादिसान्तास्सप्तवर्णाः एकविंशतिपदानि अघोरशिखाख्यौ द्वौ मन्त्रौ । शान्तिकलायां शुद्ध-विद्या महेश्वरक्षेति द्वे तत्त्वे अष्टादशभुवनानि हक्षौ वर्णौ द्वादशपदानि पु-रुषकवचाख्यौ द्वौ मन्त्रौ । शान्त्यतीतकलायां सदाशिवशक्ती द्वे तत्त्वे पञ्चदश भुवनानि स्वराष्षोडश वर्णाः एकं पदं मूलेशानास्त्राख्यास्त्रयो-मन्त्राः । एवमेकादशमन्त्रात्मको मन्त्राध्वा । व्योमव्यापी मन्त्रगतचतु-र्नवतिपदात्मकः पदाध्वा । पञ्चाशद्वर्णात्मकः वर्णाध्वा । निवृत्यादिपञ्च-कलात्मकः कलाध्वा । एवं सकलाध्वगर्भाणि पृथिव्यादिमण्डलानि वि-भावनीयानि । यद्वा—संक्षेपेण सर्वाध्वगर्भत्वं विभावनीयम् । तद्यथा— सद्यादिपञ्चमन्त्रात्मको मन्त्राध्वा । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यतुर्यातीतरूप पञ्चाव-स्थात्मकः पदाध्वा । पादादि हृदयादिवा पार्थिवमण्डलादिस्थानपञ्चकरूपो भुवनाध्वा । अकारादिवर्णत्रयबिन्दुनादात्मको मूलमन्त्रपञ्चवर्णात्मको वा वर्णाध्वा । पञ्चकलात्मकः कलाध्वेति । एवं वा सर्वाध्वगर्भाणि विभाव्य प्रागुक्तप्रकारेण संस्थानवर्णस्वभावलांछनबीजमात्रयुक्तानि वा विभाव्य शोधनीयानि । एवं पृथिव्यादिप्रविलापनरूपा तत्तद्गुणक्षेपणेन देहदाह-रूपा देहगतत्राह्याभ्यन्तरदोषमात्रदहनरूपा गुणक्षपणं विना केवलदेहदा-हरूपा दाहं विना केवलतत्तद्गुणक्षपणरूपा बन्धकत्वनिवृत्त्यनुसन्धानात्म-कपाशच्छेदमात्ररूपा च भूतशुद्धिः । सर्वाऽप्येषा सोद्धाता निरुद्धाता चेति द्विविधा । तत्तद्गुणक्षपणं च प्रत्येकशोधनरूपं परपरशोधनादिमन्त्रेण चेति द्विविधम् ॥

सर्वाध्वगर्भत्वेनसंस्थानं च द्विविधं । भूतचिन्तनमपि सर्वाध्वगर्भत्वेन सं-

स्थानादिमात्रेणचेतिद्विविधं सर्वाध्वगर्भत्वचिंतनञ्च प्रपञ्चेनसंक्षेपेणचेति द्वि-विधं । एवमुक्तप्रकारासुभूतशुद्धिषुपूर्वाचारदेशकालाद्यनुसारेणयंकाचिद्भूत-शुद्धिरनुष्ठेया । एवं भूतशुद्ध्यात्मिकादेहशुद्धिरुक्ता । तत्त्वशुद्ध्यात्मिकां देह-शुद्धिंकुर्यात् ॥

यथा—प्रकृत्यहङ्कार बुद्धिमनश्श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायू पस्थशब्दस्पर्शरूपरसगन्धाकाशवायुवह्निसलिलभूमितत्त्वभूत मरूप मशुद्ध मात्मतत्त्वं स्थूलदेहं मायाकलाविद्यारागकालनियतिपुरुषतत्त्वरूपं शुद्धाशुद्धं विद्यातत्त्वं सूक्ष्मदेहं शिवशक्तीश्वरसदाशिवशुद्धविद्यातत्त्वरूपं शुद्धं शिवतत्त्वं परदेहञ्च विभाव्य स्थूलदेहं सूक्ष्मदेहे तत्परदेहेच प्रविलापयेत् । उक्तप्र-काराणामन्यतमशोधनानुष्ठानानन्तरं ह्रौं शान्त्यतीतकलायैनम इत्यादिभि-र्मन्त्रैस्सूक्ष्मपञ्चकलामयस्य शुद्धसूक्ष्मशरीरस्य सृष्टिं पञ्चभिः कलामन्त्रैरेव स्थूलपञ्चकलामयस्य स्थूलदेहस्य सृष्टिंच तत्तध्वंसनपक्षे विभाव्य ह्रां श-क्तये वौषडिति शक्तिमण्डलस्रुतामृतधारयाऽऽप्लावयेत् । ततोहृत्कमल-कर्णिकायां ह्राभाधारशक्तयेनमः । ह्रां धर्मासनायनमः । ह्रां ज्ञानायनमः । ह्रां वैराग्यायनमः । ह्रामैश्वर्याय नमः । ह्रां पद्मायनम इति मध्याग्नेयादिको-ण चतुष्टयमध्येषु षडुत्यासनं विन्यस्य तत्र पुनस्स्थूलसूक्ष्मदेहात्मिकामवि-भक्तकरचरणादिरूपां मूर्तिं ह्रां हं ह्रां आत्ममूर्तये नम इति विन्यस्य ह्रौं विद्यादेहायनमइति अष्टत्रिंशत्कलारूपं सदाशिवरूपं ध्यात्वा शिवायनमइति द्वादशान्तस्थ परमशिवसायुज्यं निर्मलज्ञानक्रियाशक्तिकं यजमानमूर्तिरूपं जीवात्मानं तत्रावाह्य हृदयादिस्थानेषु हृदयादिमन्त्रान्विन्यस्य मूलेन परमी-कृत्य वौषडन्तशक्तिमन्त्रेण द्वादशान्तस्थितशक्तिमण्डलस्रुतबहुळामृतधारया ऽभिषिञ्चेत् । ततो दण्डमुण्डकलाश्रीकण्ठादिन्यासान्कुर्यात् ॥

तत्रायं क्रमः— शिवासनमव्यक्तां शिवमूर्तिञ्च हृदये विन्यसेत् ।

होमीशानमूर्ध्वेनम इति समुष्टिकांगुष्ठाग्रेण मूर्ध्नि । हें तत्पुरुषवक्त्राय नम-
इत्यंगुष्ठतर्जनीभ्यां मुखे । हुमघोरहृदयायनम इति अंगुष्ठमध्यमाभ्यां हृदये ।
हिं वामदेवगुह्याय नम इत्यंगुष्ठानामिकाभ्यां गुह्ये । हं सद्योजातमूर्तये
नमइत्यंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां पादे । होमीशानायोर्द्ध्ववक्त्रायनमः । हें तत्पुरुषा-
य पूर्ववक्त्रायनमः । हुं अघोराय दक्षिणवक्त्रायनमः । हिं वामदेवाय उत्त-
रवक्त्रायनमः । हं सद्योजाताय पश्चिमवक्त्रायनम इत्यूर्द्ध्व पूर्वदक्षिणोत्त-
रपश्चिमस्थानेषु पूर्वोक्तप्रकारेण तत्तदंगुलिभिर्विन्यसेत् । एवं दण्डवक्त्रभं-
गिन्यासानन्तरं सशक्तिकाः कलाशक्तिरहिताश्च वक्ष्यमाणस्थानेषुदीक्षित-
ब्राह्मणः न्यासं कुर्यात् । क्षत्रियवैश्यौ युगान्तरे न्यासं कुर्याताम् । तदितरेश
क्तीरवन्यसेयुः । यथा हें शशिन्यैनमः । हों अङ्गदायैनमः । होमिष्टदायैनमः ।
हों मरीच्यै नमः । हों ज्वालिन्यैनमः । इत्यूर्द्ध्वपूर्वदक्षिणोत्तरपश्चिममूर्धसु
समुष्टिकांगुष्ठमुद्रया न्यसेत् । हें शान्त्यैनमः । हें विद्यायैनमः । हें प्रतिष्ठायै
नमः । हें निवृत्यैनमः । इति पूर्वदक्षिणोत्तरपश्चिमवक्त्रेषु अंगुष्ठतर्जनीभ्यां
न्यसेत् । हुं तमायैनमः । हुं मोहायैनमः । हुं क्षुधायैनमः । हुं निद्रायैनमः ।
हुं मृत्यवे नमः । हुं मायायै नमः । हुं भयायै नमः । हुं तारायैनमः ।
इत्यंगुष्ठमध्यमाभ्यां हृदयकण्ठांसद्वयनाभिजठरपृष्ठवक्षस्सु न्यसेत् । हिं
रजायैनमः । हिं रक्षायैनमः । हिं रत्यैनमः । हिं पाल्यैनमः । हिं कामायैनमः ।
हिं संयमायैनमः । हिं क्रियायैनमः । हिं बुद्ध्यैनमः । हिं कार्यैनमः । हिं
धात्र्यै नमः । हिं ब्राह्मण्यैनमः । हिं मोहिन्यै नमः । हिं मनोन्मन्यै नमः ।
इत्यंगुष्ठानामिकाभ्यां मूलाधारगुह्यवृषणोरुद्वयजंघाद्वयास्फिग्द्वयकटिदक्षिण-
पार्श्वेषु विन्यसेत् । हांसिद्ध्यै नमः । हं ऋद्ध्यैनमः । हं दूत्यै नमः । हं ल-
क्ष्म्यैनमः । हं मेधायैनमः । हं कान्त्यैनमः । हं स्वधायै नमः । हंधृत्यैनमः ।
इत्यंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां पादद्वयकरद्वयघ्राणशिरोबाहुद्वयेषु न्यसेत् । नम-

स्स्वाहावषट्वौषट्युक्तमङ्गन्यासं च कुर्यात् । यस्यावसरोऽस्ति मतिक्षो-
भश्च नभवति स श्रीकण्ठादिन्यासषडध्वन्यासादिकमपि कुर्यात् । एवं
जविशुद्धि देहशुद्धिपूर्वकन्यस्तमन्त्रतनुस्वरूपेण विग्रहेण च शिवरूपतां प्रा-
प्तश्शिवार्चनयोग्यो भवति । नाशिवश्शिवमर्चयेदित्यामनन्ति । एवं जीवदेह-
शुद्धिकरणाशक्तौ न्यासमात्रं कुर्यात् । न्यासस्यापि कृत्स्नस्य करणाशक्तौ
दण्डन्यासमात्रं षडङ्गन्यासमात्रंवा कुर्यात् । तावतैव देहात्मनोश्शुद्ध्या
शिवरूपतापत्त्याच शिवार्चनयोग्योभवति ॥ एवं कृताङ्गन्यासोऽन्तर्यागं
कुर्यात् ॥

अन्तर्यागक्रमः ॥

तस्यायं क्रमः— अन्तर्हृदयावकाशे दिव्यरत्नमयं शिवार्चनमण्डपं
मनसा सङ्कल्प्य तत्र शिवार्चनोपयुक्तानि सर्वाणि द्रव्याणि मनसोपनीय
त्रिशोद्ध्य द्वादशान्तस्थितचन्द्रमण्डलगळद्दमृतधारयाऽर्घ्यपात्रादिपूरणं तत्सं-
स्कारश्चकृत्वाद्वारपालार्चनांविधायवक्ष्यमाणप्रकारेणगणेशगुरुवन्दनानुज्ञाप्रार्थ-
नापूर्वकं माणिक्यवर्णनाभिकन्दसमुत्थितनीलवर्णनालश्वातिधवळवर्णाष्टदळ-
हृदयकमलकर्णिकाकारसंस्थितकुण्डलिनीशक्तिरूपविद्वात्मके पीठे श्रवणांगु-
ष्ठसंयोगाधिगम्यनादरूपं दीपशिखाकारलिङ्गं विचिन्त्य पीठे वक्ष्यमाणप्र-
कारेण शक्त्यादिशक्त्यन्तं शिवासनमभ्यर्च्य लिङ्गेशिवमूर्तिं विद्यादेहं चाभ्य-
र्च्य तत्र परमशिवमावाहनादिक्रमेण ध्यात्वाऽन्तस्संस्कारैरभ्यर्च्य द्वादशान्त-
स्थितबहुळामृतधारयाभिषिच्य वस्त्राभरणादिभिः वैराग्यचन्दनेनचालंकृत्या-
हिंसापुष्पं समर्प्य यामित्यादिप्रकारेण अहिंसेंद्रियनिग्रहक्षमादानज्ञानतप-
स्सत्यभावरूपै रष्टभिः पुष्पैः अभ्यर्चयेत् । ततो मनसि पात्रे प्राणमग्नि महङ्कारधूपशिखांच सङ्कल्प्य धूपं दद्यात् । शिवज्ञानमेव दीपं सङ्कल्प्य दद्यात्।

स्य वामभ. निवेश्य वस्त्रपूतशुद्धजलपरिपूर्णजलपात्रं च दक्षिणभागेनिवेश्य आत्मार्चनावरणपूजार्थं गन्धपुष्पादिकं शिवार्थद्रव्येभ्यः पृथग्निवेश्य अर्घ्यपाद्याचमनीयजलानि पूरयेत् । चत्वार्यर्घ्याणि ॥[1] सामान्यार्घ्यं विशेषार्घ्यं निरोधार्घ्यं पराङ्मुखार्घ्यमिति । द्वारपालावरणदेवतादीनां सामान्यार्घ्यं शिवस्यार्घ्यकालेषु विशेषार्घ्यं शिवस्यैव निरोधनसंस्कारसमये निरोधार्घ्यं विसर्जनसमये पराङ्मुखार्घ्यम् । चतुर्णा मेतेषामर्घ्याणां चत्वारि पात्राणि दशपलप्रमाणेनवा पञ्चपलप्रमाणेनवा सार्धद्विपलप्रमाणेनवा यथासम्भवप्रमाणेनवा सुवर्णरजतताम्रान्यतमद्रव्येणवा पञ्चपर्वोन्नतानि पञ्चपर्वविवृतानि वृत्ताकाराणि चतुरश्राकाराणिवा बहिरष्टदलपद्मांकितानि एकांगुलिप्रमाणानि अंगुलचतुर्थांशघनानि उक्तप्रकारादर्धप्रमाणानिवा तदर्धप्रमाणानिवा अर्घ्यपात्राणि प्राह्याणि । (१) पाद्याचमनपञ्चगव्यपञ्चामृतगन्धधूपदीपपात्रघण्टादीन्यपि पूर्वोक्तदशपलादिप्रमाणेनैव कर्तव्यानि । तत्र पाद्यपात्रं षडंगुलविस्तारं चतुरंगुलोत्सेधं चतुरंगुलविस्तारोत्सेधपादं चतुरंगुलनाभेकं एकांगुलोष्ठं तदर्धमानं तदर्धमानंवा कर्तव्यम् । (आचमनपात्रं) पाद्यपात्रपात्र मष्टांगुलोत्सेधं षोडशांगुलविस्तारं चतुरंगुलोत्से धमष्टाङ्गुलविस्तारपादयुक्तं एकाङ्गुलोष्टमुक्तप्रकारार्धप्रमाणं तदर्धप्रमाणंवा वृत्तकङ्कणयुक्तपार्श्वद्वयं कर्तव्यम् । आचमनपात्रं द्वादशांगुलोत्सेधं विस्तारकुक्षिकं षडंगुलविस्तारेण षडंगुलोत्सेधेनवा पादेन युक्तं द्वयंगुलव्यंगुलोत्सेधकण्ठं एकांगुलोष्ठं त्र्यंगुलविस्तारमुख मैच्छिकप्रमाणमुकुळाकारवितानसंयुक्तं चतुरंगुलप्रमाणत्रिवक्त्रयवप्रमाणरन्ध्रमूलप्रभृतिक्रमापचितपरिमाणनासिकायुक्तं तदर्धपरिमाणं वा कर्तव्यम् । यद्वा पाद्याचमनीय-

१. सुवर्णाद्यभावे शुक्तिखड्गशृङ्गशिलादारुनालिकेरकरंकादिनिर्मितानिवानवमृत्पात्ररूपाणि वा पलाशाब्जकदळीदळादिकृतपर्णपुटरूपाणि वा ऽर्घ्यपात्राणि प्राह्याणीति पुस्तकान्तरेऽधिकं वर्तते ॥

पात्रेअप्यर्घ्यपात्रवदेववृत्ताकारेकर्तव्ये।आचमनक्षेपपात्रमपिपाद्यक्षेपपात्रवत्कर्तव्यम्। अर्घ्यपाद्याचमनाधारयंत्रिकास्तु त्रिपदीरूप्याःत्रिवक्त्रपादसंयुक्ताः अष्टांगुळोत्सधोः पादादूर्ध्वभागे वलयस्याधस्तार्त्सस्रावक्त्रांकिताःकर्तव्याः। सुवर्णाद्यसंभवे पाद्यादिपात्राण्यपि अर्घ्यपात्रवत् शिलादारुमयपत्रपुटादिरूपाणि प्राह्याणि। तत्र सामान्यार्घ्यद्रव्याणि तिलदर्भयवाः। विशेषार्घ्यस्य एलालवङ्गकर्पूरतिलवूजातीफलमुरमांसीहितिलावा जलक्षीरकुशाग्रतण्डुलसुमनस्तिलयवसिद्धार्थावा दर्भदूर्वादिमांसीहितिलक्षीरनीरासिद्धार्द्धार्थावायवसिद्धार्थव्यतिरिक्तादर्भादपण्डुादर्भसिद्धार्थजलतिलाश्चत्वारो वा दूर्वाकुङ्कुमकर्पूरास्त्रयो वा द्रव्याणि। निरोधार्घ्यस्य दर्भदूर्वायवतण्डुलसिद्धार्थाः पञ्चद्रव्याणि । तिलसहिताष्यट्पराङ्मुखार्घ्यस्य द्रव्याणि । पाद्यस्यदूर्वाचन्दनसिद्धार्थोशीरह्रीबेरकुङ्कुमानि पञ्च । तान्येव कुंकुमं विना पञ्चवा । दूर्वासिद्धार्थचन्दनोशीराणि चत्वारिवा ह्रीबेरचन्दनोशीराणि त्रीणि वा द्रव्याणि । आचमनीयस्य एलालवङ्गकर्पूरजातीकोष्ठतिंबुत्रिफलचन्दनोशीराणिएकादशवाएलालवङ्गकर्पूरतिंबूमुरजातिफलानिषड्वा एलालवङ्गकर्पूरह्रीबेरजातिफलानि पञ्चवा एलालवङ्गकर्पूराणि त्रीणिवा द्रव्याणि। एलादीनि चार्घ्यादिद्रव्याणि प्रत्येकं उत्तममध्यमादिभावेन अशीतिचत्वारिंशद्विंशतिदशपञ्चत्रीहिपारिमितानि देयानि ॥

॥ पाद्यादिपूजा ॥

अथ पाद्यादिपूजाविधानमुच्यते । पाद्याचमनीयसामान्यार्घ्यविशेषार्घ्यनिरोधार्घ्यपराङ्मुखार्घ्यपात्रत्रिपदीर्देवस्यपुरतो वामादिक्रमेण विन्यस्य तासां पादेषु ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वलयेष्विडाधारशक्तिं चाभ्यर्च्य पाद्यादिपात्राण्यस्त्रमन्त्रेण संक्षाळ्य त्रिपदीषु विन्यस्य अस्त्रमन्त्रेण बौषडन्तहृदयमन्त्रेण वा शुद्धतोयेनापूर्य । कवचमन्त्रेण पाद्यादिद्रव्याणि तत्तत्पात्रेषु निक्षिपेत् । द्रव्या-

लाभे शुद्धोदकपूरणमात्रंकुर्यात् । ततः पाद्यादिपात्राणि बिंदून्तं समुद्रत्य बिन्दुप्रसृतामृतधारामयेन गङ्गादिसकलतीर्थोदकेनापूर्णानि भावयित्वा यन्त्रकाणामुपरिस्थापयेत्। अथवा बिन्दुस्थानादङ्कुशमुद्रयादिन्यामृतमयं गङ्गादितीर्थमाकृष्य संहारमुद्रया तमादाय वौषडन्तहृदयेनोद्भवमुद्रया यन्त्रकांतस्थेष्वेव पाद्यादिपात्रेषु विनिक्षिपेत् । ततो विशेषार्घ्यजले शिवासनमूर्तिपञ्चब्रह्मविद्यादेहेनैव मूलाङ्गानि विन्यस्य मूलेन गन्धपुष्पाक्षतैः संपूज्य ब्रह्माङ्गमूलैरभिमन्त्रयेत् ॥

केवलं वा ब्रह्माङ्गमूलैरभिमन्त्रयेत् । निरोधार्घ्यं ब्रह्मभिः पराङ्मुखार्घ्यमङ्गैस्सामान्यर्घ्यमस्त्रमन्त्रेणाभिमन्त्रयेत् । पाद्याचमनीये ब्रह्मभि रङ्गैरस्त्रेण वा अभिमन्त्रयेत् । ततोऽस्त्रेण दिग्बन्धनं कृत्वा कवचेनावकुण्ठनं कृत्वा वौषडन्तशक्तिमन्त्रेण धेनुमुद्रां प्रदर्श्यामृतीकुर्यात् । पाद्यादिपराङ्मुखार्घ्यपर्यन्तेषु त्रिपदीविन्यासाद्यमृतीकरणान्तं प्रत्येकं काण्डानुसमयेन वा कुर्यात् । अथ पराङ्मुखार्घ्यसमीपे शङ्खपूजाकर्तव्या । प्रस्थमानिकाः कुडवजलपूरणीयाश्शङ्खा उत्तममध्यमकनीयांसः तथा मूलाग्रमूलस्थूलाग्रस्थूलाः पुंस्त्रीनपुंसकरूपाःशङ्खार्घ्यमूलेत्रसुंधरा वलये सूर्यः कुक्षौ विष्णुः पार्श्वे चन्द्रमाः धारायामधोरः मुखेसप्ततीर्थानिच सन्ति । तथापि शङ्खो बहिर्भूलाग्रयोरस्थिवदशुचिरितियोर्हेमरत्नादिभूषितः कर्तव्यः । एवंभूतं शङ्खंदग्धन्तुषशोधितास्त्रमन्त्रक्षालितं पूर्ववदर्चितायान्त्रिपाद्यांबिन्यस्य विशेषार्घ्यवत्पूजयित्वा आत्मानं शिरसि तत्तोयैस्त्रिवार मभिषिञ्चेत् । एवं बहुपात्रसंपादनतत्पूजनाशक्तौ निरोधार्घ्यपराङ्मुखार्घ्ये निरोधार्घ्यजलेनैव कर्तव्ये । विशेषार्घ्यजलेनैववा अर्घ्यपात्रत्रयमपि कर्तव्यम् । एवं पाद्याचमनीयद्वयमपि विशेषार्घ्येणैव कर्तव्यम् । विशेषार्घ्यस्यापि पात्रान्तराभावे शङ्खजलेनैव पाद्याचमनद्वय मर्घ्यत्रयंच कर्तव्यम् । आवरणदेवतार्थं

सामान्यार्घ्यमात्रं पात्रान्तरे संस्कार्यम् । एवं पात्रसङ्कोचपक्षे यदीयजलेन उपचारान्तरं क्रियते तदीयमेव पात्रमादाय तत्संस्काराः कर्तव्याः । अन्यदीयसंस्कारा अपि वा परिधौ यूपधर्मवदविरुद्धाः कर्तव्याः । अथवा निर्व्यूढं विष्णुत्रायनोपरागादिषु कर्तव्यम् ॥

॥ पञ्चगव्यविधिः ॥

अथ पञ्चगव्यविधानमुच्यते— देवस्य पूर्वभागे ईशानादिभागे वा द्विहस्तमात्रं हस्तमात्रं वा चतुरश्रं गोमयेनोपलिप्य चतुर्भिः प्राचीनैश्चतुर्भिरुदीचीनैश्च सूत्रैः प्रत्येकं तालप्रमाणानि नवकोष्ठान्युद्धृत्य प्रतिकोष्ठं आढकं तदर्द्धमानान् व्रीहीन् तदर्द्धमानान् तण्डुलान्कुशान्वा प्रसार्य उत्तराभिमुखः प्रतीचीं दिशं पञ्चसंख्यै रुदगग्रैः प्रागग्रैश्च दर्भैः परिस्तीर्य परितः पुष्पैरलङ्कृत्य शिवतत्वायनमः । सदाशिवतत्वाय नमः । विद्यातत्वायनमः । पुरुषतत्वायनमः । कालतत्वायनमः । पृथ्वीतत्वायनमः । जलतत्वाय नमः । वायुतत्वायनमः । प्रकृतितत्वाय नमः । इति मद्ध्यपूर्वदक्षिणोत्तरपश्चिमाग्नेयनैऋतमारुतैशानकोष्ठानि संपूज्य सौवर्णानि कांस्यानि अभिन्नाकृष्णनवमृन्मयानिवा पात्राणि संक्षाळ्य नवसु कोष्ठेषु संस्थाप्य सुप्रतिष्ठपात्रायनमः । सुशान्तपात्रायनमः । तेजोमयपात्रायनमः । रत्नोदकपात्रायनमः । अमृतपात्रायनमः । अव्यक्तपात्रायनमः । सूर्यपात्राय नमः । संयुक्तपात्राय नमः । अव्यक्तपात्राय नमः इति प्रागुक्तकोष्ठक्रमेण पात्राणिसंपूज्य । ताम्रवर्णायाः क्षीरं त्रिकुडवं मध्यपात्रे शुक्लवर्णायाः दधि द्विकुडवं पूर्वपात्रे कापिलवर्णायाः घृतं कुडवं दक्षिणपात्रे श्यामवर्णायाः गोमूत्रं प्रस्थं उत्तरपात्रे, कृष्णवर्णायाः गोमयं कुडवं प्रमाणं पञ्चकुडवजलसंयुक्तं वस्त्रपूतं पश्चिमपात्रे कपित्थफलप्रमाणानितदर्द्धप्रमाणानि तदर्द्धप्रमाणानिवा तण्डुलामलकहरिद्रापिष्टा न्याग्नेयनैर्ऋतवन्यकोणपात्रेषु

कुशोदकं षट्त्रिंशत्पञ्चविंशतिद्वादशश्च तदर्धकृतेन प्रदक्षिणं दर्भं वाय्व्य-
परिवीतेन हस्तमानेन तालमानेन वा द्व्यङ्गुल्यन्थिना चतुरङ्गुलाग्रेण कू-
र्चेन संयुक्त माढिकमानकं गन्धदूर्वायुक्त मैशानकोणपात्रेच हृदयेन
प्रक्षिप्य क्षीरादिगोमयान्तानि पञ्चगव्यानि क्रमात्पञ्चचतुस्त्रि द्व्येकसंख्यैरी-
शानादिमन्त्रैरशालिपिष्टं हृदयेनामलकं शिरसा हरिद्रां कवचेन कुशो-
दकं पञ्चाराधृत्तब्रह्मपञ्चकेनाभिमन्त्रयेत् । तदनन्तरं गोमयं गोभूत्रे तदु-
भयं घृते तत्त्रयं दध्नि तच्चतुष्टयं क्षीरेच हृदयमन्त्रेण निक्षिप्य तत्रैव कुशो-
दकं मूलमन्त्रेण क्षिपेत् ॥ पञ्चब्रह्मषडङ्गैरभिमन्त्र्य अस्त्रेण संरक्ष्य कवचे-
नावकुण्ठ्य धेनुमुद्रां प्रदर्श्य गन्धपुष्पै रभिपूज्यास्त्रमन्त्रेण धूपदीपौ प्रदर्श्य
मूलेनाभिमन्त्रयेत् ॥

पञ्चामृतविधिः ॥

अथ पञ्चामृतविधानमुच्यते—तत्पूजा पञ्चगव्यपूजायाः प्राग्भागे क-
र्तव्या । तत्र पात्रपूजापर्यन्तं पूर्वमध्यादिपश्चिमान्तेषु क्षीरदधिघृतमधुशर्क-
राः प्रत्येकं प्रस्थमानाः पादोनप्रस्थमानावा प्रस्थार्द्धमानावाऽऽग्नेयादिकोणे-
षु यथासंभवं कदळीपनसाम्रफलानीशानकोणे कुशोदकवद्गन्धोदकं तत्तत्-
स्थानस्थितानां मभिमन्त्रणं पूर्ववत् । शर्करा गोमयवज्जलयुक्ता । सं-
योजनन्तु नास्ति । अथवा संयोजनयुक्तपञ्चामृतविधानं कुर्यात् । तस्यायं
क्रमः—

पूर्ववदुपकल्प्ते श्रीहिमये स्थण्डिले पूर्वादिदिक्षु मद्ध्येच पञ्च कोष्ठा-
निशानदिशि अष्टदलपद्मञ्च विलिख्य शिवनियतिकालव्यक्ताव्यक्तसुमङ्ग-
ळानामभिःषड्भिर्मध्यादिक्रमेण तानिसंपूज्य तेषु षट्पात्राणि अमृतसोमधि-
धारास्रोदक सुधाप्रीत सुरप्रीतनामभिस्संपूज्य पूर्वोक्तक्रमेण मद्ध्यादिपात्रेषु
पञ्चामृतानि ऐशानकोणपात्रे नालिकेरोदकञ्च निक्षिप्य तानि पञ्चगव्य-

कुशोदकवदभिमन्त्र्य शर्करादीनि गोमयादिवत् क्रमेण क्षीरे संयोज्य कु-
शोदकवन्नालिकेरोदकंच संयोजयेत् । ततस्समृद्धं कदळीफलं मूलाभि-
मन्त्रितं क्षिप्त्वा मूलेन मर्दयेत् । पञ्चगव्यवद्गन्धपुष्पाद्युपचरांश्च कुर्यात् ।
पञ्चगव्याद्यर्थं मुक्तद्रव्याभावे दधिक्षीरेपरस्परङ्गोमयगोमूत्रेच परस्परं प्रति-
निधिः । शर्कराया इक्षुरसः । पञ्चगव्याद्युक्तपात्रद्रव्यपरिमाणालाभे
गोमयमङ्गुष्टार्धमानं गोमूत्रघृतदधिक्षीरकुशोदकान्येकद्वित्रिपञ्चैकपलानि ग्रा-
ह्याणि । पञ्चामृते क्षीरादीनि देवस्य लिङ्गसेका र्हाणिग्राह्याणि । गवा-
मुक्तवर्णानामभावे निर्दोषाया स्सवत्साया रोगगर्भरहिताया गोः क्षीरादीनि
ग्राह्याणि । क्षीरं वत्सलालाजलास्पृष्टं दध्यमथ्यङ्गोमयमाकाशस्थं घृतं गो-
मूत्रंच वस्त्रपूतं ग्राह्यम् ॥

॥ स्नपनोदकविधानम् ॥

अथ स्नपनोदकविधानमुच्यते-शुद्धं जलकुम्भमादाय शिवाल्लब्धानुज्ञः
प्रशस्तवर्णगन्धरसनदीतटाकं देवखातादिशुद्धतीर्थं गत्वा तज्जलं ब्रह्माङ्गै रं-
भिमन्त्र्यास्त्रसंक्षाळितं कुंभं वस्त्रपूतेन तेन हृदयमन्त्रेणापूर्य आच्छाद्य देव-
स्य दक्षिणभागे स्थापयित्वा एलोशीरलवङ्गकर्पूर वारिपाटलोत्पल पद्मक-
रत्रीरादिवासितं कुर्यात् । इदं पञ्चगव्यपञ्चामृतस्नपनोदकसंविधानं आत्म-
शुद्धेर्द्वारपालार्चनाच्चप्रागेव कर्तव्यं । स्नपनोदकं सूर्यरहितेकालेनाहर्तव्यं ।
पुष्पाहरणमपि पूजकेनस्वयमेवकर्तव्यं । अशक्तौ समयालाभे च पुष्पोदका-
हरणं गन्धघर्षणनैवेद्यपाकादिवत्लातैर्वाशुद्धवस्त्रैः पवित्रपाणिभिःपरिचारकैः
करणीयं । छिन्नेपिष्ट इति न्यायसाम्यात् । एवं सकलमपि वक्ष्यमाणोपयो-
गद्रव्यजातं सन्निधाप्य तस्यशुद्धिं कुर्यात् ॥

॥ द्रव्यशुद्धिः ॥

तत्रायंक्रमः— अङ्गुष्ठानामिकास्पृष्टेन चक्षुषा मूलेन निरीक्ष्यमाणं दक्किरयेच्छात्मके रर्कवह्निसोमनेत्रैः क्रमात् शुष्कं दग्धममृताप्लावितं च भावयेत् । ततश्शुद्ध्यर्थं मन्त्रमन्त्रेण पताकया प्रोक्ष्य चिच्छक्त्यभिव्यक्त्यर्थं अस्त्रमन्त्रेणैव मध्यमांगुळ्या ताडयेत् । ततोवीषडन्तकवचेन तत्सर्वं त्रिशेषार्घ्यजलेन शङ्खजलेन वा कुशपुष्पै रभ्युक्षन् ताडितात्पाषाणा द्वह्नि-स्फुलिङ्गादिवत्द्रव्यजाता चिदग्निस्फुलिङ्गाना मुद्रतिं ध्यायेत् । एवं निरीक्षणादिसंस्कारचतुष्टयेन द्रव्यजात मशुद्धेन मायारूपेण परित्यक्तं शुद्धचिच्छक्त्यात्मकं शिवयोग्यताहँभवति । ततस्सद्योजातेन गन्धं वामदेवेन वस्त्रं अघोरेणाभरणं तत्पुरुषेण नैवेद्य मीशानेन पुष्पं हृदयमन्त्रेणान्यानि शिवार्थद्रव्याणि आवरणपूजार्थद्रव्याणि चाभिमन्त्रयेत् । ततस्सर्वं द्रव्यजात मस्त्रेण संरक्ष्य कवचेनावकुण्ठ्य वौषडन्तशक्तिमन्त्रेण धेनुमुद्रयाऽमृतीकृत्य शिवार्थं कल्पित मेतत्सर्वं शिवात्मकमेवेति भावयन् गन्धपुष्पधूपदीपैः हृदयास्त्रमन्त्राभ्यां पूजयेत् । ततस्स्वशरीरस्यार्घ्यजलबिन्दुमस्त्रेण निक्षिप्य स्वासने शिवासनायनम इति पुष्पन्दत्वा स्वदेहे शिवमूर्तिं विन्यस्य फाले चन्दनतिलकं कृत्वा । स्वशिरसि पुष्पं स्वाहान्तमूलेन स्वशिरस्येवार्घ्यंच दद्यात्।(१)इत्यमात्मनि पशुबुद्धिं त्यक्त्वाशिवत्वनिर्मलज्ञानक्रियश्शुद्धोऽहमिति भावयन्नेवात्मानं पूजयेत् । इति द्रव्यशुद्धिः ॥ यद्यप्यात्मशुद्धिः प्रागभिहिता । तथाऽपि पूजाकर्तृकतया द्रव्यान्तरवत्पूजोपकरणत्वेन प्रविष्टस्य तस्य द्रव्यान्तरवदेव गन्धादिभिः पूजयेदिति तदन्तद्रव्यशुद्धिः ॥

१. मूलमन्त्रं दशवारं जपेदित्यधिकं पुस्तकान्तरे वर्तते ॥

॥ मन्त्रशुद्धिप्रकारः ॥

अथ मन्त्राणां दन्तताल्वोष्ठव्यापारजन्यमायिकाशुचिरूपनिर्हरणार्थं ऐश्वर्याधिकारि मलतिरोहितफलप्रदानसामर्थ्यादिनां तेषां सामर्थ्योन्मीलनार्थंच शुद्धिः कर्तव्या । तत्प्रकार उच्यते— हृदयाञ्जलिं बद्धा बिन्दुनादब्रह्मरन्ध्रान्ताशिखान्तं ह्रस्वदीर्घप्लुतप्रणवादिनमोन्ततया क्रमेण त्रिवारं शनैर्मूलमन्त्रोच्चारणं कुर्यात् । ततो ब्रह्माङ्गादीनामपि तथैवोच्चारणं कुर्यात् । इत्थं मन्त्रशुद्धिंविधाय तदनन्तरं परिवारदेवतासद्भावे तदर्चनं कुर्यात् । कथं परिवारदेवतासद्भावः सशक्तिककेवलपूजने । इत्थं सूक्ष्मोक्तानि शुद्धकेवलमिश्राख्यान्यशक्तिकसशक्तिकसौरादिचण्डान्तशिवपूजन मंशुमदुक्तेन केवलसहजमिश्रभेदेन प्रत्येकं त्रिविधानि । अंशुमति केवलं नामपरिवारदेवतारहितलिङ्गपूजनम् । सहजनाम वृषभगणेशस्कन्दपार्वतीरूपपरिवारचतुष्टयसहितलिङ्गपूजनम् । मिश्रंनाम महेश्वरनृत्तमूर्तिं दक्षिणामूर्त्यादिभिरपि सहितस्य लिङ्गस्य पूजनम् । एवं केवलशुद्धं सहजशुद्धं मिश्रशुद्धं केवलकेवलं सहजकेवलं मिश्रकेवलं केवलमिश्रं सहजमिश्रं मिश्रमिश्रं चेति नवविधानि पूजनानि भवन्ति । तत्र शिवपूजारम्भात्प्राक् सूर्यपूजां तदनन्तरं चण्डपूजां च विधाय लिङ्गे शक्तिं विना केवलं शिवमावाह्य परिवारदेवतारहितस्य तस्य पूजनं केवलशुद्धम् । परिवारचतुष्टयसहितेन प्रागुक्तपूजनं सहजशुद्धम् महेश्वरादिभिरपि सह प्रागुक्तपूजनं मिश्रशुद्धं । आद्यन्तयोस्सूर्यादि चण्डपूजां विहाय लिङ्गे सशक्तिकं शिवमावाह्य परिवारार्चनं विना तत्पूजनं केवलकेवलम्। उक्तपूजनमेव परिवार चतुष्टयार्चनसहितं सहजकेवलम् । महेश्वराद्यर्चासहितं मिश्रकेवलम् । आद्यन्तयोस्सूर्यचण्डपूजासहितं सशक्तिकस्याशक्तिकस्यवा परिवारदेवतारहितस्य लिङ्गे पूजनं केवल-

मिश्रम् । देवपरिवारचतुष्टयार्चनसहितं सहजमिश्रम् । महेश्वराद्यर्चादिभिरपि सहितं मिश्रमिश्रमिति । एवञ्च केवलकेवले परिवाराभावेऽपि सहजकेवले मिश्रकेवलेच परिवारसद्भावात् मन्त्रशुद्ध्यनन्तरं केवले परिवारार्चनकथनं युक्तमेव । तत्र वृषभं देवस्य पूर्वभागे पश्चिमाभिमुखमर्चयेत् । गणेशकुमारपार्वतीः पूर्वाभिमुखतया दक्षिणपश्चिमोत्तरदिक्ष्वर्चयेत् । पार्वत्या दुर्गारूपतयाऽर्चने दक्षिणाभिमुखत्वेनार्चयेत् । पौराणिकास्तु सूर्यगणेशविष्णुदुर्गारूपं परिवारदेवताचतुष्टयमाहुः । वृषभादिचतुष्टयेऽप्यारोग्यादिफलकामनायां परिवारदेवतामध्ये सूर्यादिपूजनमपि कर्तव्यमेव । वृषभस्य वामभागे सूर्यः देवस्य दक्षिणभागे दक्षिणामूर्तिः पश्चिमेस्कन्दस्य वामे विष्णुः उत्तरभागेदेव्याः प्राग्भागे नृत्तमूर्तिः । एवमन्येषामपि कामनयाऽर्चनीयाना मागमोक्तानि स्थानानि द्रष्टव्यानि ॥

॥ लिङ्गशुद्धिः ॥

अथ लिङ्गशुद्धिः—गर्भगृहे स्थितं देवस्य पेटकं मुद्घाट्यतदग्रे स्थितं चतुर्भुजं त्रिणेत्रं वराभयच्छत्रचामरकरं भीमरुद्रमभ्यर्च्य । निशाचरान्तकदेव देवस्य यजनार्थकम् । शुद्धद्वारस्य सव्येतु गच्छत्वं हि प्रसीदमे ॥ इति संप्रार्थ्य पेटकमद्धे स्थितं देवं 'ओं नमोदेवदेवेशसर्वलोकैकनायक । उत्तिष्ठस्नानकर्मार्थं मात्मरक्षार्थमेवचे'ति संप्रार्थ्य लिङ्गं हस्ताभ्यां संगृह्य वस्त्रं विसृज्य प्रागेव षडुत्थासनेनार्चितायां स्नानपेठ्यां सुवर्णरजतकांस्यत्रपुसीसक्षीरवृक्षान्यतमनिर्मितायां उपानपद्मजगतीकंपकण्टकं पद्मगतीपद्मव्याघ्रजिनयुक्तायां वृत्ताकारायां मध्योन्नताया मुपरिप्रसारितवस्त्रायां विन्यस्य लिङ्गे पर्वेणार्घ्यितां पूजां हृदयमन्त्रेण संपूज्य शिरसीशानकमेण स्थापयेत् ।

लिङ्गमस्तकात्पूजां हृदयेनावरोप्य तत्पुष्पं लिङ्गमूर्ध्नि विन्यस्य निर्माल्य मीशानदिशि हृदयेनशुद्धपात्रेनिधाय अस्त्रेणलिङ्गं पाशुपताख्रेण पीठं प्रक्षाळ्य सामान्यार्घ्यजलेन स्वाहान्तं हृदाऽभिषिञ्चेत् । एवं कृते पूर्वपूजासमासौ लिङ्गपीठविन्यस्तमन्त्रोपसंहारानन्तरं लिङ्गपीठयोरासक्ताः पूजकस्य भुक्तिमुक्तिप्रतिबन्धकविघ्ना निरस्ता भवन्ति । लिङ्गञ्च हृदयाम्बुस्नपनेन शुद्धं पुनः मन्त्रविन्यासयोग्यं भवति । इति लिङ्गशुद्धिः ॥

ततश्शिवशक्तिभ्यां नम इति लिङ्गमुद्रां प्रदर्श्य आसनमूर्तिमूले रुद्रपुष्पिकयाथा संपूज्य धूपदीपौ प्रदर्श्य सुवर्णरजतताम्रमयशंखशुक्तिगोशृङ्गान्यतमपात्रेण चतुरंगुळदीर्घया गोशृङ्गाग्रप्रमाणया धारयाऽभिषिच्य हस्तयन्त्रोद्भवतैलेन गोघृतेनवाऽभ्यज्य पिष्टचूर्णादिभिर्विरूक्ष्यकोष्णतोयेनाभिषिच्य शिरसि पुष्पमारोप्य पञ्चगव्य प्रत्येक पञ्चामृतफलरससंयुक्तपञ्चामृतैरन्तरान्तराशिरश्शिखानेत्रैः पुष्पधूपदीपसमर्पणपूर्वक मस्त्रमन्त्रेण घण्टांताऽपनाभिषिञ्चेत् । एवं फलोदकादिभिस्सिञ्चेत् । तत्र फलोदकं नाम सुगन्धिजलं बिल्वकपनसनारिकेळखण्ड सत्वग्दाडिमीबीजपूरपुन्नागलिकुचनारङ्गचूतकदळीफलोपेतमुदकम् । यवनीवारबीहिमुद्गसिद्धार्थ सौगन्धिकहेमशालिबीजसहितमुदकं बीजोदकं । तेनाभिषिच्य मूलबीजेन गन्धपुष्पधूपदीपैरर्चयेत् । स्फटिकमुक्ताफलमाणिक्यविद्रुमगोमेदकपुष्यराग गारुडेन्द्रनीलसहितमुदकं रत्नोदकं । तेनाभिषिच्य वर्णमन्त्रेण गन्धादिभिरर्चयेत् । चन्दनागरुकस्तूरी कुंकुमकर्पूरमनाशिलैलाकुष्ठतक्कोललवङ्गशीरचम्पकमुकुळचूर्णसहितमुदकं गन्धोदकं । तेनाभिषिच्य गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि नाममन्त्रेण समर्पयेत् । चम्पकमल्लिकाकेतकीपाटलकुन्द-

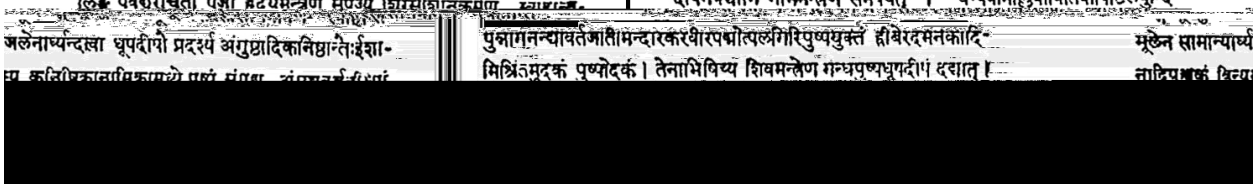

नि पूजयामि । हां केसरेभ्योनमः । मूले सुवर्णवर्णानि मद्ध्ये विद्रुमवर्णानि मुक्ताफलाकृतिशिरोलङ्कृतानि चतुष्पष्टिकलारूपाणि वामादिशक्तिसहिताष्टरुद्ररूपाणिवा केसराणि पूजयामि । केसराणा मष्टरुद्ररूपत्वपक्षे अष्टावष्टौ केसराण्येकैकरुद्रत्वेन भावनीयानि । अथवा फणारूपदलसहस्रयुक्तस्य अनन्तपङ्कजस्य केसराण्यपि सहस्रं सन्ति । तानि सर्वाणि पञ्चविंशत्युत्तरशतसङ्ख्यया ऽष्टधा विभज्य वामाद्यष्टरुद्ररूपेण पूजनीयानि । कर्णिकासहितान्यष्टावेवा केसराणि तथा पूजनीयानि । अयं न्यायोऽष्टविधेश्वररूपतया पूजनीयेषु दलेष्वपि योजनीयः । हां कर्णिकायै नमः । विमलां शक्तिरूपां कनकवर्णां शिवासनपद्मकर्णिकां पूजयामि । हां बीजेभ्योनमः । वामादिनवशक्तिरूपाणि वा पञ्चाशद्वर्णरूपाणि वा शिवासनपद्मकर्णिकाबीजानि पूजयामि । ततस्सर्वावयवयुक्तं पद्मं विभाव्य हां पद्मासनाय नमः इति संपूज्य हां पद्ममुद्रायै नमः इति पद्ममुद्रां प्रदर्शयेत् । ततः पूर्वादिप्रादक्षिण्येनाष्टस्वष्टसु केसरेषु वामादीरष्टौ शक्तीरेकैकशः पूजयेत् । वामायै नमः । ज्येष्ठायैनमः । रौद्र्यै नमः । काळ्यै नमः । कलविकरिण्यैनमः । बलविकरिण्यै नमः । बलप्रमथिन्यै नमः । सर्वभूतदमन्यै नमः । अरुणवक्त्रा श्यामरुधारिणी शिवासनन्यस्तैकहस्ता शिवाभिमुख्येन केसरेषु स्थिता वामादिशक्तीः पूजयामि । मनोन्मन्यैनमः । स्फटिकवर्णां पाशाङ्कुशाभयवरधारिणीं शिवासनपद्मकर्णिकायामीशानदिशि मध्ये-ईशानदिशि वा स्थितां मनोन्मनीं पूजयामि । ततस्साधिपतिकानि सूर्यसोमाग्निशक्तिमण्डलान्युपर्युपरि पूजयेत् । हां सूर्यमण्डलाय नमः । कोटिसूर्यप्रतीकाशं शिवपद्मासनदळाग्रव्यापकं सूर्यमण्डलं पूजयामि । हां सूर्यमण्डलाधिपतये ब्रह्मणे नमः । पञ्चमक्रं चतुर्बाहुं प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनम् ।

तप्तचामीकराभासं नमोमुद्रासमन्वितम् ॥ सृष्टिकारण (१)कारणमात्मतत्वरूपिणं सूर्यमण्डलाधिपतिं ब्रह्माणं पूजयामि । हां सोममण्डलायनमः । शिवासनपद्मकेसराग्रव्यापकं कोटिशीतांशुशीतळं सोममण्डलं पूजयामि । हां सोममण्डलाधिपतये विष्णवे नमः । मेघश्यामं शङ्खचक्रनमस्कारमुद्रान्वितकरचतुष्टयं स्थितिकारण (२) कारणं सोममण्डलाधिपतिं विष्णुं पूजयामि । हां अग्निमण्डलायनमः । शिवासनपद्मकर्णिकाग्रव्यापकं वह्निमण्डलं पूजयामि । हां वह्निमण्डलाधिपतये रुद्रायनमः । माणिक्यवर्णं शूलानलनमोमुद्रान्वितकरचतुष्टयं लयकारण (१) कारणं शिवतत्वरूपिणं वह्निमण्डलाधिपतिं रुद्रं पूजयामि । विमलासनं कर्णिकाव्यतिरिक्तमिति पक्षे आग्नेयादीशानान्तं गुणत्रयं दक्षिणाद्युत्तरान्तं मण्डलत्रयं नैर्ऋत्यादियायव्यान्तं तत्वत्रयंच पूजयित्वा हां विमलासनायनमः इति समस्तमिदं विमलासनं पूजयेत् ॥

तदनन्तरं मध्ये हां शक्तिमण्डलाय नमः । धवळवर्णं मण्डलत्रयव्यापकं मिच्छाशक्तिरूपशक्तिमण्डलं पूजयामि । हां शक्तिमण्डलाधिपतये महेश्वरायनमः । स्फटिकवर्णं मष्टहस्तं खड्गत्रिशूलबाणाक्षमालाकमण्डल्वभयकरारविन्दधारिणं शक्तिमण्डलाधिपतिं महेश्वरं पूजयामि । ततस्समस्तं शिवासनं विभाव्य तदुपरि हां शिवासनायनमइति ज्ञानशक्त्यात्मकं शिवासनं पूजयेत् । अस्यामासनपरंपराया माधारशक्तिमात्मार्थपूजायां ब्रह्मशिलास्थानीये पद्मपीठे पूजयित्वा ऽनन्तप्रभृति शक्तिमण्डलान्तं लिङ्गवेदिकाया मुपर्युपरि लिङ्गनाभिपर्यन्तं पूजयेत् । एवं प्रत्येकं शिवासनावयव-

---

१. सृष्टिकारणमात्मतत्वेति पाठान्तरम् ।
२. स्थितिकारणं सोम इति पाठान्तरम् ।
(३) लयकारणं शिव इति पाठान्तरम् ।

पूजनाशक्तौ साङ्गोपाङ्गं शिवासनं विभाव्य हां शिवासनायनम इत्येवं पूजयेत् । अथमनेकासनगर्भशिवासनार्चनप्रकारः । यद्वा— आवाहने पद्ममनन्तं स्नाने विमलमर्चने योगासनं नैवेद्ये वस्त्रादिष्वन्येषूपचारेषु सिंहासनंच कल्पयेत् । अथवा सिंहासनं स्नाने अनन्तं वस्त्रे पद्माभरणगन्धपुष्पेषु विमलं नैवेद्ये योगमन्योपचारेषुच कल्पयेत् । एवं शिवासनं संपूज्य हां हं हां शिवमूर्तयेनम इति लिङ्गनाभेर्महेश्वरतत्वात्मिकां शिवस्य मूर्तिं स्थिरविद्युन्निभां दण्डाकारा मविभक्तावयवां संपूज्य लिङ्गदैर्घ्ये होमीशानमूर्ध्ने नम इत्यादिमन्त्रे र्दण्डभङ्गया मूर्द्धादिपादान्त मीशनादि विन्यस्य सशक्तिक मशक्तिकं वा तत्तत्स्थानेष्वष्टत्रिंशत्कला न्यसेत् । शुद्धशशिन्यादिशक्तीरेव न्यसेत् । ततश्श्रीकण्ठादिन्यासञ्च विदध्यात् । एवं सदाशिवदेहसिद्ध्यर्थं न्यासान्कला हां हौं विद्यादेहायनम इति विभक्तावयवं सदाशिवं विद्यादेहं पूजयित्वा तत्स्वरूपं प्रयत्नेन ध्यायेत् ॥

क्षित्यादिशुद्धविद्यान्ते कन्दनाळदलैर्युते । कर्णिकाकेसरैर्युक्ते सूर्यविम्बादिभूषिते ॥ ईश्वरान्तिकया मूर्त्या स्थिरविद्युत्प्रकाशया । अविभक्तावयवया भ्राजमानोपरिस्थले ॥ क्षित्यादीश्वरतत्वान्ते मूर्त्याकथितया सह । नानापद्मकुटीकोटीयोजनोन्नतशालिनि ॥ पद्मस्थितं महापद्मकोटियोजनसंमितम् । बद्धपद्मासनासीनं समुपासेत्सदाशिवम् ॥

यद्वा कूटाङ्गकोटी कटकनटनटी नाट्य नव्यानपान
ध्याना (१) विद्यानकानीनकमितशतकोटयुन्नतैर्योजनौघैः ।
तेजोमूर्त्यन्तकन्दप्रभृतिषु दशधा सप्तधाच प्रभिन्नैः
सङ्ख्यातव्यप्रमाणे स्सरसिरुहवरे योगपीठे निषण्णम् ॥

१. द्वियात्मकङ्कनकमितेति पाठभेदः ।

दशोत्तरप्रयुतपरार्धयोजनां विवृद्धकाविषयपरार्धयोजनाम् ।
समुन्नतिं समुपगतं समाश्रये सदाशिवं सरसिरुहासनें स्थितम् ॥
पद्मं कन्देऽथ नाळे कर्णिकदशगुणा विंशतौ तस्य वृद्धि
र्यैकैकद्वित्रिगुस्या च्छतमुखदशलक्षान्तभेग्याऽथ वृद्धिः ।
ग्रंथौ कोट्याथ पद्मप्रभृतिषु दशकोट्येति संख्याभिराभिः
संख्याते योजनौघे महिममुपि महायोगपीठे स्थितं वा ॥
तदुपरि शतकोटियोजनौघ प्रथित महेश्वरतत्वमानमूर्तेः ।
लसितमुपरि तत्सहस्रकोट्या तदयुतकोटिदिशाच वृद्धिभाजम् ॥
पञ्चवक्त्रं दशभुजं प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनम् ।
दक्षिणे शूलवज्रासिपरश्वभयमुद्रिकाः ॥
वामेच दधतं नागपाशघण्टानलांकुशान् ।
अथवा वरखट्वाङ्गशूलाभीशक्तिपञ्चकम् ॥
रुचकं डररं सर्पं नीलांभोजाक्षमालिकाम् ।
अस्योर्द्ध्वक्त्रं देवस्य बालभावमनोहरम् ॥
प्रसन्नमूर्द्धभिमुखं निर्मलं स्फटिकप्रभम् ।
पूर्ववक्त्रं महेशस्य नि(१)ष्टसाष्टापदप्रभम् ॥
गर्वेण स्तिमितं सौम्यं संप्राप्तनवयौवनम् ।
दक्षिणं वदनं शंभोर्नीलाञ्जनचयप्रभम् ॥
भ्रुकुटीकुटिलं घोरं रक्तवृत्तेक्षणत्रयम् ।
दंष्ट्राकराळं दुर्धर्षं स्फुरिताधरपल्लवम् ॥
चन्द्रापीडज्वलत्केशं विलसत्प्रौढयौवनम् ।
उत्तरं वक्त्र मीशस्य नवविद्रुमसुप्रभम् ॥

१. निक्षिप्तेति पाठान्तरम् ।

ललाटतिलकोपेतं नीलालकविभूषितम् ।
प्रलोभनं त्रिनयनं चन्द्राभरणभास्वरम् ॥
पार्वतीवदनाकारसलीलभ्रूलताञ्चितम् ।
पश्चिमं चण्डसङ्काशं नृपलक्षणलक्षितम् ॥
चन्द्रावतंसरुचिरं ध्यानस्तिमितलोचनम् ।
इति ध्यात्वा पुनरपि ध्यायेदेवं सदाशिवम् ॥
इच्छाज्ञानक्रियारूपविलसल्लोचनत्रयम् ।
ज्ञानचन्द्रकलाचूडं दशदिग्बाहुमण्डलम् ॥
पञ्चब्रह्मात्मवदनं पञ्चसादाख्यवक्त्रकम् ।
श्रीमत्पञ्चाक्षराकारवदनांसोरुशोभितम् ॥
समस्ततन्त्ररूपं च वर्णब्रह्मकलामयम् ।
निवृत्या जानुपर्यन्त मानाभेश्च प्रतिष्ठया ॥
आकण्ठं विद्यया सिद्ध माललाटं तु शान्तया ।
तदूर्द्ध शान्त्यतीताख्यकलया परिकल्पितम् ॥
एवं पञ्चकलारूप मिदं सादाशिवं वपुः ॥
चतुर्मुखी तटिद्वर्णा निवृत्तिर्वज्रधारुणी ।
एकवक्त्रा शशाङ्काभा प्रतिष्ठा पद्मधारिणी ॥
अग्निवर्णा त्रिवदना विद्या शक्तिलसत्करा ।
कृष्णवर्णा चतुर्वक्त्रा शान्तिर्धर्मजविधारिणी ॥
पाशभृत्पञ्चवदना शान्यतीता शशिप्रभा ।
सर्वाः पद्माक्षमालाभ्या मभयेन विराजिताः ॥
चतुर्भुजा त्रिणेत्राश्च पीनोन्नतपयोधराः ।
आसां पञ्चाध्वगर्भत्वात् षडध्वात्मा सदाशिवः ॥
मन्त्राध्वाच पदाध्वाच वर्णाध्वा भुवनाध्वकः ।

तत्त्वाध्वा च कलाध्वा च षडध्वान इमे मताः ॥
चतुर्विंशत्युत्तरं षड्भुवनानां शतद्वयम् ।
भुवनाध्वा स सञ्चिन्त्यो रोमवृन्दात्मना विभोः ॥
पञ्चाशद्रुद्ररूपैस्तु वर्णै र्वर्णाध्वकल्पना ।
असौ लगात्मना चिन्त्यो देवदेवस्य शूलिनः ॥
रुधिरात्मा तु मन्त्राङ्गा विचिन्त्यः पार्वतीपतेः ।
पदाध्वा चिन्तनीयस्यात् सिरामांसतया प्रभोः ॥
पृथिव्यादीनिषट्त्रिंशत् तत्त्वान्यागमवेदिभिः ।
उक्तान्यमीभिस्तत्त्वाध्वा शुक्रमज्जास्थिरूपभृत् ॥
नास्य देहेऽस्थि रुधिरं न मांसं नास्ति किञ्चन ।
प्रतिबिंब मिवादर्शे शक्रचापभ्रमिवांबरे ॥
ज्योतिर्मयतया सिद्ध मिदं सादाशिवं वपुः ।
तथाऽपि कल्पनामात्रं कलावाऽप्यध्वनामिदम् ॥
ब्रह्मस्वीशेन मूर्धानं पुरुषेण चतुर्मुखीम् ।
हृदयादीन्यघोरेण गुह्यादीनि तु वामतः ॥
सद्योजातेनतु ध्यायेत् पादादीनि जगत्पतेः ।
पञ्चवक्त्राः स्मृतास्सर्वे दशदोर्दण्डभूषिताः ॥
खड्गखेडधनुर्बाणकमण्डल्वक्षसूत्रिणः ।
वराभयोपेतकरा श्शूलपङ्कजपाणयः ॥
अघोरो घोर एतेषु तदन्ये सौम्यविग्रहाः ।
एवं ध्यात्वा सदेशस्य पञ्चब्रह्मात्मतां विभोः ॥
तत्तद्ब्रह्मकलाभेदै र्विचिन्त्याङ्गानि कल्पयेत् ।
ईशानस्य कलाः पञ्च मूर्द्धात्मकतां गताः ॥

चतुर्मुखतया ध्येया श्चतस्रः पुरुषस्य ताः
अष्टावघोरस्य कला स्समस्ता जगतीपते ॥
हृत्कण्ठोऽमौ नाभिकुक्षी पृष्ठं वक्ष इतीरिताः ।
वामदेवस्य तु कलास्त्रयोदश शिवोदिताः ॥
गुह्योरुजानुजंघास्फिक्कटिः पार्श्वे तथा मताः ।
सद्योजातस्यतु कला वसुसंख्याः प्रकीर्तिताः ॥
पादौ करौ नासिके च शिरोबाहू च ता मताः ।
अष्टत्रिंशात्कला देवाः तिणेत्राश्च चतुर्मुखाः ॥
वराभयपरश्वेणविलसत्करपङ्कजाः ।
तत्तद्वाद्यसमाकारवर्णायुधभृतोऽथवा ॥
एतेषां वामभागेषु शशिन्याद्याश्च शक्तयः ।
पाशांकुशाभयवरै र्घातव्यास्सुस्मिताननाः ॥
श्रीकण्ठप्रमुखान्रुद्रान्वर्णरूपान्सशक्तिकान् ।
प्रभोरवयवान्ध्यायेत्न्यासविन्यासवर्त्मना ॥
स्मरेत्सशक्तिकान् रुद्रा नर्धनारीश्वराकृतीन् ।
सिन्दूरकांचनप्रख्य वामदक्षिणपार्श्वकान् ॥
पाशाङ्कुशाक्षवलय वरमुद्राविराजितान् ।
प्रसन्नवक्त्रकमला न्त्रिश्चवांछितदायकान् ॥
कामिकं पादकमलं योगजं गुल्फयो र्युगम् ।
चिन्त्यं पादांगुळीरूपं कारणं प्रसृतिद्वयम् ॥
अजितं जानुनोर्युग्मं दीप्तमूरुद्वयं विभोः ।
गुह्यत्रैजात्मकं सूक्ष्मं सहस्रंभ्रुकुटीतटम् ॥
पृष्ठभागोऽशुमानस्य नाभिश्रीसुप्रभेदकम् ।

विजयं जठरं प्राहुर्निश्वासं हृदयात्मकम् ॥
स्वायम्भुवं स्तनद्वंद्व मनलं लोचनत्रयम् ।
वीरागमः कण्ठदेशो रौरवं श्रवणद्वयम् ॥
मकुटं मकुटं तन्त्रं बाहवो विमलागमः ।
चन्द्रज्ञान मुरश्शंभो र्बिम्बं वदनपङ्कजम् ॥
जिह्वा प्रोद्गीत मीशस्य ललितं गण्डयोर्द्वयम् ।
सिद्धं ललाटफलकं सन्तानं कुण्डलद्वयम् ॥
यज्ञोपवीतं शर्वोक्तं हारस्त्रक्पारमेश्वरम् ।
किरणं रत्नभूषास्य वातुलं वसनात्मकम् ॥
एवं तन्त्रात्मकं रूपमीश्वरस्य विचिन्तयेत् ।
शिवज्ञानप्रदं पुंसां शिवधर्मप्रवर्तकम् ॥
विशुद्ध शिवसादाख्यं विशुद्धहृन्दमिवांबरे ।
विश्वतस्फुरितज्योति र्विशादूर्द्ध मुखं विभोः ॥
अमूर्ति मथ सादाख्यं मूलस्तम्भ इति श्रुतम् ।
ज्योतिस्तम्भमयं लिङ्गं स्मरेदस्योत्तरं मुखम् ॥
द्यौतिर्लिङ्गैकभागोत्थमेकवक्त्रं त्रिलोचनम् ।
मूर्तिसादाख्य मित्युक्तं ध्यायेत्पश्चिममाननम् ॥
शूलञ्च परशुं वज्र मभीतिं दक्षिणैः करैः ।
पाशं वह्निंच घण्टांच वरं वामैः करैरपि ॥
दधानं कर्तृसादाख्यं चतुर्वक्त्रांबुजोज्वलम् ।
लिङ्गमध्ये समुद्भूतं संस्मरेद्दक्षिणाननम् ॥
पञ्चवक्त्रं दशभुजं पीठं लिङ्गे समुद्गतम् ।
प्रसिद्धं कर्तृसादाख्यं पुरारेः पूर्वमाननम् ॥

पञ्चब्रह्माण्यूर्ध्वपूर्वदक्षिणोत्तरपश्चिमान् ।
वक्त्रपद्मान्विभोर्ध्यायेदीशानप्रभृति क्रमात् ॥
हृदयं हृदये शुभ्रं शिरश्शिरसि पिङ्गलम् ।
शिखां शिखापदे रक्तां कवचं पार्श्वयोः स्थितम् ॥
नेत्रेतु श्यामलं नेत्रं करेऽस्त्रं मसितं स्मरेत् ।
चतुर्भुजास्त्रिणेत्राश्च जटामकुटमण्डिताः ॥
वराभये कपालञ्च शूलञ्च दधतं करैः ॥
अङ्गदेवाःस्मृतास्सौम्यनेत्राग्नेत्वग्विग्रहे ।
त्रिशूलास्त्रिगुणः प्राहुः परशुस्सत्यनिष्ठिताः ॥
खड्गप्रतापोवज्रश्च शंभोश्शक्तिरभेद्यता ।
वह्निस्संहारिणी शक्तिश्शक्तिर्नीगे प्रधृष्यता ॥
मलमाया कर्मपाशो घण्टानादस्वरूपिणी ।
अभयं पालिनी शक्ति र्नियमंलंकुशं विदुः ॥
इच्छाज्ञानक्रियारूपा स्त्रिशूलं शक्तयोमताः ।
उक्ता स्ताएव खट्वाङ्गं शुद्धतत्वप्रवर्तिकाः ॥
बीजपूरमिति प्रोक्ता जगद्बीजप्रवर्तिका ।
डमरुश्शोभसंपन्नमायातत्वप्रवर्तिका ॥
काकोदरः कला मुख्या कार्यजातप्रवर्तिका ।
मनःप्रवर्तिकाशक्तिरिन्दीवरतया मता ॥
अक्षमालातु सा ज्ञेया इन्द्रियाणां प्रवर्तिका ।
शक्त्यायुधात्मिका शक्ति र्दुष्टसंहारकारिणी ॥
वरो भोगप्रदा शक्ति रभयं मोक्षदायिका ।
इत्थं दशायुधधरं कोटिशीतांशुशीतळम् ॥

द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतं सर्वाभरणभूषितम् ।
पङ्क्त्यंगुळपरिच्छिन्नजटामकुटमण्डितम् ॥
तत्सव्यकोटिविन्यस्तव्यंगुळार्धेन्दुशेखरम् ।
तद्वामकोटिविश्रान्तविद्याकृत्यमरापगम् ॥
त्रिपुण्ड्रार्धेन्दुभूयन्त्रदीपचन्द्राकृतिं क्रमात् ।
ईशानादौ मुखं पुण्ड्रान्धारयन्तमजांतिमैः ॥
ध्यायेत्तद्वामभागेतु दिव्यरूपां मनोन्मनीम् ।
जपाकुसुमसङ्काशां शुभ्रवस्त्रविभूषिताम् ॥
सर्वाभरणसंपूर्णां पीनोरुजघनस्तनीम् ।
सहस्रपद्मनीलाब्जवरदाभयधारिणीम् ॥
एवं मनोन्मनीयुक्तं साक्षाद्देवं सदाशिवम् ।
लिङ्गेऽपि भावयन्नग्रे लिङ्गबुद्धिं परित्यजेत् ॥
नेत्रत्रयेषु विन्यस्य ह्रौं नेत्रेभ्य इति क्रमात् ।
आवाहयेत्परशिवं सदैवं हृदयांबुजे ॥

अथावाहनक्रमः— अप्रमेय मनिर्देश्य मनूपम मनामयम् । सूक्ष्मं सर्वगतं नित्यं ध्रुव मव्यय मीश्वरम् ॥ भवन्तं भवताऽऽदिष्टो मन्त्रेणाभिनमाम्यहम् ॥ इति विज्ञाप्य ऋजू र्दृकायो मनश्चक्षुर्निरोधनपूर्वक मिडया वायुमापूर्य कुंभकं कृत्वा हृदि पुष्पसंपूर्ण मञ्जलिं निधाय दृढमावाहनमुद्रां बद्ध्वा स्वशरीरे मूलाधारस्थितं मन्त्रमयं परमशिवं ज्योतिस्समाकृष्य मूलाधारप्रभृति स्थितं हकार मतिलंघ्य हृदयपर्यन्तं नीत्वा हृत्कण्ठतास्वादिस्थानस्थित पृथिव्यादिपाशजालब्रह्मादिकारणेश्वरसहिताकारादिद्वादशकलाश्च क्रमेण तत्तदनुसन्धानपूर्वक मतिलंघ्य द्वादशान्तपर्यन्त मुद्धारयन्नेव पुष्पाञ्जलिमपि द्वादशान्तपर्यन्तंनीत्वा मन्त्रमयं ज्योतिर्द्वादशान्तास्थितपरमशि-

वेन संयोज्य अविश्रान्तं परमामृतस्यन्दिबिन्दुरूपं ततआनीय भ्रूमध्यगत-शिवमण्डपविश्रान्तं संभाव्य शरदिन्दुसहस्रवद्भाव्य हृदेशेऽञ्जलिं धारयन् वायुमपि पिङ्गलया विरेच्य वायुना सह परमशिवं ज्योतिः पुष्पाञ्जलिमध्य-प्रापितं विभाव्य हां हीं शिवायनम इति सदाशिवस्य ब्रह्मरंध्रे योजयेत्। उक्तार्थविशदीकरणाय मूलमन्त्र तदीयहकार तत्कलाद्वादशस्थानानि प्रद-र्श्यन्ते ॥ यद्देहमध्यस्थानं मूलाधारं ततः प्रभृति ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं ताळचतुष्टय-प्रमाणं देहान्तर्गतम्। ततऊर्द्धं तालप्रमाणं शिखास्थानम्। तत्र मूलाधारस्थि तचतुर्दळकमलकर्णिकायां प्रासादमन्त्रस्योत्थानम् । ततःप्रभृति ना-भिपर्यन्तं मृणाळपूरुमोविद्युत्प्रभो हकारः । नाभेरूर्द्धं द्वादशांगुलपर्यन्तं वि-द्युद्द्युति रकारयुक्तो हकारः । ततः पञ्चचतुरंगुलप्रमाणं हृत्पद्मम् । तत आरभ्य शिखाग्रपर्यन्तं द्वादशकलास्थानानि । तत्रचतुरंगुल व्याप्तिमानो-कार स्त्रिमात्रस्तमूहांगारपुञ्जद्युतिः । सच निवृत्तिकलया पृथिव्यादिप्रकृत्य-न्तैः चतुर्विंशतितत्वैश्च सहितेन ब्रह्मणाऽधिष्ठितः । तदूर्द्धं कण्ठस्थानस्थि-ताष्टांगुलप्रमाण षोडशदळपद्मव्याप्तिमा नूकारः द्विमात्र स्त्रिसमयसमुदि-तचन्द्रसूर्यद्युतिः । स प्रतिष्ठाकलया पुरुषादिकालान्तैष्षड्भिस्तत्वैश्च सहि-तेन विष्णुनाऽधिष्ठितः । तदूर्द्धं तालुमूलस्थितचतुरंगुलप्रमाणचतुर्दलपद्म-व्याप्तिमान्मकारः एकमात्रो विद्युद्वर्णः । स विद्याकलया मायातत्वेनच सहितेन रुद्रेणाधिष्ठितः । तदूर्द्धं भ्रूमध्यस्थितद्वयंगुलप्रमाणद्विदलपद्म-व्याप्तिमा न्बिन्दुर्वृत्ताकारोऽर्द्धमात्रो विद्युद्वर्णः शान्तिकलया शुद्धविद्येश्वरत-त्वाभ्यांच सहितेन महेश्वरेणाधिष्ठितः । तदूर्द्धं ललाटमध्ये अर्धमात्रा ऊर्द्ध्वाग्रा अर्धचन्द्राकृतिः पादमात्रा चन्द्रवर्णा । तदूर्द्धं ललाटे निरोधी । सचोर्ध्वाग्रात्रिकोणाकृति रष्टांशमात्रो धूम्रवर्णः । तदूर्द्धं शिरसि नादः । स दण्डाकृति रुभयतोबिन्दुद्वययुक्तः षोडशांशमात्रो माणिक्यवर्णः । ततो

ब्रह्मरन्ध्रे नादान्तः स दक्षिणामुखहलाकृतिः दक्षिणपार्श्वस्थबिन्दुयुक्तः द्वा-त्रिंशात्ममात्रो विद्युद्वर्णः। एवं बिन्दुस्थानात् भ्रूमध्या दैकादशांगुलस्थितब्रह्म-रन्ध्रपर्यन्ते स्थाने स्थिताना मर्धचन्द्रनिरोधि नादनादान्तानां चतुर्णामपि शान्त्यतीतकला सदाशिवतत्वाभ्यांच सहित स्सदाशिव एवाधिष्ठाता । ब्रह्म-रन्ध्रादूर्द्धं मेकांगुलस्थानस्थिता शक्ति स्सर्वमुखहलाकृति र्वामपार्श्वस्थबि-न्दुसहिता चतुष्यष्टयंशमात्रा । ततः व्यङ्गुलस्थाने स्थिता व्यापिनी त्रि-शूलाकृति र्दक्षिणपार्श्वस्थबिन्दुसहिताऽष्टाविंशत्यधिकशतांशमात्रा । तदू-र्द्धं चतुरङ्गुलसमानबिन्दुद्वयान्तर्गतकुञ्जरेखायुगलान्तरालस्समंजुरेखामवि-पदृपञ्चाशदधिक द्विशततमांशमात्रा । तदूर्द्धं चतुरंगुलस्थितोन्मनीबिन्दु-प्रतिष्ठानकृतदूर्ध्वप्रसृत दण्डाकाररेखात्मिका मनोमात्रा । अत्र ब्रह्मरन्ध्रा-दूर्द्धं मेकत्रिचतुरंगुलक्रमेण द्वादशांगुलपर्यन्तशिखास्थाने उपर्युपरि स्थि-ता इशक्तिव्यापिनी स्समनोन्मनी इशतकोटिसूर्यप्रभाः अनाहतशिवेनाधि-ष्ठिताः । ताश्च चतस्रोऽपि मिळिताः परमाकाशा उच्यन्ते । एवमकारश्च तुरंगुलः । उकारोऽष्टांगुलः । मकारश्चतुरंगुलः । बिन्दुर्द्वयंगुल मर्धचन्द्र निरोधि नाद नादान्ता एकादशांगुळं शक्ति व्यापिनी समनोन्मना द्वाद-शांगुळव्याप्तुवत्येकचत्वारिंशदंगुलं द्वादशानामपि कलानां व्याप्तिस्थानम् । ततश्च मूलाधारात् द्वादशान्तपर्यन्त मुक्तमानेषु तत्तत्स्थाने हकारमकार-युक्तहकार मौकारमूकारं वृत्ताकारं बिन्दु मूर्द्ध्वाग्रार्धवृत्ताकार मर्धचन्द्र मूर्ध्वत्रिकोणाकारं निरोधिनं बिन्दुद्वयमध्यगतदण्डाकारं नाददक्षिणपार्श्व-स्थित बिन्दुसहितोर्ध्वाग्र दक्षिणामुखहलाकारं नादान्तं वामपार्श्वस्थितबि-न्दुसहितोर्ध्वाग्रवाममुखहलाकारां शक्तिं दक्षिणपार्श्वस्थितां बिन्दुसहितो-र्ध्वाग्रत्रिशूलाकारां व्यापिनीं बिन्दुद्वयान्तरालगतकुञ्जरेखाद्वयमध्यस्थित-ऋजुरेखाकृतिं समानां बिन्दुधिष्ठानकोर्ध्वाग्रऋजुरेखाकृतिमुन्मनां च हृदया-

दिस्थानस्थितकलातत्त्वकारणेश्वरैस्सह क्रमेण पूर्वपूर्वलयागेन झटिति मनसा विचिन्त्य तदुपरि परमाकाशसरित्समुद्भूतकोटिसूर्यसमप्रभ कोटिशीतांशुशीतलाष्टत्रिंशत्कलात्मक केसरोज्वल प्रणवकर्णिकापञ्चाक्षरबीजाढ्य परमानन्दमधुभरित मुक्तभृङ्गनिषेवित चिच्छक्तिरूप सहस्रदलकमलमध्यगतं सच्चिदानन्दमुखदनेककोटि शारदशशाङ्कसङ्काशप्रकाशं परमानन्दजलधिं निष्कलंपरमशिवं मनसाऽवगाहेत। एवं भावनापुरस्सरं परमशिवं मूलेनानीय हृदयमन्त्रेणावाहनमुद्रया सदाशिवहृदयाब्जेप्रापय्यास्थापनमुद्रयातस्मिन्संस्थाप्य सन्निधानमुद्रया स्वामिमुखीकृत्य स्वागतंते महादेवेति विज्ञाप्य वत्स सुस्वागतमितिदेवेनोक्तं मनसा विभाव्य स्वागतार्घ्यं दत्वा सन्निरोधनमुद्रया सन्निरुध्य "स्वामिन्सर्वजगन्नाथ यावत्पूजावसानकम् । तावत्वं प्रीतिभावेन लिङ्गेऽस्मिन्सन्निधी भव"इति हृदंजलिबन्धपूर्वकं संप्रार्थ्य शिवस्यानुमतिं भावयित्वा निरोधार्थं प्रदाय काळकण्ठ्या हुंफडन्तास्त्रेण विघ्नानुत्सार्य शिवं कवचेनावकुण्ठ्य हृदयशिरश्शिखाकवचानि तत्तन्मन्त्रैर्देवस्य हृदयादिस्थानेषु विन्यस्य हृदयादिकराङ्गविन्यासरूपसकळीकरणानन्तरं पुष्पमारोप्य मूलेन परमीकृत्य धेनुमुद्रयाऽमृतीकुर्यात् । अत्रावाहनं शिवस्य सदाशिवदेहप्रापणम् । स्थापनं सदाशिवस्य हृदंबुजे स्थापनम् । सन्निधापनं स्वाभिमुखीकरणम् । सन्निरोधनं यावत्पूजासमाप्ति सन्निधानप्रार्थनम् । अवकुण्ठनं भक्तेषु प्रकाशार्थं विघ्नाना मप्राप्त्यर्थं च कवचेनाच्छादनम् । सकळीकरणं हृदयादिपञ्चाङ्गन्यसनम्। परमीकरणं शुक्लपीतरक्तासितरक्तवर्णानां हृदयादीनां शिवैकलवर्णानुसंधानम् । अमृतीकरणं विग्रहस्य शिवस्यचाभेदेन प्रतिपत्तिः । ननु विश्वव्यापकस्य शिवस्य कथमभिमतदेशप्रापणरूप मावाहन मुच्यते । अचिन्त्याद्भुतानन्तशक्तिकस्यशिवस्यव्यापकत्वमव्यापकत्व मप्यस्तीति तच्छिवस्य देशान्तरप्रापणरूप मुपपद्यते । यद्वा—

व्यापकस्यापि जीवस्य शरीरावच्छेदोपाधिकत्वमिवशिवस्यापि मन्त्रतेजोवच्छेदोपाधिवदभिमतदेशान्तरप्राप्तिर्नविरुध्यते । अथवा दारुणिव्याप्तस्याग्नेर्मथनक्रियया क्वचिदभिव्यंजनवदभिमतदेशप्रापणभावनारूपया क्रियया शिवलिङ्गाभिमतदेशे शिवस्याभिव्यञ्जनमेवावाहनम् । ननु सर्वत्र नित्योदितचिदानन्दप्रकाशरूपस्य परमशिवस्य किमिदमभिव्यञ्जनमुच्यते । यथा स्वयंप्रकाशमानस्याप्यंगारवह्निपुञ्जस्य भस्मच्छन्नस्य भस्मनिरासकफूत्कारक्रियया ऽभिव्यञ्जनं एवं स्वयंप्रकाशमानस्यापि परमशिवस्य पूजकमनसोविषयान्तरेषु मनोव्यापारेण तं प्रति च्छन्नस्यानन्यमनस्कविहितावाहनक्रियापूर्वक मभिमतदेशे लिङ्गादौ यावद्विसर्जनं कर्तव्यस्य तत्तदुपचारसमर्पणार्थं मनुसन्धानसन्तानस्योक्रमण मेवाभिव्यञ्जनम् । अथवा शिवपुराणोक्तप्रकारेण सदाशिवहृदयांबुजे परशिवस्योमासहायचिदानन्दमयदिव्यविग्रहाविर्भावभावनैवावाहनम् ॥ तत्प्रकारः प्रदर्श्यते ॥

लिङ्गे सदाशिवं ध्यात्वा निश्चलेनान्तरात्मना ।
अष्टत्रिंशत्कलान्यासं कृत्वा स्वस्यां तनौ यथा ॥
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यै स्त्यक्त्वा लिङ्गात्मतामिमाम् ।
तस्यां मूर्तौ मूर्तिमन्तं शिवं परमकारणम् ।
प्राणस्थानं सदेशस्य चिन्तयेद्दंडया सह ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च तथाऽन्ये च सुरासुराः ।
तपोभि रुग्रै रपि यस्य दर्शनकांक्षिणः ॥
यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रपूर्वकम् ।
सह भूतेन्द्रियैस्सर्वैः प्रथमं संप्रसूयते ॥
कारणानां च योधाता ध्याता परमकारणम् ।
न संप्रसूयतेऽन्यस्मात्कुतश्चन कदाचन ॥

सर्वैश्वर्येण संपूर्णो नाम्ना सर्वेश्वरस्त्वयम् ।
सर्वैर्मुमुक्षुभिर्ध्येय श्शंभुराकाशमध्यगः ॥
सर्वोपरि कृतावास स्सर्वयासश्च शाश्वतः ।
षड्विधाध्वमयस्यास्य सर्वस्य जगतः पतिः ॥
उत्तरोत्तरभूताना मुत्तरश्च निरुत्तरः ।
अनन्तमहिमांभोधि रपरिच्छिन्नवैभवः ॥
अशेषविषयामोघशुद्धबुद्धिविजृंभणः ।
आत्मशक्त्यमृतास्वादप्रमोदभरलालसः ॥
अनन्तानन्दसन्दोहमकरन्दमधुव्रतः ।
अखण्डजगदण्डानां पिण्डीकरणपंण्डितः ॥
औदार्यधैर्यगांभीर्यमाधुर्यमकरालयः ।
अतुलस्सर्वभूतानां राजराजो महेश्वरः ॥
अप्राकृतशरीरं त मतिमन्मथरूपिणम् ।
वृतरीतिघनीभूतसच्चिदानन्दविग्रहम् ॥
सर्वलक्षणसंपन्नं सर्वावयवशोभनम् ।
रक्तास्यपाणिचरणं कुन्दमन्दस्मिताननम् ॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशं फुल्लपद्मत्रिलोचनम् ।
चतुर्भुजमुदाराङ्गं चारुचन्द्रकलाधरम् ॥
वरदाभयहस्तंच मृगटंकधरं हरम् ।
सर्वोपमानवर्गस्य दवीयांसं विभावयेत् ॥
ततस्संचिन्तयेत्तस्य वामभागे महेश्वरीम् ।
उत्फुल्लोत्पलपत्राभविस्तीर्णायतलोचनाम् ॥

पूर्णचन्द्राभवदनां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् ।
नीलोत्पलदलप्रख्यां चन्द्रार्धकृतशेखराम् ॥
अतिवृत्तघनोत्तुङ्गस्निग्धपीनपयोधराम् ।
तनुमध्यां पृथुश्रोणिं वीतसूक्ष्मतरांबराम् ॥
सर्वाभरणसंपन्नां माणिक्यतिलकोज्वलाम् ।
विचित्रपुष्पसंकीर्णकेशपाशमनोहराम् ॥
सर्वतोनुगुणाकारां किंचिदुन्नाननाननाम् ।
हेमारविन्दं विकसद्दधानां दक्षिणे करे ॥
दण्डवच्चापरं हस्तं न्यस्यासीनां सहासने ।
भुक्तिमुक्तिप्रदां देवीं सच्चिदानन्दरूपिणीम् ॥
सदाशिवेश्वरहरश्रीशद्रुहिणमातरम् ।
समस्तगौरीलक्ष्यादिशक्तिचक्रस्य नायिकाम् ॥
एवं देवंच देवीं च विचिन्त्य द्वयष्टहायनो ।
भक्त्योपचारवर्गेण क्रमेण परिपूजयेत् ॥

एवं सदाशिवस्य हृदयांबुजे सांबशिवविग्रहाविर्भावभावनापक्षे तस्य सदाशिवहृदयांबुजे अवस्थापनं स्वाभिमुखीकरणम् । इत्यादि सर्वमुपपद्यतेतराम् । शरीरशरीरिणोरभेदप्रातिपत्तिरूप ममृतीकरणं तु सांबशिवविग्रहाविर्भावपक्ष एवोपपद्यते । स्वाभिमते लिङ्गादावाहिते सदाशिवविग्रहे पूजार्थमभिव्यक्ति प्रार्थयमानस्य पूजकस्यानुग्रहार्थं शिवाभिन्नसच्चिदानन्द एवाचिन्त्याद्भुततदीयशक्तिमहिम्ना करकमौक्तिकाद्याकारेण जलबिन्दुरिव सकलावयवसंपूर्णसांबशिवविग्रहाकारेणाभिव्यज्यत इति शिवपुराणादिमर्यादा । एवं चिदानन्दाकारपरमशिवविग्रहप्रभाधवळितरूपादेव मानावर्णाष्टत्रिंशत्कलामयस्यापि सदाशिवविग्रहस्य स्फटिकवर्णलाभावनोपपद्यते ।

सदाशिवस्य तत्पुरुषादिवक्त्राणां पीतनीलसितारुणवर्णत्वं तु पूर्वादिदिक्पतीनां मिन्द्रयमवरुणकुबेराणां तत्तत्कार्योपयोगिपीतनीलसितारुणवर्णस्थिरीकरणार्थं तत्तद्वर्णानुकरणप्रयुक्तम् । एवंरूपे परमशिवस्यावाहने क्रियमाणे ऊर्ध्वाभिमुखस्य सदाशिवेशानवक्त्रस्य तत्पुरुषवक्त्रवदाविसर्जनं प्राङ्मुखत्वं भावनीयम् । आवाहनाद्यमृतीकरणान्तसंस्कारं सांबसदाशिवविग्रहाभिव्यक्तिपक्षे सदाशिवमूर्तिमध्य एव कर्तव्यम् । तत्रैव परमशिवस्यांबिकायाश्च प्रत्येकं पदार्थानुसमयक्रमेण पाद्याद्युपचाराश्च कर्तव्याः । सदाशिवमूर्तौ परमशिवचैतन्यमात्रावाहनपक्षे तदावाहनानन्तरं पाद्यादि । मनोन्मनीमूर्तौ अंबिकां चावाहनादिभिस्संस्कृत्य पाद्याद्युपचारैः पूजयेत् ॥

पाद्यादिप्रकारः ॥

वामहस्तेन सत्रिपदीकं पाद्याचमनार्घ्यपात्रमुल्लिप्य पाद्यमीश्वरतत्वान्त माचमनं सदाशिवतत्वान्त मर्घ्यं शिवतत्वान्तञ्च विभाव्य पाद्यादिकं पूजकस्येश्वरसदाशिवतत्वप्रापकंच ध्यात्वा मूलधारा दुत्थितं प्रासादादिमन्त्रं पाद्यादिक्रमेण भ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रद्वादशान्तपर्यन्त मुच्चरन्तं विभावयन् हां हौं शिवायेति मन्त्रक्रमेण नमस्त्वाहास्वधान्तमुच्चारयन्सद्योजातादिक्रमेण सपुष्पेणोत्तानेन दक्षिणकरांगुष्ठमध्यमानामिकाग्रेण श्रीपादयोस्सव्यवामक्रमेण पाद्यं मुखेषु तत्पुरुषादिक्रमेणाचमनं मूर्धस्त्रीशानादिक्रमेणार्घ्यं च दद्यात् । सुगन्धि पुष्पं ज्ञानमयं शिवसायुज्यहेतुंच ध्यात्वा मन्त्रं द्वादशान्तोपरिस्थितशिवपर्यन्तमुच्चरन्तं विभाव्य वौषडन्तमन्त्रेण मूर्द्धस्त्रीशानादिक्रमेण निवेदयेत् । अंबिकाया अपि पाद्यादिकं तंत्रतत्रैव समये पदार्थानुसमयेन दद्यात् । एवं गन्धादिष्वपि द्रष्टव्यम् । तत्र शिवायेनम शिवायै स्वधेत्यादयो मन्त्रा इति विशेषः । ततः स्वाहान्तमूलेन

धूपदीपौ पूर्वोक्तप्रकारेणाचमनार्घ्यंच शिवाभ्यां दत्वा अस्त्रमन्त्रेणापि वस्त्रेण पिण्डिकाधोभागं वामहस्तेन स्पृशन्नेव दक्षिणहस्तेन पुंष्पं गृहीत्वा तेन पुष्पेण पूर्वार्चित मपोह्य तत्पुरुषंच विसृज्य पूर्वोक्तप्रकारेणाभ्यङ्गादिकं सर्वं मनसा विभाव्य हां शिवतत्वायनम इति अर्घ्योदकाविन्दुना संप्लाव्य पूर्वक्त्पाद्याचमनार्घ्याणि दत्वा स्वाहान्तमूलेन वस्त्रद्वय मुपवीतद्वयं च साचमनं दत्वा हामात्मतत्वाधिपतये शिवायनमः । हां विद्यातत्वाधिपतये शिवाय नमः । हां शिवतत्वाधिपतये शिवायनमः इति पुष्पाञ्जलित्रयं शिवायै नम इति देव्यै पुष्पाञ्जलिञ्च कृत्वा संभावितैर्मनसा विभावितैश्च हेमांबरकटकमकुटकर्णिकाङ्गदकेयुरादिभि राभरणैर्नमोन्तमूलमन्त्राभ्या मलङ्कृत्य गन्धपुष्पाणि समर्पयेत् । तत्र गन्धं हिमजलघृष्टसमभागगोरोचनाकुङ्कुमचन्दनैला कर्पूरकृष्णागरुदारुकुष्ठकस्तूरिकाक्षोदोवा। समभागचन्दनागरुकर्पूरकुंकुमपत्रजलोशीरक्षोदोवा। समभागेनतदर्धेन तद्र्धेनवा कर्पूरेणयुक्तचन्दनागरुकुष्ठकुंकुमक्षोदोवा । समभागचन्दनागरुकर्पूरकुंकुमक्षोदोवा। समभागचन्दनकर्पूरमृगमदकुंकुमक्षोदोवा । फलस्य निष्कप्रमाणांशेन यथासंभवमालेन कर्पूरादियुक्तचन्दनक्षोदोवा । केवलचन्दनक्षोदोवा । केवलबिल्वखण्डक्षोदोवा । केवलकृतमालखण्डक्षोदोवा । सर्व एव गन्धाशिवस्यातिप्रियकराः । केवलजलघृष्टकेवलदेवदारुगन्धोऽपि कल्पपर्यन्तं शिवलोकप्राप्तिकरः । केवलबिल्वखण्डोऽपि अत्र महदैश्वर्यप्रदाय परत्र शिवप्राप्तिकरः । केवलकृतमालगन्धोऽपि दीर्घमायुः प्रदाय परत्र गाणापत्यप्राप्तिकरः । एवंभूताश्चन्दनगन्धाः फलतोद्विगुणाः । गुंजागरुचन्दनात् षट्गुणः । ततः कृष्णागुरुर्द्विगुणः । तस्माच्चतुर्गुणं कुंकुमम् । तत्र प्राग्गणितप्रकारेण कर्पूरादियोगेन भूयान्विशेषः । एवंभूतेषु गन्धेषु संपन्नं गन्धमर्घ्यपात्रोक्तलक्षणपात्रे निधाय देवस्यानुलेपनोचितानि ललाटा-

दीन्यङ्गानि भावयन् लिङ्गपीठिकापर्यासं लिङ्गपर्यासं यथालब्धंवा गन्धं हृदयमन्त्रेण समर्पयेत्। ततो विंशत्यंगुळविस्तारे अष्टांगुळोत्सेधे अष्टांगुळोत्सेधविस्तारपादे पार्श्वद्वयगताष्टांगुळनाळे नाळपादरहितपिधानसंयुते तदर्धप्रमाणेवा सुवर्णादिमये पत्रादिरचिते वा पात्रे निहितै र्मुकुळपतितशीर्णाघ्रातसजन्तुकाङ्गसंस्पृष्टत्वत्तन्तुवेष्टित पर्युषितवस्त्रसमाहृतत्वादिदोषरहितै स्सम्यक्शोधितैः मोचितवृन्तैः, प्रशस्तपुष्पैः मूलमन्त्रेण मुद्रामुद्रया ऽर्चयेत् । प्रशस्तानिच पुष्पाणि द्रोणवत्पुन्नागमंदारनन्द्यावर्त श्रियावर्तकरवीरार्कबकुळ कुरवकलोध्रशतपत्र धुत्तूरपलाशपाटळ चंपककृतमालकर्णिकार मुनिमातुलिङ्गार्जुन प्रियंगुदेवदारु तमालाग्निगन्ध मरुवकाशोकभद्रापराजिता कतलकल्हार रक्तोत्पलनीलोत्पल कुसुम्भकुंकुम गिरिपुष्पकुशापामार्गभृङ्गराजपूगसरळकोविदार कदम्बाम्रमधूक जम्बूहेमाकुलिगुन्द्रामुसलीवेजिकाजाजी मल्लिकापट्टिकामालती लक्ष्मीनिर्गुण्डीविष्णुक्रांतिकदळीशारिबादेवताळी द्विकण्ठी ग्रन्थिपर्णी प्रभृतीनि । एतेषु शुभ्रवर्णानि पुष्पाणि सात्विकानि मुक्तिप्रदानि । अरुणवर्णानि राजसानि भोगप्रदानि । पीतवर्णानि मिश्राण्युभयप्रदानि सर्वकार्यसिद्धिकराणि पुत्रपौत्रवृद्धिकराणिच । कृष्णवर्णानि नीलोत्पलव्यतिरिक्तानि तामसानि वर्जनीयानि । तान्यप्यतसीकुरंड विष्णुक्रान्तादीनि विशेषविहितानि पुष्टिप्रदानि । तत्र सर्ववर्णानि पुष्पाणि समाहृत्याभ्यर्चन मुत्तमम् । कृष्णवर्णैर्विना मध्यमम् । सितरक्तादिभिर्वर्णै रेकवर्णैश्च पुष्पैरर्चन मुत्तरोत्तरं कनिष्ठम् । मालिकास्तु प्रत्येक मेकैककवर्णैः पुष्पैर्निर्मिताः श्रेष्ठाः । अनेकवर्णपुष्पनिर्मिता मध्यमाः । पत्रपुष्पनिर्मिताः कनिष्ठाः । अर्क करवीरपुष्प बिल्वपत्र गन्धपत्रिका पुण्डरीक शतपत्र सहस्रपत्र बक धुत्तूर द्रोणापामार्ग कुश शमी कृतमाल शङ्ख व्याघ्री सदाभद्रा कृष्णानि निर्गुण्डी

बृहती श्वेतार्क बृहद्रोण नीलोत्पलान्युत्तरोत्तरं सहस्रगुणफलानि । तत्रार्कपुष्पं दशसुवर्णदानतुल्यम् । नीलोत्पलं सहस्र सुवर्णपुष्पार्चनतुल्यम्। तुळसी कृष्णतुळसींद्रवल्ली विष्णुक्रांती श्यामा प्रियंगुनृपपुण्ड्रपुष्पादीनि अर्कसमानानि । नन्द्यावर्तविजयशतपत्र मन्दार चूतमधुक श्वेतगिरिकर्णीमालती कदळी शारिबादिपुष्पाणि करवीरसमानि । लक्ष्मी सहदेवी नागदंति चंपकादीनि बिल्वपत्रसमानि । पाटलबकुळादीनि पद्मसमानि । जाति मल्लिका मधूर शङ्खनाग सूर्यावर्त सिंहकेसर महाभद्रादिपुष्पाण्यपामार्गसमानि । जपा कदम्ब पुन्नाग पुष्पादीनि द्रोणसमानि । अशोकश्वेतमन्दारपुष्पाणि यवगोधूम नीवार शालिवेणु तिलक मुद्ग विष्णावोशीरमापांकुराणि सप्तदिनप्रवृद्धानिच कृतमालपुष्पसमानि । वज्रपद्मराग मरकतमौक्तिकेन्द्रनील महानील सूर्यकान्तेन्दुकान्तानि पुष्पाणि सहस्रसुवर्णपुष्पाणि करवीरनीलोत्पलसमानि । नीलोत्पलं सर्वोत्तममिति सर्वागमसिद्धम् । क्वचिदागमे करवीर मन्यत्र बकपुष्पमपरत्र गिरिपुष्पं सर्वोत्तर मित्युक्तम् । पद्मं सर्वोत्तममिति केचित् । कालविशेषेण पुष्पविशेषप्राशस्त्यम् । यथा—कदम्ब चम्पक कल्हार पुन्नाग कुश बृहती पुष्पाणि वसन्तऋतौ शिवपूजाया मश्वमेधफलप्रदानि । ग्रीष्मे पाटली मल्लिका शतपत्रपुष्पाणि अग्निष्टोमतुल्यानि । प्रावृषि कमल मल्लिकापुष्पाण्यश्वमेधसदृशानि । शरदि धुत्तूर कल्हार सुजात नीलोत्पलानि सत्रयागफलप्रदानि । हेमन्ते करवीर सुजातनीलोत्पलानि शतक्रतुसमानि । शिशिरे कर्णिकारपुष्पं सर्वक्रतुफलप्रदम् । तथा ज्येष्ठादिषु द्वादशसु मासेषु अर्कबिल्वापामार्ग द्रोणनीलोत्पल पङ्कजकृतमाल बृहती व्याघ्र शमी चम्पक पाटली, पुष्पाणि प्रशस्ततमानि । तथा नन्द्यावर्त श्रियावर्तश्वेतार्क श्वेतकमल पलाश पुन्नाग मालती पट्टिकारक्तागस्त्य बकुळ लक्ष्मी द्विकण्ठी वेजिकापाटल पलाशाशोक कदळी शंखिनी पुष्पाणि प्रातःकालपूजायां प्रशस्तत-

मानि । द्रोणकरवीर कृतमाल धुत्तूर व्याघ्री बृहती पाटलकमलोत्पल चंपककुरण्डपुष्पाणि मध्याह्नपूजायां । चम्पकधुत्तूरमालतीमल्लिकावेोलिकबल्लकर्णिसहभद्रा भद्रामसल्यतसीशमीशंखपुष्पाणि गन्धपत्रश्च सायङ्कालपूजायां । जाती नीलोत्पलकनककदम्ब स्थलकमल केतकपूग पुन्नाग दन्ति हीबेरं बिल्वपत्रं चार्धरात्रपूजायाम् । कदम्बकनक जातीपुष्पाणि रात्रावेवसमर्पणीयानि । माधव्यानन्दयूथिका मदयंतिका शिरीषसर्ज बन्धूक विहित कुमुद डाडिम लाङ्गली श्रीपर्णी कार्पास निम्ब कूष्माण्ड शल्मली शिन्दितवोट गिरिवट मत्स्याक्षि कपित्थतिंतृणी पुष्पादीनि वर्जनीयानि । केतकीनिषेधोऽर्धरात्रव्यतिरिक्तविषयः । कदम्बनिषेधो दिवाविषयः । गिरिकर्णिकानिषेधोनीलगिरिकर्णिकाविषयः । किंशुकनिषेधः कण्टकिंशुकविषयः। एवं जपावकुळादीनामपि क्वचिद्विहितानामागमान्तरे निषेधस्य फलभेदानुसारिणा पूजाभेदेनवा तत्तत्पूर्वाचारप्राप्ततत्तदागमानुसारिपूजाभेदेनवा पूजनीयमूर्तिभेदेन वा व्यवस्था द्रष्टव्या । निषिद्धान्यपि पुष्पाणि मण्टपालंकारादिषु ग्राह्याणि । पत्रेषु बिल्वतुळसी कृष्णतुळसी दर्भ दूर्वापामार्ग करवीर नन्द्यावर्त शमीसहा धातकी विष्णुक्रान्ति भद्रा महाभद्रा जातीजम्बुकबदरोदुंबर चूत पलाश मुनिद्वय टङ्कोलकोरंड गिरिकर्णीद्वय रुद्रवर्णी भूपद्म हीबेर मदनमरुवकद्रोणद्वय सिन्दुवार शंखिनी गोक्षुर वकुळ कृतमालादिपत्राणि प्रशस्तानि । पुष्पेषु नीलोत्पलबत्पत्रेषु बिल्वपत्रं प्रशस्ततमम् । तुळसीद्वयं प्रशस्ततरम् । येषां पुष्पाणि प्रशस्तानि तेषां पत्राण्यपि प्रशस्तान्येव । पद्म नीलोत्पल कुटज चंपक जाति करवीर नन्द्यावर्त श्रियावर्तबिल्व बृहतीद्वय पाटलीपुष्प बिल्वपञ्चक तुळसीद्वय दूर्वागस्त्य गन्धपत्राकारं शिवपुष्पपत्रेषु स्वाभिमतं यत्किंचित्पत्रपुष्पाकारं वा सौवर्णपुष्पं पत्रञ्चातिप्रशस्तम् । अञ्जलिपूरके सुवर्णपुष्पैर्विद्यादेहशिवावाहनं अष्टोत्तरश-

तेन एकाशीत्या पञ्चाशता पञ्चविंशत्या वा सुवर्णपुष्पैः प्रतिदिनमर्चनं चासङ्ख्येयफलदम् । सुवर्णपुष्पसंपादनाशक्तौ सुवर्णशकलैर्वा रजतपुष्पैर्वाऽर्चनीयम् । सुवर्णपुष्पस्य नास्ति निर्माल्यदोषः । वत्सरादूर्ध्वं तन्निर्माल्यम् । वत्सरादूर्ध्वमपि पञ्चगव्येन संशोध्य पुनरर्चनीयम् । एवं नीलोत्पल पलाश वक करवीर गिरिपुष्प बिल्वपत्र तुळसीनामपि नास्ति निर्माल्यलम् । पुष्पाणि पत्राणि च स्वारामसम्भवान्युत्तमानि । वन्यानि कृतानि परारामोद्भवानि पूजाकाले याचितानि पुष्पाणि उत्तरोत्तरमपकृष्टानि । देवारामोद्भवानि तु वर्जनीयान्येव । पुष्पालाभे यानि पुष्पाणि शिवार्हाणि तेषांपत्रैरेवार्चनीयम् । पत्राणामप्यलाभे तेषां फलैरर्चनीयम् । फलेषु च बीजपूरजंबीर कदळी डाडिमादीन्यर्चनाया मतिप्रशस्तानि । फलाना मप्यलाभे तिलतण्डुल सिद्धार्थै रर्चनीयम् । कृष्णातिलैश्शिवार्चनं सकलपातकहरम् । एवं मूलमन्त्रेण पुष्पादिभिरभ्यर्च्य हां शिवासनाय नमः । हां हं हां शिवमूर्तये नमः । हां हीं शिवाय नमः । हों ईशानमूर्ध्नेनमः । हें तत्पुरुषवक्त्रायनमः। हुं अघोरहृदयायनमः । हिं वामदेवगुह्याय नमः । हं सद्योजातमूर्तये नमः । इत्यासनमूर्तिं मूलैः पञ्चब्रह्मभिश्चाष्टपुष्पिकयाऽभ्यर्च्य हां हृदयायनमः । इत्यादिभि रंगैरभ्यर्चयेत् । ततो नाम्नां सहस्रेण शतेनवाऽर्चयेत् । तदवसराभावे शर्वाय क्षितिमूर्तयेनमः । भवाय जलमूर्तये नमः । रुद्राय तेजोमूर्तयेनमः । उग्राय वायुमूर्तये नमः । भीमाय आकाशमूर्तये नमः । पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । ईशानायसूर्यमूर्तयेनमः । महादेवाय सोममूर्तये नमः । शिवाय नमः । महेश्वराय नमः । रुद्राय नमः । विष्णवे नमः । पितामहाय नमः । संसारवैद्याय नमः । सर्वज्ञाय नमः । परमात्मने नमः । इति नामाष्टकेन वाऽर्चयेत् । प्रभवेनमः । शंभवेनमः । उमापतये नमः इति नामत्रयेण वाऽर्चयेत्। नमोनीलग्रीवायनम इति नाम्ने-

केनाभ्यर्च्य यथासंभवं पुष्पमालिकाभि रलंकुर्यात् । मालिकाश्च शतादिसुवर्णपुष्परचिताः सहस्रादिनीलोत्पलरचिताः करवीरसितांभोज विजयासितपाटल पुन्नाग श्वेतमन्दार नागकेसर चंपकरचिताश्च प्रशस्ताः । ताश्च विचित्रपुष्पांतररचितमालिकाश्च उमाधारपार्श्वयो स्समृद्धा बद्धव्याः । लिङ्गमौळौ हस्तेमणिसुवर्णानिर्मितं पुष्पनिर्मितं वा एकद्वित्रिचतुरभूमिक मिंडाख्यं प्रवृत्तदाम समर्पणीयम् । एवं पुष्पोपचारानन्तरं धूपदीपोपचारः ॥

तत्प्रकारः— सुवर्णरजताताम्रारकूटान्यतमनिर्मितं चतुरंगुळायतं तदर्धमानोत्सेध मष्टांगुळोष्टं पश्चाद्भागे पद्मदळाङ्कित द्व्यंगुळकण्ठ द्व्यंगुळोन्नत सुवृत्तखुराकारपादं द्व्यंगुळानाहेन पूर्वोक्तलक्षणपादयुक्तेन वक्त्रनाळेन समन्वितं अनेकसुषिरेणैकसुषिरेण वा कमलमुकुळाकृतिना पिधानेनान्वितं धूपपात्रं निर्मलेनांगारवह्निनाऽऽपूर्य तस्मिन्धूपद्रव्यं निक्षिप्य धूपपात्रंपिधाय निरीक्षणादिभिस्संस्कृत्य गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य धूपमुद्रां प्रदर्श्य धूपपात्रं दक्षिणहस्तेनादाय वामहस्ते शुद्धकांस्यनिर्मितां चतुःपञ्चषडंगुलान्यतमोत्सेधां तावदायामां तावन्मानजिह्वां तत्त्रिगुणानाहा मर्धांगुळोष्टा मुपपट्टिकायुक्ता मेकांगुलद्व्यंगुल सार्धद्व्यंगुळशिखरा मर्धांगुलकण्ठां व्यंगुलानाहां त्रिचतुःपञ्चषडंगुलदैर्घ्यनाळा मुपरिशूलपद्मवृषभशङ्खचक्रान्यतमचिह्नयुक्तां घण्टां घोषयन्नेव देवस्य घ्राणसमीपे ओं हां हौंशिवाय धूपं स्वोहेति धूपं प्रदर्श्य तदुपरि धूपपात्र मुद्भृत्य तद्भ्रामयन्नेव किरीटे बिन्दुद्व्यान्वितपार्श्वदण्डाकारं नादं मुखवृत्ते बिन्दुदेहे हकारं बाह्वो रौकारं पादयोरूकारं च धूपपात्रभ्रमणेन भावयेत् ॥

धूपद्रव्यम्—कर्पूरागरु चन्दनतक्कोलजातिफल लवङ्गसिल्हक मांसीगुग्गुलपत्रचूर्ण यक्षकर्दमाख्यम् । चन्दनागरु कर्पूरैला लवङ्ग लक्पत्रपुष्प सिल्हक जटामांसीचूर्ण प्राजापत्यनागकम् । चन्दनागरु कर्पूर

कस्तूरी लवङ्गलक्सिल्हक सिता मुस्ताचूर्ण विजयाख्यम् । कर्पूर कृष्णागरुह्रीबेर कुंकुमकुन्दुरुक्तुरुष्कविसचन्दनचूर्ण क्रमादेकद्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्तभागमधुमिश्रं शीतांशुनामकम् । चन्दनागरु कर्पूरसिल्हक सर्जरसकुष्ठ मुस्ताचूर्ण कल्याणनामकम् । चन्दनागरु कस्तूरी मुस्तासिल्हक चूर्णममृताख्यम् । तक्कोल पूगकर्पूरजातीफल लवङ्ग चूर्ण सुगन्धाख्यम् । एवमादीनि पृथक्पृथङ्नाम्ना प्रसिद्धानि धूपद्रव्याणि । इत्थं चन्दनागरु कर्पूर कुष्ठ गुग्गुळचूर्ण घृतमधुयुक्तं चन्दनागरुकर्पूरकुष्ठचूर्ण शर्कराघृतमधुयुक्तं कर्पूरागरुचन्दननिर्यासचूर्ण कुंकुमा देकचतुष्पट्सप्तभागमगरुनिर्यासचन्दनचूर्ण क्रमादेकद्वित्रिचतुर्गुण मीषत्कर्पूरमिश्रितं मधुयुक्त मगरुचन्दनोशीरचूर्ण मधुयुक्तं कुष्ठचन्दनचूर्ण घृतयुक्तं गुळवल्कपत्रचूर्ण गुग्गुळचूर्णघृतयुक्तं केवलमेव वा गुग्गुळुनिर्यासचन्दनागरुसौगन्धिकान्यतमचूर्णं च धूपद्रव्यमिति ॥ तत्र केवलगुग्गुलुधूपः सप्तजन्मकृतपापहरः । चन्दनधूपस्सर्वपापहरः । सौगन्धिकधूपस्सर्वकार्यार्थसाधकः। कृष्णागरुधूपस्सर्वपापहरः । श्वेतागरुधूपो मुक्तिप्रदः । लाक्षाकस्तूरीधूपः चतुर्वेदाध्यायिसद्ब्राह्मणजन्मप्रदः । घृतामिश्रगुग्गुलुधूपोमासार्धसमर्पितः कल्पकोटिसहस्रपर्यन्तं शिवपुरभोगस्य सार्वभौमजन्मलप्रापकः । द्विसहस्रफलंमहिषाक्ष गग्गुळधूपः तालवृक्षचूर्णेन सहितः शिवसायुज्यप्रदायकः। ईशानादिमुखपञ्चके क्रमात् शीतारि कृष्णागरु शुक्लागरु सौगन्धिक गुग्गुलुधूपाः प्रशस्ताः ॥

एवं धूपोपचारानन्तरं दीपोपचारः—तस्य पात्रं धूपपात्रोक्तपादनाळसहितं व्यंगुळप्रमाणं गजोष्ठाकारञ्च । वर्तिका कर्पूरमयीवस्त्रखण्डमयी तंतुखण्डमयी कार्पासमयीवा चतुरंगुळदीर्घा चतुस्त्रिद्व्येकांगुळज्वालानुगुणपरिणाहा कार्या । वस्त्रखण्डादिमयी चेत् उत्तमादिक्रमेण सति

संभवे कर्पूरागरुचन्दनचूर्णादिगर्भा कार्या । तत्र च कपिलाघृतमुत्तमम् । गवांतरघृतं मध्यमम् । अजाघृतं तिलतैलमधमम् । उष्ट्रमहिष्यादिघृतं वृक्षबीजादिभवं च वर्जनीयम् । यद्वा—गोघृतमात्रमुत्तमम् । अजाघृतं महिषीघृतं च मध्यमम् । पूतिगन्धनिंबकरजैरंडादितैलं वर्जनीयम् । तैलमात्रमधमम् । एवमुक्तलक्षणपात्रविहितवर्त्यारोपितं दीपं निरीक्षणादिभिस्संस्कृत्य पुष्पैरभ्यर्च्य दीपमुद्रां प्रदर्श्य दीपमुद्गृह्य घण्टां घोषयन्नेवं हां हौं शिवाय दीपं स्वाहेति नेत्रेषु प्रदर्श्य धूपपात्रवत् किरीटादिपादान्तं तद्वर्णविन्यासभावनया दीपपात्रं भ्रमयेत् । ततश्शिवायाचमनीय मर्घ्यंच दत्वा देवं सन्तुष्टं ध्यात्वा भगवन्नाज्ञां देहि भोगांगानि पूजयामीति विज्ञाप्य आवरणपूजां कुर्यात् ॥ अथ आवरणार्चनम् ॥

पञ्चब्रह्मषडङ्गैश्च प्रथमावरणम् । विद्येश्वरैर्द्वितीयम् । गणेश्वरैस्तृतीयम् । लोकपालैश्चतुर्थम् । तदायुधैः पञ्चमम् । एतानि पञ्चावरणानि शिवासनपद्मस्य कर्णिकायां शिवमभ्यर्च्य तत्पदळमूलेषु दळमध्येषु दळाग्र्याग्रयो र्मध्येषु दळाग्रेषु तदन्तोभागेषुच पूजयेत् । यद्वा— शिवासनपद्मदळमूलरूपेषु लिङ्गमूलभागेषु तदळाग्ररूपेषु पीठोपरिदेशाग्रभागेषु पीठकण्ठे पीठपादे ब्रह्मशिलास्थानीये पद्मपीठे चार्चयेत् । होमीशानमूर्ध्ने नमः । स्फटिकवर्णं त्रिशूलाभयपाणि मुमासहित भीशानं पूजयामि । हें तत्पुरुषवक्त्राय नमः । कनकवर्णं पीतांबरोपवीतं मातुळङ्गाक्षसूत्रधारिणं गौरीसहितं तत्पुरुषं पूजयामि । हुं अघोरहृदयाय नमः । मेघवर्णं वभ्रुश्मश्रुशिरोरुहं दंष्ट्राकराळवदनं सर्पवृश्चिककपालमालाभरणं खट्वांग कपालखेटक पाशान्वितवामकरचतुष्टयं त्रिशूलपरशुखड्गदण्डान्वितदक्षिणकरचतुष्टयं गङ्गासहित मघोरं पूजयामि । हिं वामदेवगुह्याय नमः । अरुण मरुणवस्त्रमाल्योपवीतं खड्गखेटधरं गणांत्रिकासहितं वामदेवं पूजयामि । हं सद्योजातमूर्तये नमः । धवळवर्णं धवळस्रगम्बरभूषणोष्णीषांबरधरं वराभयकर मंबिकासहितं सद्योजातं पूजयामि इति क्रमादीशानेद्रयमकुबेरवरुणादि दिक्ष्वीशानादितत्तत्पूजावेळायां ऊर्ध्ववक्त्रहृदयगुह्यपादरूप तत्तत्स्थान मंकुशमुद्रयाकृष्य दीपात्प्रवर्तितप्रदीपरीत्याऽभिन्नान्भावयित्वाऽर्चयेत् । ईशानाद्याः पञ्चापि शूलटङ्काभयमनोहरकरचतुष्टया वा ध्यातव्याः । एवमागमान्तरप्रसिद्धान्यपि तेषां ध्यानानि द्रष्टव्यानि । हां हृदयायनमः । हिं शिरसे नमः । हुं शिखायै नमः । हैं कवचायनमः । हौं नेत्रत्रयायनमः । हः अस्त्राय नमः । इति चन्द्र चामीकर सिन्दूर भृङ्ग विद्युदाग्निवर्णान् पद्मासनस्था नर्धेन्दुजटामकुटधारिण श्चतुर्वक्त्रान् प्रतिवक्त्रं त्रिलोचनान् कपालशूलवरदाभयहस्तान् वामिनी नीलिनी चक्रिणी शङ्खिनी खड्गिनी गङ्गिनी शक्तिसहितान् हृदयशिरश्शिखाकवचदेवान् पूजयामीति हृदयशिरश्शिखादितत्तत्स्थानेभ्योऽकुशमुद्रयासमाकृष्याग्नेयनैर्ऋतवायव्येशान कोणस्थदळेषु पूर्वादिचतुर्दळा न्यग्नेय्यस्त्रंच पूजयेत् । ईशानदळे ब्रह्मस्त्रीशानं अङ्गेषु नेत्रे शिरसिच क्रमेणोत्तरोत्तरादिक्स्थतया पूजयेत् । अथवा कर्णिकायां देवस्य पुरस्तादीशानं नेत्रञ्च पूजयेत् । नेत्रमस्त्रवदिक्षु वा पूजयेत् ॥

अथद्वितीयावरणम्— अनन्ताय भूमिसहितायनमः । सूक्ष्माय स्वाहासहिताय नमः । शिवोत्तमाय स्वधासहितायनमः। एकनेत्राय क्षांतिसहितायनमः । एकरुद्राय पुष्टिसहिताय नमः । त्रिमूर्ताय श्रीसहितायनमः। श्रीकण्ठाय कीर्तिसहिताय नमः । शिखण्डिने मेधासहिताय नमः । इति हेमाभ्रि मेघ भृङ्गेषु हिम विद्रुम स्फटिकवर्णान् वरदाभयज्ञानरुद्राक्षमालाधारिण स्त्रिनेत्रान् शिवज्ञानावतारकान् स्वस्वशक्तिसहितान् विद्येश्वरान् पूजयामीति पूर्वादीशानादिक्रमा द्दिग्विदिक्षु पूर्वादीशानकोणान्तेषु वा पूज-

येत्। कुण्डलीसहिताय नन्दिकेश्वराय नमः। अरुणवर्णं त्रिशूलाक्षसूत्रवराभयकरं कुण्डलीसहितं नन्दिनं पूजयामि। पद्मिनीसहिताय महाकालाय नमः। पीतकृष्णवर्णं वक्त्रमश्रुशिरोरुहं शूलकपालखड्गखेटधारिणं पद्मिनीसहितं महाकालं पूजयामि। ह्रादिनीसहिताय भृङ्गिणे नमः। श्वेतवर्णं निर्मीसविग्रहं दण्डाक्षसूत्रवरशिखं शिवावलोकनतत्परं ह्रादिनीसहितं भृङ्गिणं पूजयामि। भृङ्गिणीसहिताय गणपतयेनमः। रक्ताङ्ग पाशांकुश दन्तपक्वाम्रफलधारिणं भृङ्गिणीसहितंगणपतिं पूजयामि। भद्रासहिताय वृषभाय नमः। स्फटिकवर्णं धर्मस्वरूपं शिवध्यानपरं भद्रासहितं वृषभं पूजयामि। देवयानीसहिताय स्कन्दायनमः। कनकवर्णं बालवेषं शक्तिकुक्कुटवराभयहस्तं देवयानीसहितं स्कन्दं पूजयामि। अम्बिकायै नमः। श्यामवर्णां सिंहवाहनां शूलादर्शकरद्वया मुमां पूजयामि। रूपिणीसहिताय चण्डेश्वराय नमः। भेववर्णं चतुर्वक्त्रं कमण्डल्वक्षसूत्रशूलपरशुधारिणं सर्पकङ्कणोपवीतं रूपिणीसहितं चण्डेश्वरं पूजयामि। इति पूर्वादीशानकोणपर्यन्त मर्चयेत्। यद्वा—वृष नन्दि गणेश महाकाळ स्कन्द भृङ्गिगौरीचण्डान् नन्दिगणपति महाकाळ भृङ्गि वृष स्कन्दगौरी चण्डान्वा पूर्वादिक्रमेण पूजयेत्। अथवा गौरी चण्डेश्वर नन्दि महाकाळ गणेश वृष भृङ्गि स्कन्दावा गौरीचण्डेश्वर महाकाळ वृषभ गणेश स्कन्दनन्दि भृङ्गिणोवा उत्तरादिक्रमेण पूजनीयाः॥ उमावृषभगणपति नन्दीश महाकाळभृङ्गि चण्डस्कन्दाः कुबेरशक्र यमवरुण निर्ऋतिवाय्वीशानादिदिक्षु वा पूजनीयाः। एतेषां ध्यानभेदाश्च तत्तदागमप्रसिद्धा द्रष्टव्याः॥

एवं गणेश्वरैस्तृतीयावरणं संपूज्य लोकपालैश्चतुर्थावरणमर्चयेत्। इन्द्राय शचीसहिताय नमः। सुवर्णवर्णं मैरावतारूढं वज्रांकुशवराभयपाणिं शचीसहित मिन्द्रं पूजयामि। अग्नये स्वाहासहिताय नमः। रक्तवर्णं

कमण्डल्वक्षसूत्रशक्तिवरमुद्वान्वितं मेषारूढं स्वाहासहित मग्निं पूजयामि। यमाय कालकंठीसहिताय नमः। कृष्णवर्णं दण्डपाशवराभयधारिणं महिषारूढं कालकण्ठीसहितं यमं पूजयामि। दाहिनीसहितायनैर्ऋतायनमः। रक्तवर्णं खड्गखेटकवराभयधारिणं भूतारूढं दाहिनीसहितं नैर्ऋतंपूजयामि। वरुणाय भोगिनीसहिताय नमः। चन्द्रवर्णं पाशकमलवराभयकरं मकारारूढं भोगिनीसहितं वरुणं पूजयामि। वायवे घोरासहिताय नमः। धूम्रवर्णं ध्वजकमलवराभयधारिणं मृगारूढं घोरासहितं वायुं पूजयामि। कुबेराय गंभीरिणीसहिताय नमः। स्वर्णवर्णं गदानिधिवराभयकरं खर्वविग्रहं मनुष्यारूढं गंभीरीणीसहितं कुबेरं पूजयामि। ईशानाय हर्षिणीसहिताय नमः। चन्द्रवर्णं शूलपाशवराभयकरं त्रिणेत्रं वृषभारूढं हर्षिणीसहित मीशानं पूजयामीति प्रागादिक्रमेण पूजयेत्। ब्रह्मणे सावित्रीसहितायनमः। सुवर्णवर्णं चतुर्वक्त्रं कमण्डल्वक्षसूत्रस्रुग्दण्डधारिणं हंसारूढं सावित्रीसहितं ब्रह्माणं पूजयामि। विष्णवे लक्ष्मीसहितायनमः। विद्युद्वर्णं सहस्रफणालंकृतमनन्तरूपं शङ्खचक्रगदाकमलधारिणं कूर्मारूढं लक्ष्मीसहितं विष्णुं पूजयामीति॥

इन्द्रेशानमध्ये निर्ऋतिवरुणमध्येच विधातृवैकुण्ठौ पूजयेत्। यद्वा यमस्य उत्तरभागे कुबेरस्य दक्षिणभागे च तौपूजयेत्॥

अथलोकपालायुधैः पञ्चमावरणम्—प्रसन्नात्मशक्तिसहिताय वज्राय नमः। नानावर्णधरं दृढकर्कशविग्रहं वज्रमूर्द्धानं दीप्तं प्रसन्नात्मशक्तिसहितं वज्रं पूजयामि। शक्तये नमः। अरुणवर्णी वराभयकरां शिरसा शक्तिं बिभ्राणां योषिदाकारां शक्तिं पूजयामि। कोपात्मशक्तिसहिताय दण्डाय नमः। कृष्णवर्णं वराभयकरं लोहितलोचनं दण्डमूर्द्धानं कोपात्मशक्तिसहितं दण्डं पूजयामि। गुणात्मशक्तिसहिताय खड्गाय नमः। श्या-

मवर्णं वराभयकर मर्धलोचनं खड्गालंकृतमूर्द्धानं गुणात्मशक्तिसहितं खड्गं पूजयामि । कोमळात्मशक्तिसहिताय पाशाय नमः । किंशुकपुष्पवर्णं नाभेरधो भुजङ्गाकारं तदूर्द्ध्वं पुरुषाकृतिं सप्तफणोपेतमूर्द्धानं कोमळात्मशक्तिसहितं पाशं पूजयामि । विपात्मशक्तिसहिताय ध्वजायनमः । पीतवर्णं वराभयकरं विवृतास्यं मूर्ध्नि ध्वजान्वितं त्रिपात्मशक्तिसहितं ध्वजं पूजयामि। गदायैनमः । पीतवर्णां योषिदाकारां गदोपेताशिरसं गदां पूजयामि । विकृतात्मशक्तिसहिताय शूलाय नमः । श्यामवर्णं त्रिशूलांकितमस्तक मञ्जलियुतं विकृतात्मशक्तिसहितं त्रिशूलं पूजयामि । महात्मशक्तिसहिताय पद्माय नमः । शङ्खवर्णं पद्मकोशांकितमूर्द्धानं महात्मशक्तिसहितं पद्मंपूजयामि । मङ्गळात्मशक्तिसहिताय चक्राय नमः । श्यामवर्णं शतारचक्रांकितमस्तकं मङ्गळात्मशक्तिसहितं चक्रं पूजयामि । इमे चावरणदेवाश्शिवाभिमुखा शिवमंत्रिकांच भक्त्याधीक्षमाणाः स्वासेनपूर्वविष्टा ध्येयाः । द्विभुजाश्चतुर्भुजाश्चैते हस्ताञ्जलिपुटावाप्येयाः । एवं पञ्चावरणपूजाशक्तौ पञ्चब्रह्मषडङ्गरूप्यमेकमावरण मर्चयेत् । तेषांच ब्रह्मषडङ्गदेवाना मावाहनस्थापनसन्निधान सन्निरोधन पाद्याचमनार्घ्यपुष्पदानाख्यं संस्काराष्टकं कार्यम् । यद्वा—आवाहनादि संस्काराष्टकं समुदितमेव स्मृत्वा प्रत्येक मर्घ्यमात्रं दत्वा पूरणतया ब्रह्मान्तं तत्तदर्घ्यावसाने क्रमेण सुरभिपद्मलिंगशूलमकरस्त्रगाख्यमुद्राः प्रदर्श्याङ्गानां नमस्कारमुद्रां प्रदर्शयेत् । पञ्चब्रह्मषडङ्गपूजनाशक्तौ केवलं ब्रह्मावरणमात्र मङ्गावरणमात्रं वाऽर्चयेत् । अथवा—तत्तत्स्थाने वामादिशक्तिं पूर्वादिदिक्ष्वभ्यर्च्य सदाशिवस्यांके वामभागे स्थितां मनोन्मनीं सम्यर्चयेत् । इत्थमावरणार्चनानन्तरं शिवमष्टपुष्पिकयाऽभ्यर्च्याचमनार्घ्याणि दत्वा मूलमन्त्रेण पुष्पं समर्पयेत् । शिवस्यावरणभावकृतशोभासिद्धये पञ्चब्रह्मषडङ्गादीनां शिवपृथग्भावेनार्चनायां

प्रसक्तस्य पूजातामसत्वदोषस्य परिहाराय शारदशशाङ्ककोटिसङ्काश परमामृतस्यन्दि परमशिवमयूखजालमग्नतया सर्वानप्यावरणदेवान् परमशिवेनैकवर्णान् परमशिवापृथग्भूतान् भावयेत् । ततश्शिवे धेनुमुद्रां महामुद्रांच प्रदर्श्य गन्धपुष्पैः घण्टामन्त्रमन्त्रेणाभ्यर्च्य सावरणाय देवाय धूपदीपौ प्रदर्शयेत् ॥ एवमावरणार्चनं कर्तव्यं न कर्तव्यं वेति विकल्पितं केषुचि दागमेष्वात्मार्थपूजायां भोगाङ्गपूजनस्य निषिद्धत्वात् ॥

अथ नैवेद्यविधिः ॥

तत्र व्रीहिशालि प्रियंगु नीवार गोधूम वैणव यवाः प्रशस्ताः । तत्र व्रीहयः कनिष्ठा श्शालयो मध्यमाः इतरे श्रेष्ठाः । तत्रापि प्रियंगुनीवार गोधूम वैणवानि शतसहस्रलक्षानन्तफलान्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि । यद्वा शालयःश्रेष्ठाः यववैणवादयो मद्धयमाः व्रीहयः कनिष्ठाः । सिततण्डुलाश्शालयः इतरेव्रीहय इतिभेदः । आत्मार्थपूजायां कुडवादि चतुर्द्रोणपर्यन्तमुत्तरोत्तरं प्रशस्तम् । पञ्चविंशत्युत्तरद्विशतसङ्ख्यैः व्रीहिभि रेका शुक्तिरुच्यते । शुक्तिद्वयं तलम् । तलद्वयं प्रकुञ्चम् । प्रकुञ्चद्वयं प्रसृतिः । प्रसृतिद्वयं कुडवम् । कुडवद्वयमञ्जलिः । अञ्जलिद्वयं प्रस्थम् । प्रस्थद्वयं पात्रम् । पात्रद्वय माढकम् । आढकद्वयं शिवम् । शिवद्वयं द्रोणम् । अथवा गुञ्जाद्वयं मापः । माषविंशतिर्निष्कम् । निष्काष्टकं पलम् । पलचतुष्टयं पादः । पादचतुष्टयं प्रस्थम् । प्रस्थचतुष्टय माढकम् । तच्चतुष्टयं द्रोणम् । द्रोणचतुष्टयावधिकान् नैवेद्यार्थं कल्पितान् केशकीटादिविरहितान् निर्मुक्ततुष कम्बुकणा नखण्डा नतिधायळघशालि तण्डुलान् प्रशस्तवर्णगन्धरसे वैखपूते जले मुहुर्मुहु र्निष्पीडनपूर्वकं षट्कुलप्यडङ्गमन्त्रैस्संक्षाळ्य सम्यग्वालुकादीन् संशोध्य पाकभां डे निहितेपुतेष्व-

धिकार्धाधिकं जलं प्रक्षिप्य गोमयोपलिप्ते प्रोक्षिते पक्षिदर्शनादिरहिते परिश्रिते बहिष्कृताद्यगोचरे महानसे हृदयमन्त्रार्चितायां चुल्लयां वामदेवमंत्रेण उद्धृतं पाकभाण्डं हृदयमन्त्रेणारोप्य अघोरेणाग्निं विन्यस्य मुखेन प्रदीप्य यथाऽन्न मपक्वं मतिपक्वं च नभवति तथा सावधानं पचेत् । एवं शुद्धान्नपाकः । तण्डुलद्विगुणक्षीरेण तण्डुलार्धमुद्गसहितेन वा तण्डुलत्रिगुणक्षीरेण तण्डुलचतुर्थांशमुद्गसहितेन तंदुचितगुळकदळीफलयुतेन वा पायसान्नपाकः । तण्डुलचतुर्थांशमानतिलपूर्णेन तिलार्धमानेन तिलचतुर्थांशमानेन वा घृतेन च कृसरान्नपाकः । अथवा तण्डुलार्धमुद्गचूर्णमिश्रैः किञ्चित्लवणचूर्णयुतैश्च कृसरान्नपाकः । प्रत्येकं तण्डुलार्धप्रमाणाभ्यां क्षीरगुडाभ्यां तदर्धप्रमाणेन घृतेनच गुळान्नपाकः । अथवा तण्डुलद्विगुणक्षीरेण तण्डुलार्धगुळसहितेन गुळार्धघृतसहितेन गुळान्नपाकः। अथवा तण्डुलत्रिगुण क्षीरेण तण्डुलत्रितयांशमुद्गसहितेन तण्डुलचतुर्थांशगुळमिश्रेणकदळीफलयुतेनचगुळान्नपाकः । तण्डुलचतुर्थांशै स्तत्तृतीयांशै स्तत्समैर्वा मुद्गै र्नालिकेरखण्डयुतै स्तद्रहितैर्वा मुद्गान्नपाकः । शुद्धान्नपायसान्न कृसरान्न गुळान्न मुद्गान्नान्युत्तरोत्तरं सहस्रगुणफलानि । एवं दधिमिश्रितं मधुमिश्रितंचान्नं प्रशस्तम् । एतेष्वनेकं एकंवायथाविभवं कार्यम् । नैवेद्यस्याष्टमांशेन षोडशांशेन वा मुद्गादकी माप राजमाप निष्पाव कुळुत्थाद्यन्यतमेन कर्तव्यम् । एवं मुद्गाद्याश्च सति संभवे निस्त्वग्विदळरूपा ग्राह्याः । शाकानि प्रस्थान्ननैवेद्यस्य पलद्वयप्रमाणेन एकपलप्रमाणेन वा कदळी पनस कूष्माण्डोर्वारुक कारवल्ली व्याघ्रीवृहतीद्वय कोशातकीद्वय चूत नाळीकेर फलादीनि शिशुकन्द वल्लीकन्द सूरणकन्दादान्यानि च प्रशस्तरसगन्धा न्यार्द्राणि शुष्काणि वा यथार्हं लवण मरीचि जीरक एला चूर्ण शर्करादि सकलसंस्कारोपेतानि घृतभर्जितानि कार्याणि । आम्लेन घनतक्रेण लवणमरीचि जीरककुळुत्थ सिद्धार्थचूर्ण शर्करासहितं चोष्यं कार्यम् । माष मुद्गगोधूम शालिपिष्टादि विकारास्समृद्धशर्करोपेताः कर्पूरैलादिचूर्णैर्वासिता बहवोऽपूपाः पानकादयश्च कार्याः । नैवेद्यस्य षोडशांशं द्वात्रिंशांशं चतुष्षष्टयंशं वा घृतम् । घनदधि अष्टमांशम् । सर्वत्र क्षीरदधिघृतानि गव्यान्येव ग्राह्याणि । स्थालिका स्सुवर्णेन रजतेन ताम्रेण शुद्धकांस्येन वा कर्तव्याः । अष्टचत्वारिंशदंगुळायामाः एकांगुळोत्सेधाः अंगुष्ठघनोष्ठवत्यश्चेदुत्तमाः । उत्तमोत्तमादिक्रमेण तु षट्त्रिंशदंगुळप्रभृति द्वादशांगुळपर्यन्तायामा नवयवप्रभृत्येकयवपर्यन्तमानोष्ठवत्य ओष्ठप्रमाणायामेत्रत्य स्तद्रहितावा नवांगुळायामा स्तदर्धमानाश्चातिजघन्याः । सर्वाश्च पादरहिता स्सुवृत्ताकाराः कर्तव्याः । स्थालिकाधारत्रिपाद्यः पूजनीयलिङ्गपीठिकोत्सेधपर्यन्तमुन्नताः प्रकर्तव्याः । नैवेद्यंच सर्वांशिवदीक्षासंस्कृतैः शुद्धवस्त्रै र्भस्मरुद्राक्षभूषितैः पवित्रधारिभिः परिचारकैः कारयेत् । तथा भूषिताभिः स्त्रीभिर्वा कारयिला द्रव्यशुद्धिकाले पूजकस्तण्डुलक्षाळनादिमन्त्रान्जपेत् । यदि कृतं नैवेद्य मपक्वं मतिपक्वं कालातिपाता दतिशीतळं नरैर्लंघितं वा स्यात् तदाऽन्यत्पक्वं निवेदनीयम् ॥

अथनैवेद्यसमर्पणम्— देवस्य पाद्यमाचमनीय मर्घ्यं च दत्वा देवस्य पुरतो गोमयेन चतुरश्रं मण्डलं परिकल्प्य पिष्टादिचूर्णै रलंकृत्यशुद्धान्नपायसान्नादिपूरिताः कदळीनाळिकेर चूत पनसद्राक्षा खर्जूरादिफलैर्लड्डुककस्तूरिकापिष्टक मोदकादिभि रपूपैः कदळीपनसादिशाकै रार्द्रकोर्वारुकादिहारिते श्चूतनारंगाद्युपदंशै र्मुद्गविदळादिसूपैश्चघृतयाकारसोपानक्रमेण निवद्यै र्भूषिताः मद्यपे क्षीरदधिघनैरलंकृताः सद्योघृताभिषिक्ताः शर्करादधिक्षीर

फलरसादिविकारैर्नानाविधपेयचोष्यलेह्यैः क्षीरदधिनवनीतघृतै रेलाचंपक-
मुकुळ कर्पूर मृगमद लामज्ज पाटलीपुष्पादिवासित सुशीतळ स्नपनकल-
शाहृताढकतदर्ध तदर्धप्रमाणेन पानीयेन परिपूरितैश्चषकैः परितः परिष्कृ-
ताः शिवस्य शिवायाश्च नैवेद्यस्थालिकाः सदाशिवस्य मनोन्मन्याश्च परि-
वारदेवताना मावरणदेवतानां च नैवेद्यस्थालिकाश्च निधाय स्थालिकाना-
मुपरि पत्रं विन्यस्य हृदयेन प्रोक्ष्य ताळत्रय दिग्बन्धनात्रकुण्ठन धेनुमुद्रा
विरचय्य अन्नमुद्रां पर्वतमुद्रां प्रदर्श्य पूर्वविन्यस्तं पात्रमुद्धृत्यास्त्रेणपरिषिच्य
हृदयेन प्रत्येक पापोशनं दत्वासपुष्पया मृगमुद्रया पूर्वं गणपतये निवेद्य तत्पु-
ष्पं विसृज्य हस्तप्रक्षाळनं कृत्वा हां हौं शिवाय स्वधेति शिवाय नैवेद्यं
पञ्चवारं त्रिवार मेकवारंवा नैवेद्यदानाभिनयत्वया सपुष्पया मृगमुद्रया नैवे-
द्यंदत्वा सदाशिवादिक्रमेण सर्वेभ्योऽपि पृथक्पृथक् नैवेद्यं दद्यात् । पृथक्

रिति पञ्चसु वक्त्रेषु प्रत्येकनैवेद्यविधानस्यापि दर्शनात् । ऊर्द्ध्ववक्त्रे
नैवेद्यदानं च तदूर्द्ध्ववक्त्रं पूजाकाले दक्षिणामुखीभूतं विभाव्य कर्तव्यम् ।
देवस्य दिश्युत्तराभिमुखतया पूजकस्य स्थितत्वात् । 'स्थण्डिलेचरलिङ्गेच
साधकाभिमुखश्शिवः । प्रत्यक्मुक्त ससकुंभादौ स्थिरे द्वाराभिसम्मुख'इति
चरलिङ्गार्चने देवस्य पूजकाभिमुखत्वश्रवणात् । एवंचात्मार्थपूजायां शि-
वस्य साधकाभिमुखत्वसिद्ध्यर्थं हृदयगुह्यादावपि दक्षिणदिक्स्था
एव । यानितु पूजकस्य शिवाभिमुखावस्थानपरिहारवचनानि 'नप्राच्या
मप्रतश्शंभो र्नोत्तरे योषिदाश्रये । न प्रतीच्यां यतः पृष्ठं तस्माद्दक्षं स-
माश्रये'दित्यादीनि, तानि पूर्वाभिमुखस्थिरलिङ्गविषयाणि । चरलिङ्गपूजायां
'स्थण्डिले चरलिङ्गे च साधकाभिमुखश्शिव'इति विशेषवचनदर्शनात् । 'अ-
ग्नौ वा निर्ऋतौ वाऽपि स्थित्वा देवं प्रपूजये'दिति वचनानुसारेण पूजकस्या-

[redacted]

भुक्तश्चेत्यतिविशुद्धं जात मतस्तेषामस्पृश्यमासीत् । एतदभिप्रायेणोक्तं वातुळोत्तरे—सुप्रतिष्ठितलिङ्गेषु न यथापूर्वभावना । तथा शिवप्रसादस्य पूर्वनामनसंस्मरेत्'इति ॥ एवंभूतं शिवनिर्माल्यं दीक्षया विधूतकल्मषाणां छिन्नपाशानांशिवभक्तानामेव शिवलिङ्गमिव स्पृश्यं तदाज्ञया भोज्यंच । ते हि शिवभक्तादिशत्रदीक्षया प्रतिदिवसपरिचीयमानभूतशुद्धिदंडमुण्डकलान्यासेन च शिवलिङ्गवच्छिवनिर्माल्यवच्चाप्राकृतरूपा सपन्नाः । 'हस्तपादादिसाधर्म्याद्विद्वान्ममवपुर्धरान् । प्राकृता नेव मन्वानो नावजानाति बुद्धिमान्' इति वायुसंहितावचनात् । यत्तुसकलपापहरत्वादिगुणवत्वं सर्वप्रायश्चित्तत्वादिकमिति सर्वसाधारणं नजातमिति शङ्कितं तदप्येतेन निरस्तम् । अतिशुद्धशिवनिर्माल्यस्पर्श एवान्येषा मनधिकारस्योक्तत्वात् । नहि ब्रह्महत्यादिमहापातकहरमिति अघमर्षणादि वैदिकसूक्तं वेदश्रवणेऽप्यनधिकारिणामत्रैवर्णिकानां साधारणं भवति । नच तावतावैदिकसूक्तस्य कश्चिदपकर्षः । किंचोत्कर्ष एव । तदभिप्रायेणैव पुराणोष्वीश्वरवचनं 'अशुद्धात्माऽशुचिर्लोभान्मदभुक्तं पावनं परम् । भक्षयन्नाशमाप्नोति शूद्रोब्राह्मण्यनादिव' इति ॥ यत्तु शिवनामवदतिविशुद्धमपि शिवनिर्माल्यं सर्वसाधारणं किमिति नजातमिति शङ्कितं तत्र ब्रूमः । अतिविशुद्धमप्राकृतमपि शिवनाम शिवाज्ञया सर्वसाधारणं जातम् । तद्घटितं वैदिकं पञ्चाक्षरं जीवरत्नमपि । तथाहि वायुसंहितायाम्—'कलौ कलुषिते काले दुर्जयेदुरतिक्रमे । अपुण्यतमसाच्छन्ने लोके धर्मपराङ्मुखे॥ क्षीणेवर्णसमाचारे संकरे समुपस्थिते । सर्वाधिकारे संदिग्धे निश्चिते वा विपर्यये ॥ गुरूपदेशेविहितेगुरुशिष्यव्यतिक्रमे । केनोपायेन मुच्यन्ते भक्तास्तव महेश्वरे' त्यंबिकायाः प्रश्ने । शिववचनम्—'आश्रित्यपरमां विद्यां हृद्यां पञ्चाक्षरीं मम । भक्त्याच भावितात्मनो मुच्यन्ते कलिजनराः ॥ मनोवाक्कायजैर्दोषैर्भक्तुं स्मर्तुमगोचरैः । दूषितानां कृतघ्नानां निर्दयानां खलात्मनाम् ॥ ब्रह्मघ्नानां वक्रमनसा मपि मत्प्रवणात्मनाम् ॥ ममपञ्चाक्षरीविद्या संसारभयतारिणी । मयैव मसकृद्देविप्रतिज्ञातं धरातले ॥ पतितोऽपि विमुच्येत मद्भक्तो विद्ययाऽनयै'रिति ॥ पुनश्च—'कर्मयोग्यो भवेन्मर्त्योऽपतितो यदि सर्वथा। कर्मायोग्येन यत्कर्म कृतंतन्नरकायहि॥ ततः कथं विमुच्येत पतितोविद्ययाऽनये'ति अंबिकाप्रश्ने । शिववचनम्—'सत्यमेतत् त्वया प्रोक्तं तथाऽपि शृणु सुन्दरि । रहस्यमिति मत्वैतत् गोपितं यन्मया पुरा ॥ स्वकर्मपतितो मर्त्यः पूजयेद्यदि मोहतः। नारकी स्यान्नसन्देहो मम पञ्चाक्षरं विने'ति॥ एवं शिवाज्ञयासर्वसाधारण्यापादनादेवेदमाज्ञासिद्धमित्यपि तत्र व्यवहृतम् । 'तदप्यक्षर मर्थाढ्यं वेदसारं विमुक्तिदम् । आज्ञासिद्ध मसंदिग्धं वाक्य मेतच्चिवात्मक'मिति ॥ तस्मादतर्कनीयशिवनाम्नो महिमेति तस्यपतितचण्डालादिसाधारण्यं युक्तमेवेत्यलं प्रपञ्चेन ॥ प्रकृतमनुसरामः॥

यत्तु 'सदाशिवस्य निर्माल्यं मनुष्याणां नभोजन'मित्युदाहृतं, तच्चण्डसमार्पितसदाशिवनिर्माल्यविषयम् ॥ कामिके— 'निर्माल्यं तुसमानीय चण्डेशाय निवेदयेत् । यतो निर्मलतां याति तन्निर्माल्यं प्रकीर्तितम् ॥ चण्डस्याचमनं दत्वा निर्माल्यंतु विसर्जयेत् । अगाधेऽम्भसिवाऽग्नौवा गवां वा विनिवेदये'दिति चण्डसमर्पणानन्तरमेव जलादिषु प्रतिपत्तिविधानात्। तत्रैव—'चण्डभोज्यं दुराधर्ष वर्जनीयं प्रयत्नतः' इति, 'देवस्वं चण्डभोज्यं वा नान्यभोगाय कल्प्यत'इति च चण्डद्रव्यस्य सर्वाभोज्यत्वप्रतिपादनेन तावन्मात्रस्यैव जलादिषु प्रतिपत्त्यपेक्षत्वाच्च । नन्वेवं सति सर्वमपि शिवलिङ्गनिर्माल्य मभोज्यमेवेत्युक्तं भवति । 'लेह्यचोष्यान्नपानादि तांबूलंस्त्रग्विलेपनम् । निर्माल्यं निखिलं तुभ्यं प्रदत्तं तु शिवाज्ञये'ति चण्डसमर्पणमन्त्रलिङ्गानुसारेण सर्वस्यापि शिवनिर्माल्यस्यचण्डायसमर्पणीयत्वावगमादितिः केचित् । मैवम् । कामिके—'परार्थपूजायाम् ऐशान्यां पूजयेच्चण्डे गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् । तस्मै समर्पयेत्सर्वं निर्माल्यं यत्प्रकल्पित'मिति सर्व-

थ निर्माल्यस्य चण्डेशाय समर्पणीयत्वपक्षमुक्त्वा ' लिङ्गमूर्ध्निस्थमित्येके पिण्डिकास्थमथापरे । ऐशान्यांपिण्डिकास्थंवा बाह्येचण्डगृहेनये'दिति गन्धपुष्पनिर्माल्येकदेशसमर्पणपक्षस्याप्युक्ततया तन्न्यायेननिवेदितान्नेऽप्येकदेशसमर्पणपक्षांगीकारोन्नयनात् । अन्यत्रच—'शिवोपभुक्तं स्रग्गन्धमन्नपानादिकं तथा । निवेदितमिति प्रोक्तं सर्वपापहरं परम् ॥ निर्माल्ये षट् विघ्ने भोज्यमेकमेव निवेदित'मिति चण्डद्रव्यात्पृथक्कृनिवेदितसद्भावस्य तद्भोज्यतायाश्च साक्षादेव प्रतिपादनाच्च । आत्मार्थपूजायां तु नैतच्छङ्कावकाशः । कामिकएव शिवपूजानिरूपणानन्तरं 'अन्ते चण्डेश्वरं यजे'दित्युपक्रम्य 'घाणे लोहे चले सिद्धे नचण्डेशस्स्वयंभुवी'ति चण्डपूजानिषेधात् । अजितेऽप्यात्मार्थपूजायाम्—न द्वारिपूजा कर्तव्या न चण्डेशनिवेदनम् । नाममन्त्रहविस्तत्र न नित्यात्सवमेवच'इति तत्प्रतिषेधात् । यदितु प्रागुदाहृतकालोत्तरवचनानुसारेण चण्डपूजाक्रियते, तथाऽपि न दोषः । अंशुमति चण्डेशार्चनपटले— 'केवलंसहजं चैव स्वतन्त्रं च त्रिधामतम् । आत्मार्थं केवलं प्रोक्तं मण्डलेतु समर्पयेत् ॥ यामाङ्गं सहजं ज्ञेयं चण्डरूपं प्रतिष्ठितम् । प्रामाङ्गं चेत् स्वतन्त्रंस्याच्चण्डेशस्यार्चनं त्रिधे'ति चण्डेशार्चनत्रैविध्यमुपक्रम्यात्मार्थयजनान्तचण्डपूजायां— ' विलेपनं च दानं च दत्वा तन्मूलमन्त्रतः । नैवेद्यं चैवतांबूलं तन्मूलेनैव दापये'दिति पृथगेव गन्धपुष्पादिकमुक्त्वा ' केवलस्यार्चनं प्रोक्तं सहजस्यार्चनं शृणु । अन्तर्मण्डलदेशे तु मण्डलस्य च गोचरे ॥ चण्डेशं स्थापयेद्विद्वान्निर्माल्येनैवचार्चयेदिति यामाङ्गचण्डेश्वरपूजायामेव निर्माल्यसमर्पणस्योक्तत्वात् । सिद्धान्तसारावळ्यामपि चण्डपूजाप्रकरणे—'नैवेद्यं तद्विधानोक्तं दत्वा तांबूलसंयुतम् ॥ यामाङ्गश्चेच्छिवेनोपभुक्तं चापि निवेदये'दित्युक्तत्वाच्च । 'सदाशिवस्यनिर्माल्यं चण्डेशायसमर्पये'दिति आत्मार्थपूजागतसूक्ष्मवचनानुरोधेन चण्डेशाय निर्माल्यसमर्पणपक्षेऽपि नदोषः । परार्थपूजोक्तरीत्या तदेकदेशसमर्पणसंभवात् । स्मृतिनिबन्धनेषुच— ' विष्वक्सेनाय दातव्यं नैवेद्यञ्च शतांशकम् । पादोदकं प्रसादं च लिङ्गे चण्डेश्वराय चे'तिनिवेदितशतांशस्य चण्डांशस्यैव चण्डभागत्वप्रतिपादनाच्च । एवं 'सदाशिवस्य निर्माल्य'मिति सुप्रभेदवचनस्य कामिकवचनानुसारेण 'यत्सदाशिवनिर्माल्यं चण्डेशाय समर्पितम् तन्मनुष्याणांनभोज्य'मित्यर्थः ॥ अथवैवं तदभिप्रायः । शिवस्य निर्माल्यं शिवदास्यभावरहितानां पशुप्रायाणां केवलमनुष्याणां नभोज्यम् । अतः काम्यतया परार्थपूजाया मात्मार्थपूजायांवा समृद्धमहाहविर्निवेदने सति तावद्भोजनासमर्थानां देवालये परिचारकाणां पूजकगृहवासिना मन्येषांच शिवदीक्षावतां शिवभक्तानामलाभे तेभ्योदत्तावशिष्टं यथाकथञ्चिन्मनुष्यमात्रेन दातव्यम् । किंतु गोगजेभ्यो देयम् । अगाधेऽम्भस्यग्नौवा क्षेप्तव्यं भूमौ वाखातव्यमित्येतत्परम् । यथाऽश्वमेधादिक्रतुषुऋत्विजां हविश्शेषभक्षणसामर्थ्या भावेऋत्विग्भ्योदत्तावशिष्टंहविरनुपनीतेषु वर्णान्तरेषु नदातव्यम् । किंतूपनीतेषु ब्राह्मणादिषुदातव्यमग्नौ वाक्षेप्तव्यमित्येतत्परं 'हविश्शेषान्भक्षयितु मृत्विजश्चेन्न शक्नुयुः । विप्रेभ्यस्संप्रयच्छेयुः क्षिपेयुर्वा हुताशन'इति वचनम् । यथावा 'ब्राह्मणोच्छिष्टभोक्तृतद्वासशूद्राभावे तदुच्छिष्ट मप्सुक्षेप्तव्यं भूमौवाखातव्यमित्येतत्पर 'मशक्तौभूमौ निखने दप्सुवा प्रवेशये'दितिवचनम् । एतदभिप्रायेणैवोक्तं हरदत्ताचार्यैः—'यद्ब्राह्मणस्त्वमसिनाकसदां निकाये तुभ्यं निवेदितमभोज्यमिति स्मरन्ति । उच्छिष्टमीश्वर विशिष्टमपि द्विजानां भूमौ निखेय मथवाऽम्भसिमज्जनीय'मिति । अस्य श्लोकस्य उच्छिष्टभोक्तृदासस्यापीदमेव तदुच्छिष्टं भूमौ निखेय मंभसिवा मज्जनीयमिति न तात्पर्यम् । 'उच्छिष्टमन्नं दातव्यंशीर्णानि वसनानिचे'ति दासेन प्रपन्नाय शुश्रूषुशूद्रायेोच्छिष्टदानस्मरणात् ॥ 'जीर्णान्युपानच्छत्रवासः कूर्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्चे'ति शुश्रूषुशूद्रधर्मस्मरणाच्च । एवमेव 'तुभ्यं निवेदितं भोज्य'मित्यत्रापि

शिवनिवेदितभोजनार्हस्य शिवदास्यं प्रपन्नस्यालाभे यस्मैकस्मैचिन्ददातव्यं किन्तु खननादिनैव तत्प्रतिपादनीयमिति तात्पर्यम् । इत्थमनेन श्लोकेनाचार्यैं रुत्कर्षतएवनिर्माल्यं दासातिरिक्तैः परिहार्यं नत्वपकर्षत इति विभावित मेव । 'उत्कर्षत'इत्यादानन्तरश्लोकैस्तु शिवोत्कर्षनिरूपणग्रन्थे तत्प्रसादोत्कर्ष निरूपणं नोपयोगीति विभावनाय प्रौढ्यासममुक्तरीतिरषलंबिता[1]। या नितु स्वेष्टलिङ्गसमर्पितमपि भ्रातृपुत्रभगिन्यादिभ्य एव देयमित्येवंप्रतिपादितानि तान्यग्निकार्यरूपभोजनकर्तृशिवार्चकविषयाणि । तेन तत्स्वयंभोक्तुमशक्यम् । शिवाग्निकार्यरूपस्त्रभोजनेनैव प्रसङ्गात् (१)आपत्तिरूप स्वकार्यस्यापि सिद्धेः । अदीक्षितेभ्यस्तु तदानंप्रतिषिद्धं इष्टयादि हविश्शेषवदुपेक्षादोषपरिहाराय न्यायतो भक्षणेनैव प्रतिपादनीयम् । दीक्षितानाञ्च तद्भोजनं महाफलप्रदम् । अतः केभ्यो देय मित्याकांक्षायां स्वगृहदीक्षावत्वेऽपि येऽग्निकार्यानधिकारिणः स्त्रीबालादयस्तेभ्योदेय मित्येवंपराणि । यत्तु कामिके— ' निर्माल्यलंघनं कृत्वा दक्षिणस्यायुतं जपेत् लङ्घनेन समस्पर्श स्समे विक्रयभक्षणे'इति लङ्घननिर्माल्यस्पर्शेऽपि दीक्षितानां प्रायश्चित्तविधानम् । यच्च— 'पत्रिनिर्माल्येन संस्पृष्टं तद्भुजा पुरुषेण वा । पादोनं तत्र पूर्वोक्तं स्पर्शलंघनभक्षण'इति निर्माल्यतद्भक्षयितृस्पृष्टस्य स्पर्शे प्रायश्चित्तविधानं तत्सर्वत्रापि निर्माल्यपदं बहिः क्षिप्तनिर्माल्यविषयम्। तस्मिन् प्रायश्चित्तप्रकरणे देवस्वं देवताद्रव्यं 'नैवेद्यंच निवेदितम् । चण्डद्रव्यं च निर्माल्यं निर्माल्यं षड्विधं भवे'दिति बहिः क्षिप्ते विशिष्य निर्माल्यसंज्ञाकरणात् । पिण्डिकास्थं न निर्माल्यमपिदेवेविसर्जित'मितिदेवविसर्जनानन्तरमपि बहिः क्षेपपर्यन्तंस्पर्शप्रायश्चित्तपरिहाराय प्रायश्चित्तप्रकरणे ' देवस्वं देवताद्रव्य'मिति पदैर्निर्माल्यत्वाभाववर्णनाच्च । अन्यथा प्राय-

१. ' क्लृप्ति'इति कोशान्तरे ॥

श्चित्तविधानगतनिर्माल्यशब्दानां सर्वनिर्माल्यविषयत्वे तत्र बहिःक्षिप्तेति विशिष्य निर्माल्यसंज्ञाकरणस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । विसर्जनानन्तरमपि बहिः क्षेपपर्यन्तं निर्माल्यत्वाभाववर्णनस्यासामञ्जस्यप्रसङ्गाच्च । देवभूम्यादिस्पर्श तत्संसृष्टस्पर्शेषु दोषभावेन स्पर्शप्रायश्चित्तगतनिर्माल्यशब्दानां विशेषविषयत्वावश्यंभावाच्च । बहिः क्षिप्तञ्च तदुच्यते यन्महाहविर्निवेदनादिषु भक्तपरिचारकेभ्यो दत्तावशिष्टं गोगजादिभ्यो बहिर्नीतं जलादिषु क्षिप्तं बहिर्बल्यर्थं दत्तंवा । तत्सर्वं वचनबलाद्भूपोपस्थानानन्तरंधूपव दस्पृश्य मेव । न चेवं तर्हि तत्र निर्माल्यभक्षणादिप्रायश्चित्तोपदेशानां बहिःक्षिप्तमात्रविषयत्वे 'देवस्व देवताद्रव्यनिवेद्यचण्डद्रव्याणां भक्षणादिषु प्रायश्चित्तविधानं नलभ्यतइति चेन्न । तत्रैव निर्माल्यभक्षणोपेक्षणदानविक्रयलंघनस्पर्शेषु, निर्माल्यतद्भक्षयितृस्पृष्टभक्षणलंघनस्पर्शेषुच प्रायश्चित्तविधानानन्तरं 'देवायतनवस्त्वन्यदेवप्रामादिसंभवम् । श्रीह्यादियेनकेनैवोपाधिनाऽऽदायभक्षणम्॥ करोति यस्स संमूढोमलिनःस्तेनकृन्मत'इत्यादिना देवस्व देवताद्रव्यनिवेद्यचण्डद्रव्याणां भोगदानयोःपृथगेवस्तेयप्रायश्चित्तवर्णनात् । सूक्ष्मागमे— 'निर्माल्यस्य निवेद्यस्य लङ्घने दानकर्मणि । चान्द्रायणं चरेत्तत्तुगोनागानां विनिक्षिपे'दिति निर्माल्यात्पृथक् निवेद्यग्रहणादपि प्रायश्चित्तोपदेशगत–निर्माल्यशब्दानां विशिष्य निर्माल्यसंज्ञिक बहिः क्षिप्तमात्रविषयत्वं ज्ञायते । अन्यथा तेषां षड्विधनिर्माल्यपरत्वे निवेदनस्यापि तदन्तर्भूततया प्राक् निवेदनग्रहणं व्यर्थं स्यात् । यत्तु कामिक एव— 'स्नानपानीयदुग्धाद्यैर्य दि सिक्तो भवेत्तदा । स्नायात् प्रक्षाळयेत् द्वेधानाभे रूर्द्धमधस्तथा ॥ चलल्लिङ्गेऽप्ययं न्यायो विहितो यद्दमन्दिरे'इति शिवस्याभिषेकसमये अभिषेकजल दुग्धदध्यादिकरण सेकेनाप्यूर्द्धतदधोगात्र विभागेन स्नानप्रक्षाळन विधानं, तत् शिवाभिषेकजलादिबिन्दूना मर्चकं प्रति अपवित्रताभिप्रायेण न भवति । शिवाभिषेकजलादिप्राशस्त्यस्य प्राक्प्रपञ्चितत्वात् ।

किन्तु तदनन्तरमर्चकेन करिष्यमाणं शिवस्य गन्धविलेपनादिकं तन्निर्माल्यसंसिक्तगात्रेण कर्तुमयुक्तम्, गुरोरभ्यङ्गस्नपनं कृतवता तत्तैलबिन्दुसंसिक्तगात्रेण शिष्येण गुरोर्गन्धविलेपनादिकमिवेत्याभिप्रायेण । एवमन्यान्यप्येवं संभावितानि वचनानि नेतव्यानि । तदित्थमग्निकार्यबुद्ध्या भुञ्जाने निवेदितशेषं भोक्तव्यं । दास्यबुद्ध्या भुंजाने निवेदितं भोक्तव्यमिति व्यवस्था निरवद्या । तथाच वायुसंहितायामपि दर्शितम्— 'ततस्त्वयञ्च भुञ्जीत शुद्धमन्नं यथासुखम् । निवेदितंवा देवेशे तच्छेषं वा ऽऽत्मशुद्धये ॥ श्रद्धानो नलोभेन न चण्डाय समर्पितम् । गन्धमाल्यादि यच्चान्यत्तत्राप्येष समो विधिः॥ नतुतत्र शिवोऽस्मीति बुद्धिं कुर्याद्विचक्षण' इति ॥ निवेदितं भुञ्जानः स्वहृत्पुण्डरीकान्तरवह्निमध्यगतशिवभावनया स्वस्य शिवाग्निकार्य रूप(१)शिवपूजाकर्तृतामभिप्रेत्य श्रीशिवोऽहमिति बुद्धिं न कुर्यात् । किन्तु शिवदास्यबुद्धिमेव कुर्यादित्यर्थः । एवं निवेदितान्नभोजनं कुर्वता प्राणाहुतयोऽपि निवेदितेनैव कर्तव्याः ' प्राणाग्निहोत्रं यः कुर्यान्निवस्यैव प्रसादतः । अश्वमेधायुतं पुण्यं सिद्धे सिद्धे भवेन्नरः'इति शिवपुराणवचनात् ॥

भोजन विधिः ॥

अथभोजनविधिः॥स्वाहान्तैः स्वसूत्रोक्तमन्त्रैःहुत्वातान्विसर्जयेत्। एवमग्निकार्यं निर्वर्त्यचैतांग्निकार स्समाचान्त शिशभक्तैस्सदाचारैस्सहितो हीनजातीयानदीक्षितानेकपङ्क्तौ. परिहरन् भोजनस्थानमासाद्य पीठे प्राङ्मुख उपविश्य चतुरश्रेण हस्तमानेनाचार्यपुत्रसाधकसमयिक्रमेण चतुस्त्रिद्व्येकरेखाङ्कितपरितोभस्मरेखांकितेन मण्डले नभूषितभूतले सुवर्णरजतताम्रलोहान्यतमनिर्मितं

१. शिवस्याज्ञाकर्तृतामितिपाठभेदः ॥

कांस्यनिर्मितं वा सप्तधा भस्मना शोधितमघोराभिमन्त्रितं तदभावे कदळीपलाशपद्मचूतमधूकाद्यनिन्दितपत्रं वा पात्रं निवेश्य तत्र घृतेनोपस्तीर्य परिवेषितं द्विरभिघारितं सव्यञ्जनं शुद्धमन्नमस्त्रेण संप्रोक्ष्यव्यक्षरमृत्युञ्जयपूर्वकेण मृत्युञ्जयाय वौषडिति मन्त्रेण सप्तवारमभिमन्त्र्य यथावर्णं परिवेचनादिकं कृत्वाग्रासार्द्धमात्रेणान्नेन नागकूर्मककर देवदत्तधनंजयेभ्यः उपप्राणवायुभ्यः स्वाहेति स्वस्यदक्षिणभागे गोमयोपलिप्ते मण्डले दद्यात् । ततस्सव्यहस्तकनिष्ठिकया स्रुवेण नागादिभ्यश्चुळकोदकं दत्वा मापमज्जनार्हं शिष्टजलममृतमन्त्रेण प्राश्य प्राणाहुतिपञ्चकं कुर्यात् । तेन प्राणापानव्यानोदानसमानानां क्रमेण तदाग्नाहिताना मात्मभूतयोनयः पाताळतलवासिनः पितरो देवा इत्येतेषांच तृप्तिं भावयेत् । ततो यथाकिञ्चिदुच्छिष्टान्नमादाय नरकवासिभ्यःस्वाहेति भूमौ दत्वा उत्तरापोशनानन्तरं तच्छेषजलं कनिष्ठांगुळधानि स्वाव्य हस्तोद्वर्तनादि शुद्धाचमनान्तं कर्म कृत्वा भुक्तदोषशुद्ध्यर्थं दक्षिणकरांगुष्ठजलेन दक्षिणपादांगुष्ठाग्रस्थकालाग्निरुद्रं सेचयेत् । अनिवेदितभोजिनां तु भोजने विशेषः प्रागेव सुप्रभेदोदाहरणेन दर्शितः । निवेदितभोजिनामनिवेदितभोजिनाञ्च भोजनकालादन्यत्र यदन्यदौषधतांबूलपानीयादि भोज्यं गन्धपुष्पादि भोग्यं वोपतिष्ठते, तत्सर्वं मनसावादेवाय समर्प्यैव भोक्तव्यम् । 'पत्रं पुष्पं फलं तोयं मन्नपानाद्य गोषधम् । अनिवेदनभुञ्जीत भगवन्तं समाहित'इति कामिकवचनात् । 'उपभोगाय पुरतो वस्तु यद्यदुपस्थितम् । तत्तत्समर्प्य देवाय विदधीतात्मसात्ततः'इति वातुळवचनाच्च । यत्तु—'अन्नाद्यमौषधं तोयं पत्रं पुष्पं फलादिकम् । शिवस्य दत्वा तच्छेषं भोज्यं भुञ्जीत बुद्धिमा'नित्यौषधादे निवेदितशेषस्य भोजनविधानं, तत् कार्यार्थमनिवेदितभोजनं कुर्वतो भोजनमध्यग्राह्यौ यथादिष्टौषधम् । अन्यत्र शिवदासानां शिवोच्छिष्टमेव ग्राह्यम् । किञ्च भक्तेन यद्यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्यया क्रिया लौकिकी वैदिकीवा कर्तुमिष्यते सा सर्वाऽपि

शिवाराधनरूपेति भावेन कर्तव्या । तत्तत्क्रियाजन्यसुखमपि शिवस्तद्भोक्तेति शिवे समर्प्यतदुक्तभेव सुखं मया भुज्यतइति भावेन भोक्तव्यम् । एवं विनैव स्वयत्नमुपनताश्शब्द स्पर्शरूपरसगन्धाख्या विषयाश्च शिवसमर्पण पूर्वकं तदुच्छिष्टबुद्ध्यैवस्वेन्द्रियैरनुभवितव्याः । तत्तद्विषयानुभवजन्यसुखमपि तदुच्छिष्टबुद्ध्यैवभोक्तव्यम् । 'या या क्रिया विधातव्या प्रस्तुता जायते पुरः । तां तां कुर्यान्महादेवसमर्पितधिया सुधीः ॥ इन्द्रियादागतं किञ्चिद्यत्सुखं तच्छिवार्पितम् । कृत्वा प्रसादं भोक्तव्यं तदिन्द्रियमुखेनचे'तिवातुळश्रवणात्॥ तदर्थंच भक्तेन सदा सावधानेन भाव्यम् । संयोगेषु वियोगेषु सावधानोनिरन्तरम् । गच्छन्तिष्ठन्स्वपन्भुञ्जाप्रद्बुञ्जानो मैथुनेरतः ॥ याश्शिवार्पितचेतस्कोभक्तिमांस्तु नचान्यथे'तिबृहत्कालोत्तरे श्रवणात् । एवं क्रियासमर्पणपूर्वकं क्रियां कुर्वतः विषयसमर्पणपूर्वकं विषयाननुभवत स्तत्तज्जन्यसुखसमर्पणपूर्वकं सुखं भुञ्जानस्य च सावधानस्य भक्तस्य पूर्वजन्मवासनान्ते क्वचित् क्वचित् प्रमादान्निषिद्धक्रियां कुर्वतोऽपि निषिद्धविषयाननुभवतोऽपि निषिद्धसुखंभुञ्जानस्यापिनपापलेपोभवति। किंतुसर्वं शिवसमाराधनमितिभावयत स्सर्वमपि शिवप्रीतय एव भवति।तत्रात्मभोगार्थं नृत्तावलोकनहर्म्योपवनदीर्घिकादिक्रीडारूपां क्रियामारभमाणस्तत्तत्क्रियासमये संभावितानां वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपकर्मेन्द्रियव्यापारसाध्यानां श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणरूपज्ञानेन्द्रियजन्यतत्तद्विषयसाध्यानाञ्च सुखानां समर्पणार्थंस्वकीये श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियपञ्चके वागादिकर्मेन्द्रियपञ्चके च क्रमेणाधिष्ठातृत्वेन सन्निहिताना मीशानादीनां श्रोत्रादिवागादीनि स्वकीयश्रोत्रादिभिरैक्येनानुसंधाय तत्तदिन्द्रियव्यापारसाध्यसुखान्यैशानादि मूर्तीरधिष्ठात्राशिवेनानुभूयमानानि विभाव्य तान्येव सुखानि शिवोच्छिष्टबुद्ध्या स्वयं भुञ्जीत। अयञ्चोपनमद्विषयसुखसमर्पणं तत्तद्विषयोपभोगसमयेष्वसायधानेनकर्तुमशक्यः प्रातर्वाशिवपूजावसानेवाभविष्यदेतत्समयपर्यन्तंभावितायञ्चोपनमच्छब्दबुद्धस्य

गन्धात्मकविषयानुभवतजन्यसुखानिशिवायार्पयामीति युगपदेवार्पयेत् । एवं युगपद्विषयार्पणं हृदयादिषु वा हृदयादिस्थानभावितस्यसांबशिवस्य श्रोत्रादिषुवा, हृदयादिस्थानभावितस्य सदाशिवस्य क्रमादीशानादिमुखगतश्रोत्रादिषु वा स्वकीयश्रोत्रादैक्येन संहृतेष्वीशानादीनां श्रोत्रादिषुवा कर्तव्यम् । सर्वत्रापि ममर्पणे नमोन्तशिवमन्त्र एवमन्त्रः । तस्यच शिवायेदं नममेति अर्थो भावनीयः । मन्त्रार्थो मकारस्य जीववाचकस्य षष्ठ्यन्ततया लभ्यतइति सर्वमेतदनिरहस्यम् । एवं प्रतिदिनंप्रातश्शिवचिन्तनंशक्त्यनुज्ञानविभूतिरुद्राक्षधारणसंध्योपासनपूर्वकं त्रिकालंद्विकालमेककालंवा चत्वारिंशता षोडशभिर्दशभिः पञ्चभिरुपचारैः रुद्रपुष्पिकामार्गेण वा शिवं पूजयन् यथावसरंशिवशास्त्राण्यधीयानश्शिवकथास्समाकर्णयन् भोजनकाले शिवाग्निकार्यबुद्ध्या शिवनिवेदितशेषं वा शिवदास्यबुद्ध्या शिवनिवेदितंवा स्वीकुर्वन् अन्यत्तांबूलपानीयगन्धपुष्पादिभोग्यजातं शिवसमर्पितं जानन् चिकीर्षितं कर्मजातं तत्फलरूपाणां सुखानां शिवोपभोग्यत्वं विभाव्य शिवाराधनबुद्ध्या कुर्वाणः विषयत्नमनपेक्ष्य उपनतानपि विषयान् तत्तद्विषयोपस्थितिसमयेषु युगपद्वा शिवार्पितान्विदधानः सर्वाण्यपि सुखानि शिवोच्छिष्टबुद्ध्यैवानुभवन् बह्वलौकिककार्यविचारकालेप्यनन्तशिवनामानुसन्धानेन सफलयन्नन्तरध्वनि गमागमाभ्यां विहरन्तीं निरतिशयप्रकाशानन्दमूर्तिरूपिणीं मानन्दलेखामपि समयेष्वाकलयन् पञ्चाक्षरपरदेवता मशेषोपनिषदभिध्यमाणचरणांबुज मखिलदेवतासार्वभौम मपारकरुणांबुधि माश्रितरक्षाधुरन्धर मंबिकयासह निजहृदयजलरुहकुहरे विहरमाणमानन्दसन्दोहमूर्तिं परमशिवमनवरतमन्तर्दृशावलोकयन् इष्टबन्धुभिस्सह सुखमासीत ॥

वेल्लूरधीशचिनवोम्मविभोरुदारे
चित्ते च धाम्नि चिरादभिवर्धमानाम् ।

अर्चाविधां पशुपते रमराभिनन्द्या
मित्थं समाचकलमीश्वरशासनेन ॥
सद्राजयोगनिजचंचुरनाहृताङ्गा-
शक्त्यादिसारसमुदञ्चितदिव्यतेजाः ।
आवाहनक्रमकलानिपुणोऽतिधीरः
श्रीवोम्मभूपतिलकश्शिवपूजकस्यात् ॥

करोतु व्यरकण्ठेशस्त्वकीयार्चनचन्द्रिकाम् ।
आकल्पस्थायिनी मेनां द्युस्थले चन्द्रिकामिव ॥

हरिः ओम् ॥

शुभमस्तु । गुरुभ्यो नमः ॥

भजामिव्यरकण्ठेशमृत्युञ्जयपदांबुजम् ।
यदाश्रितो नयव्याजा द्वानि जेवातुकस्सदा ॥

शिवार्चनाचन्द्रिका समाप्ता ॥